

ÇORUM KÜLTÜR SANAT

Bilim, Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi

2013-14. Sayı (Hitit Söyleşileri II Özel Sayısı)

İÇİNDEKİLER

Aşık Paşazade Yrd. Doç. Dr. Gökhan Kaya	2
Türkiye Ve Çorum'Da Kültür Turizmi Üzerine Genel Düşünceler Prof. Dr. Ahmet Ünal	9
Roma Döneminde Hamam Mimarisinin Gelişimi ve Çorum İlinden Bir Örnek: Beke Kaplıcası Yrd. Doç. Dr. Esra KESKİN	15
Erken Tunç Çağı'nda (M. Ö. 3. Bin'de) Çorum Yrd.Doç.Dr. H. Kübra ENSERT*	23
Hitit Öncesi Anadolu'nun Siyasi Durumuna Genel Bir Bakış Özlem SİR GAVAZ	39
Dede Korkut Hikayelerinin Türk Kültüründeki Yeri Musa Duman	48
Hasan Eşref Ertekin Hakkında Birkaç Söz Abdulkadir OZULU	51
Eşref Ertekin'in Mektupları Anadolu'daki İrfan Alışverişi Prof. Dr. Alâattin Karaca	55
Halk Hikâyesi ve Özellikleri Yrd. Doç. Dr. Atiye NAZLI	60
Roman Ve Roman İnceleme Teknikleri Doç. Dr. Meral Demiryürek	65
Husrev ü Şîrin Ve Süheyl ü Nev-Bahâr Mesnevilerinde Halk Hikâyeleriyle Ortak Kullanılan Maşal Motifi Yrd. Doç. Dr. Elif AYAN NİZAM	78
Mesnevi - Roman İlişkisi Bağlamında Fuzûlî'nin Leylâ Ve Mecnûn Mesnevisi Hicrîl DEMİR	85
Safahat'ta Medeniyetimizin İstiklâl Mücadelesi Prof. Dr. Alâattin KARACA	90
Çorum Mebus İsmet Eker Çiftliği Ömer İskender TULUK	109
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Abdullah İsmet Eker (1876-1962) Mahmut ŞENER	113
Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Çorum Yrd. Doç. Dr. Gökhan KAYA	128

ÇORUM İL KÜLTÜR ve TURİZM MUDURLUĞU

Kültür ve Turizm Müdürlüğü Adına
Sahibi
Ali ÖZÜDOĞRU

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
İbrahim YILDIZ

Yayın Kurulu
Abdulkadir OZULU
Dr. Önder İPEK
Muzaffer GÜNDOĞAR
Osman YÜZTGENCİ
İbrahim GÖSTERİR
Osman ŞİMŞEK

Grafik ve Baskı
Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri
0. 364. 213 63 00

Fotoğraf
İl Kültür ve Turizm Md. Arşivi

Yönetim ve Yazışma Adresi
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
Tel: 0. 364. 213 47 04
Fax: 0. 364 212 05 10
ÇORUM

Bu dergi içeriğindeki yazı
ve resimler, kaynak gösterilmeden
ve izin alınmadan kullanılamaz.

Yazıların sorumluluğu
yazarlarına aittir.
Yayınlanmasını istediğiniz
yazı ve fotoğraflarınızı
yuztgenc19@hotmail.com
veya
İl Kültür Turizm Müdürlüğüne
iletebilirsiniz.

ISSN xxxxxxxxxxxxxxxx

HİTİT SÖYLEŞİLERİ

Arkadaşça, dostça karşılıklı konuşma gibi anlamlarda kullanılan söyleşinin bir anlamı da belli bir konuda alanla ilgili kişilerin katıldığı bilgilendirme toplantısıdır. Bu dergimi de bu tür toplantılarda işlenen konulardan oluşmaktadır.

Çorum kültürünün tanıtılması adına; Çorum’da binlerce yıl öncesinden günümüze kadar yaşamış medeniyetler arasında en çok iz bırakan Hititlerden başlayarak, yine Çorum’da yaşamış ve yaşamakta olan Çorumluların giyimlerini, yemeklerini, inançlarını ve sosyal yaşamla ilgili diğer özelliklerini Çorumlulara anlatmak, daha sonra da bunları yazılı kaynak olarak gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla başlattığımız “Hitit Söyleşi Günleri” adlı kültürel etkinlikleri genişleterek devam ettiriyoruz.

Dergimizin bu sayısı, Hitit yaşam kültürünün yanı sıra diğer kültürel ve sanatsal değerlere de yer verilen söyleşilerde anlatılanlardan oluşmaktadır.

“Hitit Söyleşi Günleri” adı altında başladığımız etkinliklerin son halkası, “Çorum ve Kültür” konulu bir yayının ilimize kazandırılması için başlattığımız paneller dizisidir.

Hitit Üniversitemizin öğretim üyeleri başta olmak üzere 30’a yakın, alanında uzman ve Çorumlu kültür sanat gönüllülerince yapılan söyleşiler makale tarzında önümüzdeki dönemde kitaplaştırılmış olacaktır.

Bir milleti öteki milletlerden ayıran yaşayış tarzı, o millete özgü duygu ve düşünce birliğinin oluşturduğu ruh olarak tanımlanan kültürümüzün yaşatılması, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması milletlerin varlıklarını sürdürebilmesi için olmazsa olmaz bir olgudur. Artık ülkemiz insanları daha bilinçli, daha kültürlü, daha üretkendir. Bizler de insanlarımızın kültürlerini korursak gelecek günlere daha güvenli gidileceğini düşünüyor, bu yönde çalışmalar yapıyoruz. Bu bilinçle yürüttüğümüz faaliyetlerimizi aynı duyarlılıkla sürdürmemize katkı veren, destek olan herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Ali ÖZÜDOĞRU
İl Kültür ve Turizm Müdürü

HİTİT ÇAĞINDA BOYALI HÖYÜK VE ESKİŞEHİR

Doç.Dr.Tunç SİPAHİ

Son yıllarda Çorum'da kazısı yapılan iki arkeolojik merkez, buluntularıyla önem kazanmıştır (Res.1). Bunlardan Boyalı Höyük, Sungurlu İlçesi Yörüklü Beldesi'nde Hüseyindede ve Fatmaören Höyük ile birlikte yer alır. Eski Hitit çağına tarihlenmekte olan her üç merkez de dönemin Hitit yerleşim modelleri hakkında bize değerli bilgiler verir. Hüseyindede, 1997 yılında bulunan kabartmalı iki Eski Hitit kült vazosuyla bir dini yerleşim niteliğindedir. Fatmaören ise yüzyıllarca süren tarla tahribatı nedeniyle çok az korunabilmiş küçük ölçekli bir Eski Hitit yerleşimidir (Res.2). Bu merkezin doğusunda yer alan Boyalı Höyük ise 2004-2008 yıllarında sürdürülen kazılar sonucunda iyi korunmuş, büyük bir Eski Hitit yapısını bizlere tanıtmıştır¹.

Res.1:Boyalı Höyük ve Eskişehir'in Coğrafi Konumları

1998-2003 yılları arasında Hüseyindede'de (Res.3) gerçekleştirilen kazıların ardından bölgenin yerleşim karakterinin tanımlanabilmesi amacıyla Hüseyindede'nin kuzeydoğusunda alüvyonel bir düzlükte yer alan Boyalı Höyük, 2005 yılında kazı planına alınmıştır (Res.4). Boyalı yerleşiminin yer aldığı alüvyonel düzlük, bereketli toprak yapısı ve tarıma uygun ortamı ile dikkat çeker. Bu düzlüğün ortasında yer alan Boyalı Höyük, bir ana kaya kütesinin üstündedir. Kayalık alanların arasında ve çevresinde dağınık olarak inşa edilmiş eski yapıların molozları ve mimari kalıntıları günümüzde görülen yükseltiyi oluşturmuştur. Yükseltinin batıya doğru olan eğimli yamacı, büyük bir yapının kurulabilmesi için uygun zemini sağlamıştır. Hitit yapısının doğu kanadı kısmen bu eğime oturmuş, geniş odalar batıdaki düzlüğe doğru inşa edilmiştir.

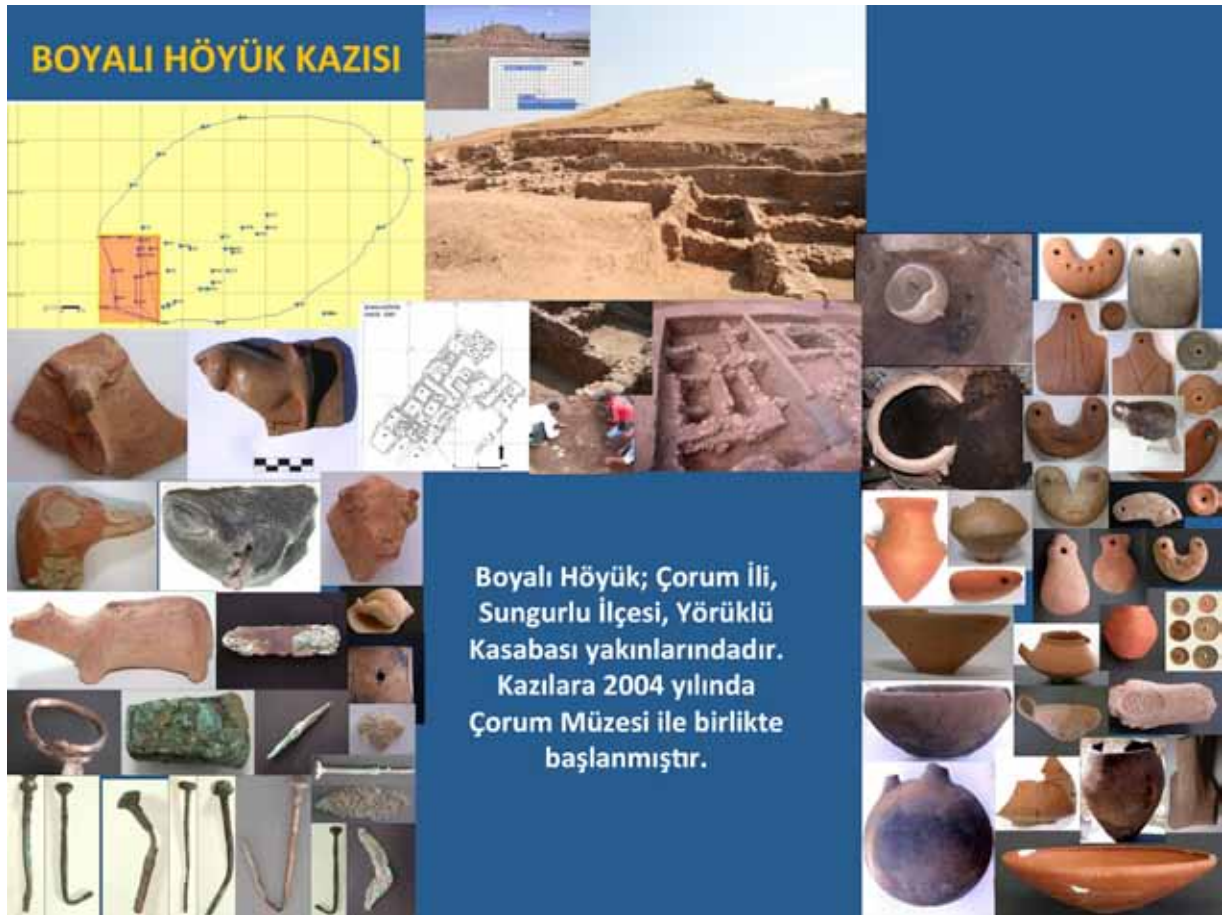
¹ 1997-1998 yıllarında Sungurlu İlçesi sınırları içinde sürdürülen yüzey araştırmasında keşfedilen Hüseyindede (Prof. Dr. Tayfun Yıldırım, Doç. Dr. Tunç Sipahi), Fatmaören (Doç. Dr. Tunç Sipahi) ve Boyalı Höyük (Doç. Dr. Tunç Sipahi), Çorum Müzesi Müdürlüğü ile birlikte 1997-2008 yıllarında kazılmıştır.

Res.2:Fatmaören Kazısı

Res.3:Hüseyinde Kazısı

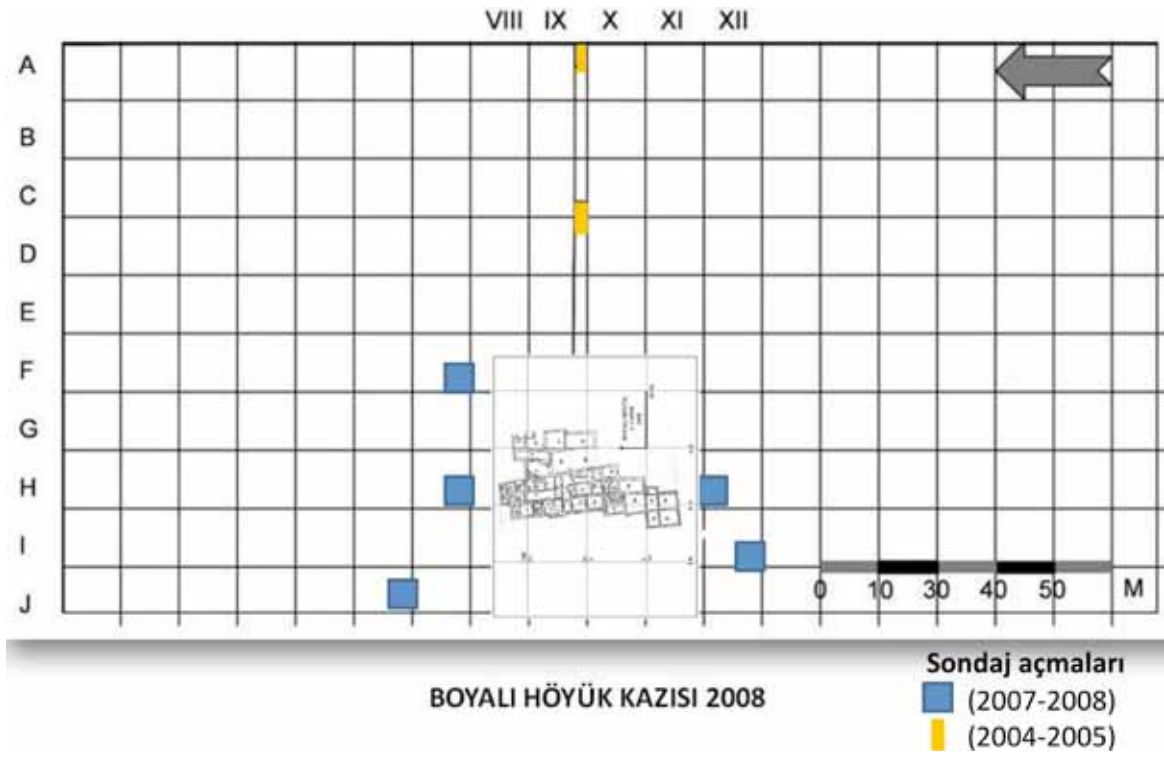
Res.4: Boyalı Höyük Kazısı

Eski Hitit çağında yükseltinin batı eteklerine inşa edilen, batı ve güneybatıdaki düzlüklerine doğru genişleyen binaya, tarafımızdan “A yapısı” adı verilmiştir. Düzensiz asimetrik zemin planlı, 44 odalı, 42 X 25 metre ölçülerindeki binamız, Boyalı ’da Hitit dönemine ait tek mimari kalıntıyı temsil etmektedir (Res.5).

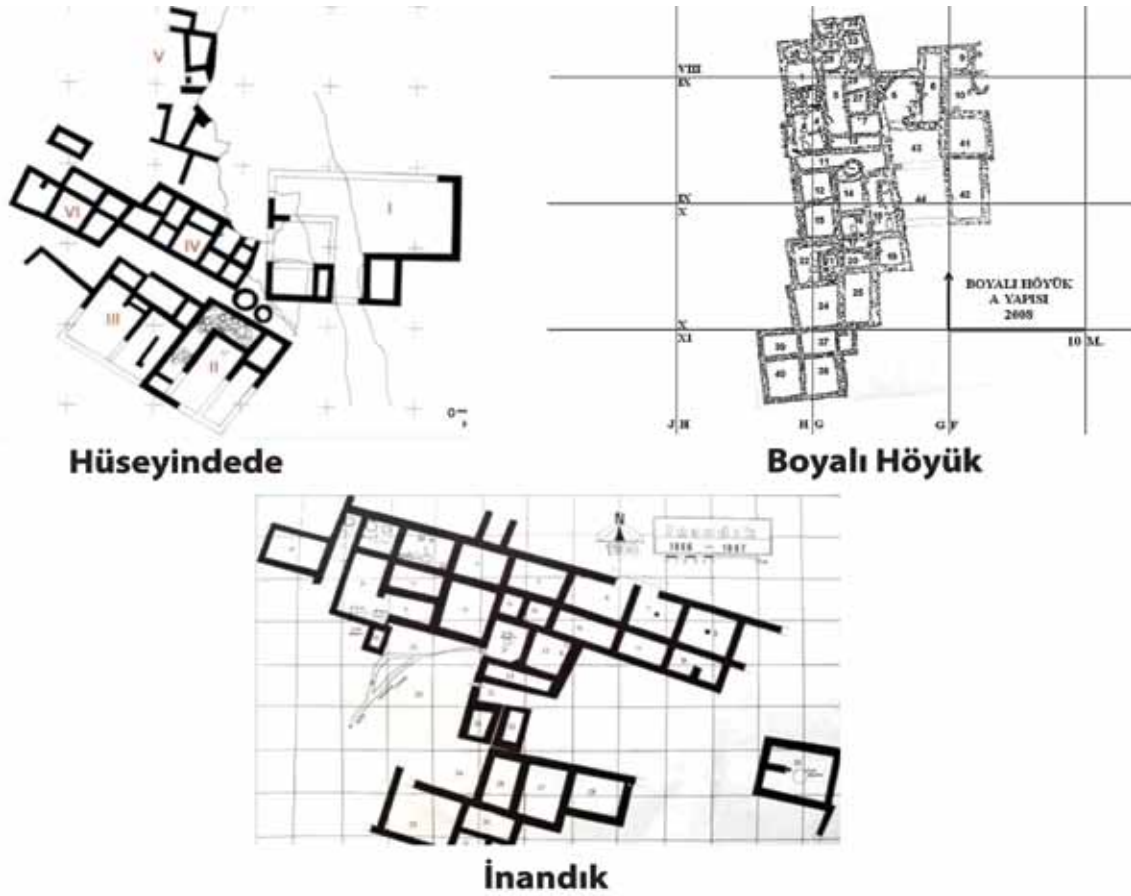
Eski Hitit yapısının temel örgüsünde yükseltinin güneyindeki konglomera kayalıktan kesilen iri taşlar daha çok tercih edilmiş, yanı sıra kireç taşı ve kum taşı da inşaatta kullanılmıştır. Temellerinin ilk seviyesi daha büyük taşlarla döşenmiş, üstüne daha küçük taşlar ve bunların aralarına yuvarlak çay taşları dizilmiştir. Arazi eğimine bağlı olarak bazı noktalarda temel taş örgüleri yükseltilmiştir. Ancak temel üstündeki kerpiç örgü bugüne ulaşamamış, sadece kerpiç tuğla parçaları ve sıva kalıntıları mimari içinde bulunmuştur. Bazı odaların taş temelleri yükseltilerek taş duvara dönüştürülmüştür.

“A” yapısının odaları birbirinden farklı boyutlara sahiptir. En büyük odanın ölçüleri 380 X 330 cm’dir (Res.7) (38 nolu oda). En küçük oda ise 100 X 200 cm. ölçülerindedir. Büyük boyutlu odalar yapının güneybatı kanadında yer alır. Bu odaların içinde riton parçaları, kaliteli parlak perdahlı çanak çömlek (Res.11), yumuşakça kabukları, tezgâh ağırlıkları (Res.14) ve çok sayıda ağırşak (Res. 13), bulunmuştur. Küçük boyutlu odaların ise depolama amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca mutfak veya kiler amaçlı odalar da ortaya çıkarılmıştır.

Boyalı Höyük’teki Eski Hitit dönemi “A” yapısı, genel zemin planı ile Çankırı İnadık ve Hüseyindede Eski Hitit yapılarına benzerdir (Res.6). Her üçü de Eski Hitit döneminin karakteristik Anadolu ev mimarisi tarzında inşa edilmişlerdir. Bu tarz mimari Anadolu’da yaklaşık 8500 yıldan beri yaşamaktadır. Günümüzde Çorum’un köylerindeki birçok köy evi, taş temel ve kerpiç duvarları ile Hitit yapılarından farksızdır. Boyalı binasında duvarların girintili çıkıntılı bir şekilde birbirine bağlanması, binanın oturduğu yüzeyin eğimli

Res.5:Boyalı Höyük Kazısı, Genel Plan

Res.6:Hüseyindede, Boyalı ve İnandık Yapılarının Planları

Res.7:Hüseyindede "A" Yapısı 37-38 Nolu Odalar ve Buluntuları

olması ve bir teraslama ile düz zemin oluşturulması, düzensiz dikdörtgene yakın mimari zemin planı ve irili ufaklı asimetrik oda planlaması diğer iki yapıyla ortak özelliklerdir.

Boyalı'da, mevcut mimari çevresinde gerçekleştirilen yoğun sondajlarda bir devamlılığa yani geniş bir yerleşime işaret eden herhangi bir iz bulunamamıştır. Odalarda bulunan ritonlar, adak kapları ve günlük kullanıma ait olmadığı anlaşılan kaliteli parlak çanak çömlek parçaları bu yapının olası dini niteliğini desteklemektedir. Fakat bu hususu kesinleştirecek veriler günümüze ulaşamamıştır. 2005'te belirlediğimiz Boyalı Höyük 'ün genel tabakalaşımı, 2008 yılı kazıları ile kesinleşmiştir (Res. 9). Boyalı Höyük'te tarihsel sıralama Eski Tunç Çağı'ndan başlar. Çorum'da Boğazköy, Alaca Höyük ve Büyük Güllücek'ten tanıdığımız kalkolitik dönem, Boyalı Höyük'te temsil edilmemiştir. Boyalı'da Hitit "A" yapısının alt seviyesinde tahrip edilmiş bir Eski Tunç Çağı yapısının varlığı dağınık durumdaki temel taşlarından anlaşılabilmekte Eski Tunç Çağı sadece çanak çömlek parçaları ile tanımlanabilmektedir. Ayrıca Boyalı Tepesi'nin güney yamaçlarındaki kayalık alanda görülen çanak çömlek yoğunluğu da bu kesimde Eski Tunç Çağı yapılarının devam ettiğini göstermektedir. Maalesef bu yapılara ait taş temeller erozyon nedeniyle dağılmış ve aşağıya yuvarlanmıştır.

Yerleşimde, Eski Hitit'e ait tek tabaka mevcuttur. Bu dönemin tüm buluntuları "A" yapısında ele geçmiştir. Bu yapıdaki yeniden düzenlenmiş duvarlar ve sonradan yapılan bölmeler bir safhalaşmaya işaret etmemektedir. Bölgede Demir devrine ait yerleşimler zayıftır. Bu dönem yerleşimleri batı ve kuzeybatıya doğru olan kesimlerde, Delice Irmak boyunda aranmalıdır. Son yıllarda Resuloğlu kazılarında bulunan, döneme ait savunma duvarı, bu görüşü desteklemektedir. Boyalı'da Demir devrine ait az sayıda seramik, yükseltinin kuzey ve doğu kesimlerinde görülmüştür. Yükseltinin en yüksek noktasında dağılmış bir Roma mezarı kalıntıları ise çevrede küçük boyutlu bir Roma yerleşiminin varlığını akla getirir.

Boyalı Höyük'ün tüm buluntuları "A" yapısı içinde ele geçmiş olup bir kısmı şiddetli tahribat nedeniyle molozla karışmıştır. Bulunan eserler arasındaki çanaklar, kâseler, tabaklar, çeşitli formdaki testiler, mataralar, bardaklar, fincanlar, maşrapalar, çömlekler, küpler, vazolar, kabartmalı kaplar ve minyatür kap formları seramik grubu içinde yer alır (Res.11,12). (Boyalı Höyük seramikleri ve diğer buluntular Çorum Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır)².

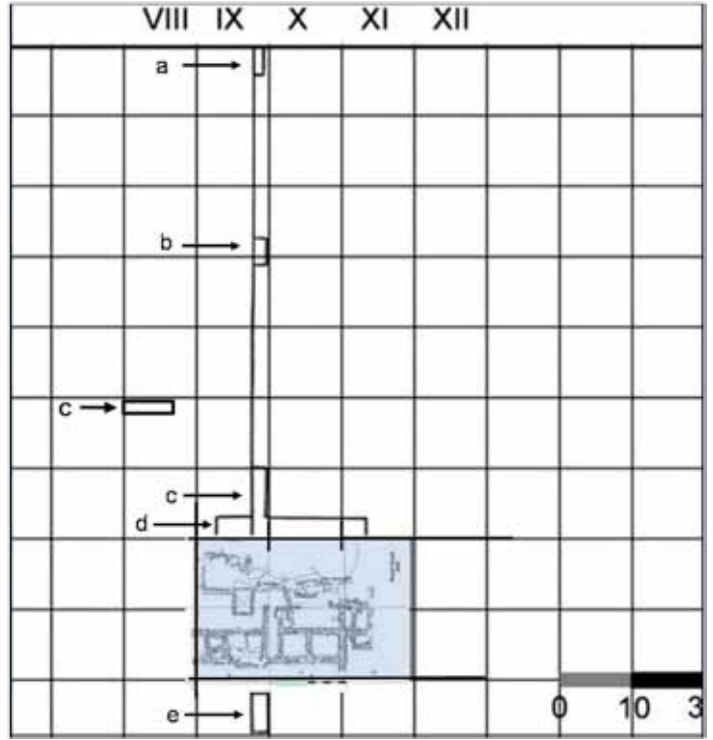
² Çorum Arkeoloji müzesi son yıllarda sadece Türkiye'nin değil, dünyanın sayılı müzelerinden birisi olma yolundadır. Nitelikli teşhir, tanzim uygulamalarının yanı sıra depolama, araştırma, koruma ve yeniden tamamlama çalışmalarına müzenin modern laboratuvarı ve işliğinin de desteğiyle devam edilmektedir.

Ayrıca, Kültepe Ib'den ve Eski Hitit kaplarından tanıdığımız 'signe royal' parçaları ele geçmiştir. Boyalı Eski Hitit kap tipleri; Boğazköy, Alishar, İnandık, Hüseyindede, Fatmaören Höyük tiplerine benzerlik gösterir. Kabartmalı kaplara ait parçalar da mevcuttur. Bunlar Alaca Höyük, Boğazköy gibi merkezlerdekiyle paraleldir. Ritonlar, diğer önemli eser grubunu oluşturur. Az eksiği olan bir boğa ritonu (Res.8) ve farklı boğa ritonlarına ait çeşitli parçalar bulunmuştur. Bunlardan biri tekerlekli boğa ritonudur. Ayrıca bu tür ritonlara ait olabilecek pişmiş toprak tekerlekler de mevcuttur. Boğazköy, Eskiyaşar ve Alishar'daki ritonlar Boyalı'dakilerle benzerlik gösterir. Ayrıca Eskiyaşar'dan önceki yıllardan tanıdığımız kült vazolarına ait kırık applike boğa başları bulunmuştur (Res. 10). Özellikle Boğazköy ve Alishar'daki boğa ritonlarının başlarındaki spiralli süsleme, Boyalı'dan bir boğa ritonunun başında da görülebilir.

Boyalı Höyük'te bulunan dokumacılıkla ilişkili ağırşaklar ve tezgâh ağırlıkları bir başka eser grubunu oluşturur. Bunlar çeşitli odaların taban seviyelerinde bulunmuşlardır. Hitit ağırşaklarının hemen hemen tüm tipleri temsil edilir (Res.13). Tezgâh ağırlıklarının ve ağırşakların yoğunluğu Boyalı 'da Eski Hitit döneminde dokumacılığın önemi hakkında bize bilgi vermektedir. Formlar çeşitlidir (Res.14). Bazılarında baskı yer almıştır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda tezgâh ağırlıkları yaygın olarak kullanılmıştır. Metal eserler arasında iğneler çoğunluktadır. Küre, piramidal, oval ve Eski Tunç çağından da bilinen vazo başlı tunç iğneler çoğunluğu oluşturur. Ayrıca, bronz bir külçe ile bronzdan yapılmış bıçak ve orak ele geçen diğer metal buluntulardır (Res.15b). Kısıtlı sayıda kemik eserler, bız ve çeşitli aletlerden oluşmaktadır. Bu eserler, aynı dönemde diğer merkezlerde görülen alışlagelmiş malzemeyi temsil ederler. Boğazköy, Alaca Höyük ve Alishar'dan tanınan Helix tipi kabuklar ve belli başlı yumuşakça kabukları az örnekle temsil edilir. Bu eserler, süs amaçlı ve kozmetik malzemesi için kullanılmış olmalıdırlar. Boyalı kazısında bulunan sayısı 150'nin üzerindeki eserin tamamı "A" yapısının zamanında tahrip edilmiş çeşitli odalarının içinde çoğunlukla taban seviyesinde ele geçmiştir.

Res.8:Boyalı Höyük "A" Yapısı Oda İçine Boğa Ritonu Buluntu Durumu

Res.9:Boyalı Höyük Stratigrafisi

Böylece bir arkeolojik kazıda, Eski Hitit dönemine ait bir yapı içinde bulunan, tabakası belirgin bir eser grubuna sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Yapının çeşitli odalarında dağınık durumda hayvan kemikleri de ele geçmiştir. Yapılan incelemelerde bunların küçük ve büyükbaş hayvanlara ait olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca aralarında at kemiklerine de rastlanmıştır. 2004 yılındaki temizlik çalışmalarında yapının 4. odasının taban seviyesindeki iri boy mutfak kaplarının arasında yer alan bir küp içinde karbonlaşmış tahıl taneleri bulunmuştur (Res.15a). Taneler arasında buğday, darı, arpa ve mürdümük yer almaktadır. Bazı tahıl tanelerinin içinde, tane ile birlikte karbonlaşmış böcekler tespit edilmiştir. Böceklerin sindirim sisteminde belirlenen çeşitli polen tipleri ile dönemin bölge florasına önemli katkılar sağlanmıştır. Bu küpün hemen yanında bir sürtme taşı, bir ölçek kabı ve bir kap kaidesi de ortaya çıkarılmıştır. Aynı yıl 4 nolu odada bir matara içindeki tortu kütlesi üzerinde yapılan kimyasal ve biyolojik analizler sonucunda tortunun bal ve çörek otu karışımı olduğu belirlenmiştir. Bu tespit, Hitit çağında Boyalı'da çörek otu ve bal karışımının günümüzde de olduğu gibi şifa amaçlı kullanıldığını göstermiştir. Böylece ilk kez bu tür buluntu literatüre geçmiştir. Diğer önemli husus, bir Hitit matarasının içeriğinin anlaşılacak, bu tip kaplarda şifa amaçlı malzemelerin muhafaza edildiğinin belirlenmesidir.

Boyalı'yı merkez aldığımız bölgedeki kazı ve çalışmalarımızın sonuçları, Boyalı Höyük'ün Eski Hitit çağındaki konumu nedir ve bu bölgeden Eskiypar'ın bulunduğu iç çekirdek bölgeye doğru bir Eski Hitit stratigrafisi sağlanabilir mi, bu dönemde "A" yapısının işlevi nedir, bu tür yapılar Eski Hitit'te hangi amaçla kullanılmıştır, Boyalı Höyük Eski Hitit yerleşiminin çevresindeki diğer merkezlerle olan ilişkisi nedir, Eski Tunç Çağı ve Eski Hitit Çağı'nın Boyalı bölgesindeki kronolojik ayrıntıları nasıldır ve en önemlisi Eski Tunç Çağı'ndan M.Ö.II. bin yıla geçiş aşamaları stratigrafik olarak gösterilebilir mi gibi çeşitli soruları aklımıza getirmiştir.

Bu sorular ve arayışlar bizi, Eskiypar'ın ve yer aldığı çevrenin değerlendirmesine yönlendirmiştir. Boyalı'dan doğruya doğru gidildiğinde, iki büyük yerleşim olan Alaca Höyük ve Eskiypar ile karşılaşılmaktadır (Res.16); özellikle Eskiypar'ın sağlayacağı stratigrafik ve kronolojik tabanlı arkeolojik verilerin, birinci bölgemizdeki Hüseyindede, Fatmaören ve Boyalı gibi Hitit merkezlerinin daha iyi tanınmasını sağlayacağı ve sorularımıza net cevaplar sağlayabileceği düşüncesiyle, ikinci bölgemizin merkezindeki Eskiypar'da

Res.10 : Boyalı Höyük, Kült Vazosuna Ait Aplike Boğa Başları

arkeolojik kazıların tekrar canlandırılması, bir Eski Tunç ve Hitit kaynağının hayata geçirilmesi kararı alınmıştır.

Res.11: Boyalı Höyük'ten Erkrn M.Ö.II. Bin Yıl Seramik Örnekleri (parlak astarlı kaliteli seramik)

Gerekli çalışmaların, başvuruların ve ilgili Bakanlar Kurulu Kararı'nın ardından Eskiyaşar'da³ 2010'da başlayan kazıımıza, 2011 yılında da belirlenen hedefler doğrultusunda devam edilmiştir (Res.17a, 17b)⁴. 2010 yılında kazıları başlattığımız ilk nokta olan, A açmasının doğu batı yönündeki genişliği ortalama 10 metreye çıkarılmış, böylece daha geniş bir ortamda çalışma imkânı sağlanıp kuzey kesimdeki ilk genişlemede 3.5 m. doğuya doğru gidilerek yaklaşık 10 metrekarelik küçük bir kazı alanı oluşturulmuştur. Bu uygulamanın amacı önceki kazı dönemlerinden bildiğimiz Eski Tunç ve Hitit çağlarının tüm safhalarının, bir alanda gösterilmesiydi. Böylece 2010 yılında, kaldırılmış modern köy evlerinin temel seviyesindeki Frig tabakasından başlayan ve kuzeye doğru Eski Hitit ve en son Eski Tunç Çağı safhalarını sergileyen yedi seviyeli basamaklama gerçekleştirilebilmiştir (Res.17a, 18). Devam eden kazılar sırasında 2 ve 3. seviye arasında, az kırıklı tam Hitit seramikleri bulunmuştur (Res.21a).

İlk yıl 6. seviyenin zemininde bir yangın izinin görülmesi üzerine bu alan 2011 yılında kazılarak güçlü bir yangının izine ulaşıldı. Aynı noktada, tespiti yapılan duvarların devamı

³ Kazımızın ilk sonuçları Çorum Valiliği tarafından yayımlanan 1. Çorum Kazı Sonuçları toplantısında (Toplantıda sunulan bildiriler 1. Çorum Kazı ve Aştırmaları Sempozyumu adıyla kitap olarak basılmıştır.) yer almıştır. Eskiyaşar'la ilgili tüm çalışmalar ve uygulamalarda vurguladığım hususları burada da tekrar dile getirmek isterim: Öncelikle birinci dönem kazıları değerli bilimsel sonuçlar vermiş, birçok bilim insanı ve araştırmacı burada emek ve mesai harcamıştır. Bugün höyüğün boş yüzeyinde rahatlıkla gözlemlediğimiz üzere geçmişte imkânlar dâhilinde toplam alanın ancak 2/10' luk bir bölümü kısıtlı olarak kazılabılmış; tüm değerlendirmeler ve kişisel yorumlar bu alandaki sonuçlar üzerine yapılabilmektedir. Tarafımızdan yürütülen üçüncü dönem kazılarında ise höyüğün tamamı üzerinde toplu bir değerlendirmenin yapılması hedeflenmiştir.

⁴ Kuzey yamacının yer aldığı ve bizim KD sektörü olarak adlandırdığımız kesim höyüğün bir çeyreğini oluşturmaktadır. Bu kesimde birinci ve ikinci dönem kazıları sürdürülmüştür. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Kazıları; Birinci Dönem, Çorum Arkeoloji Müzesi Kazıları İkinci dönem ve 2010 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Ankara Üniversitesi ile birlikte yürütülen kazılarımız üçüncü dönem kazıları olarak tanımlanmıştır.

Res.12 : Boyalı Höyük'ten Eski Hitit Seramik Örnekleri

niteliğinde, kesik duvar izleri ve aralarında yer yer bozuk taban izleri belirlendi. Daha üstteki Eski Hitit seviyesinin temelleri 6. seviye yapılarını tahrip etmiş, ancak yerinde kalan seramiklerin M.Ö.2. bin yılın başına ait oldukları belirlenebilmiştir (Res.11). Bu nedenle bu seviye Eski yapar'ın olduğu kadar bölgemizin kronolojisi için de önem kazanmıştır. Buradaki seramikler Orta Anadolu'da M.Ö.2. bin yılın ilk çeyreğine tarihlenen seramiklere yakınlık göstermektedir.

Daha sonra kuzeydeki ikinci kazı genişlememizde iki dikdörtgen açmayla kademeli olarak ova seviyesinin altına inildikçe karşılaşılan kerpiç, moloz ve üst seviye seramik parçalarından oluşan ara dolgu, yerini yoğun Eski Tunç Çağı (Res.19) molozuna ve seramiğine bırakmıştır. Burada bir taban parçası ile çevresinde bozuk temel kalıntıları belirlendi. Taban parçası üzerindeki insitu çanak çömlek parçaları form özellikleriyle Eski Tunç Çağının son safhasına aittirler⁵. Dolayısıyla 2010 yılındaki hedeflerimizden birine ulaşarak bu seviyeyi, "7" olarak tanımladık. Böylece Eski Tunç Çağı ilk aşamasında yer alan ve Frig tabakası ile sona eren bir stratigrafik basamaklama gerçekleştirildi. Daha önceki birinci dönem çalışmalarında höyükteki Eski Tunç Çağı III'ün alt safhalarından bahsedilmişti. Bu doğrultuda, Eski Tunç'un alt safhalarının tespiti için 2. genişlemenin en kuzey kesiminde sondaja devam edilmiştir. W.Orthmann'ın Eski yapar'da bulunduğu ve yayımladığı bir Kalkolitik Çağ vazosunun kaide parçasına dayanarak höyükte Kalkolitik'in varlığını düşünmesi, derinleşmemizin bir diğer amacını oluşturmuştu. Ancak yaklaşık 30 cm. derinlikte toprağın nem seviyesinin artması ve giderek kazılamaz hale gelmesi üzerine buradaki sondaja son verildi. Bunun üzerine 2012 ve 2013 yıllarında höyüğün batı ve güney etek seviyesinde daha uygun bir yüzey ortamında tekrar sondaj yapılması kararı alındı.

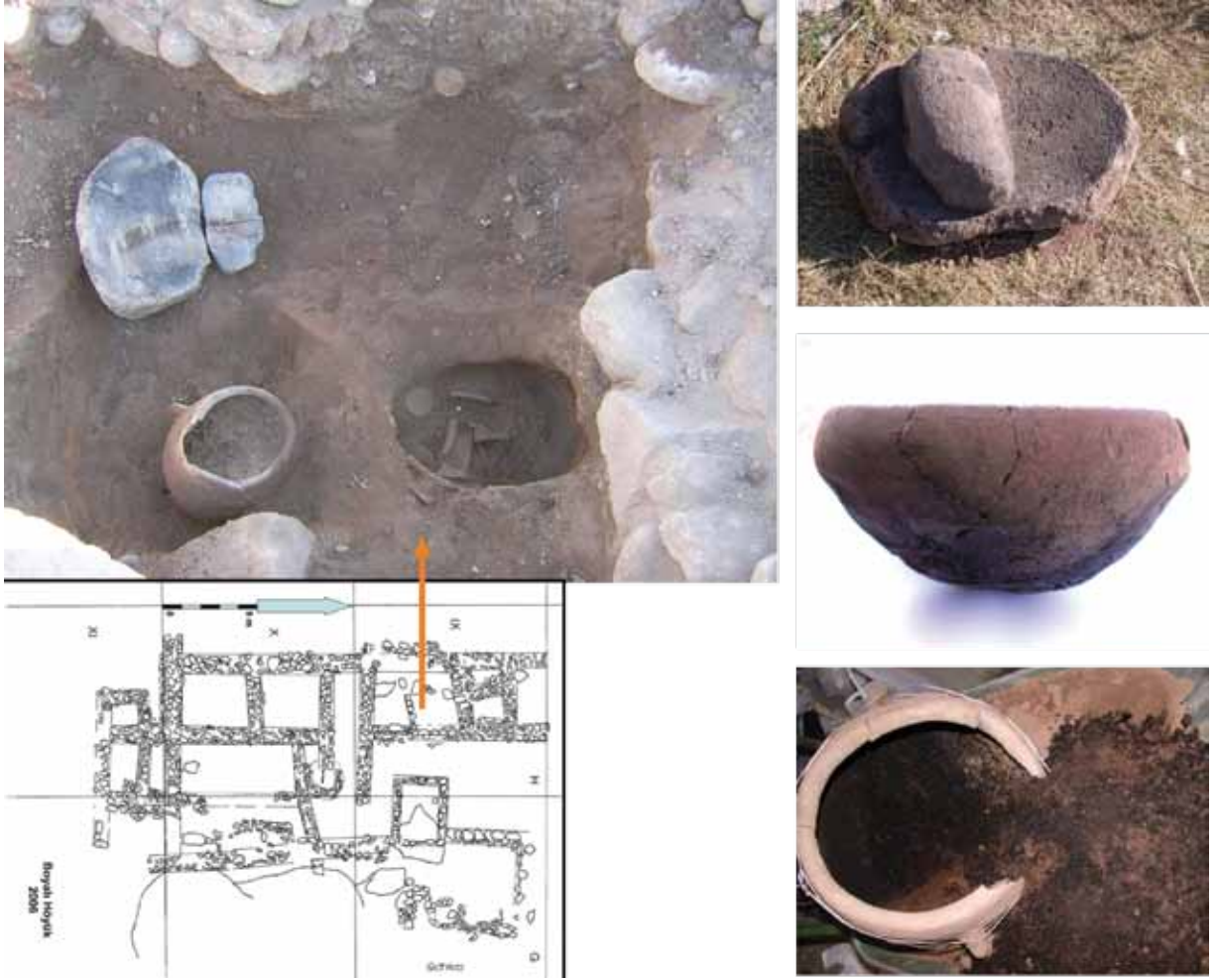
⁵ Eski Tunç Çağı'na ait bir başka buluntu, pişmiş topraktan bir damga mühür, "A" açmasının doğusunda yüzey temizliği sırasında bulundu. Bu buluntu "A" ocağının doğuya doğru genişletme yönündeki düşüncemizi desteklemiştir (Res.18).

Res.13:Boyalı Höyük Ağırsak Örnekleri

Res.14:Boyalı Höyük, Tezgah Ağırlığı Örnekleri

Res.15a:Boyalı Höyük "A" Yapısı Karbonlaşmış Tahıl Taneleri

"A" açmasının en güney noktası en yüksek kot seviyemizdir (Res.18). Üst seviye köy evlerinin temelleri tarafından tahrip edilmiş olsa da alt seviyelerin daha korunmuş durumda olabilecekleri düşüncesine sahiptik. Sürdürülen kazılar sırasında doğu kesimde ortaya çıkmaya başlayan taş döşemeli büyük bir yapının uzantısı, buradaki ilk mimari tespitimizi oluşturmuştur. Yapının çevresinde yoğun bir şekilde Orta Hitit seramiği ve Eski Hitit seramikleri karışık durumda görülmüştür. Taş döşemeli yapının döşemesi üstünde insitu çanak çömlekler de tespit edildi. Orta Hitit döneminde Boğazköy'de de görülen mimari hareketlenmenin gerçekleştiği safha ile çağdaş olabileceğini bize düşündüren yapının duvar tekniği, İmparatorluk'tan tanıdığımız gibi büyük boyutlu ve gösterişli tarzda değildir. Ancak önceki yıllarda Eskiypar kazılarının buluntuları ve ilgili yayınlarda yapılan yorumlar, burada önemli idari ve dini binaların varlığına dikkat çekmektedir⁶.

Ortaya çıkarmaya başladığımız yapı 2. seviyemize aittir. Aynı yerdeki Frig yapıları ve daha sonraki köy yapıları; 2. seviye binasını veya binalarını büyük ölçüde tahrip etmiştir. 2. seviye üstteki Frig yapısı tarafından tahrip edildikten sonra kalın bir moloz katmanı altında kalmıştır. Devam eden kazının ikinci aşamasında bu binanın hemen batısında ve açmanın ortasındaki hacimli 2. seviye dolgu sistemi bir şekilde indirilmeye başlandı ve 1 m. kadar derinlikte bir tablet parçası ile karşılaşıldı. Eskiypar'dan beklediğimiz, ancak bizim için erken bir buluntu olan tablet kırık ve eksik olup parçalarının bu alanda bulunma olasılığı yüksektir. Ayrıca, aynı çevrede bir Hitit damga mührü bulunmuştur. Bu tabletin ait

⁶ Önceki kazılarda höyüğün doğu ve kuzeydoğusuna doğru olan yerlerde bir Hitit surundan söz edilmektedir. Bugün bu surun zayıf kalıntıları çok zayıf olarak görülebilir.

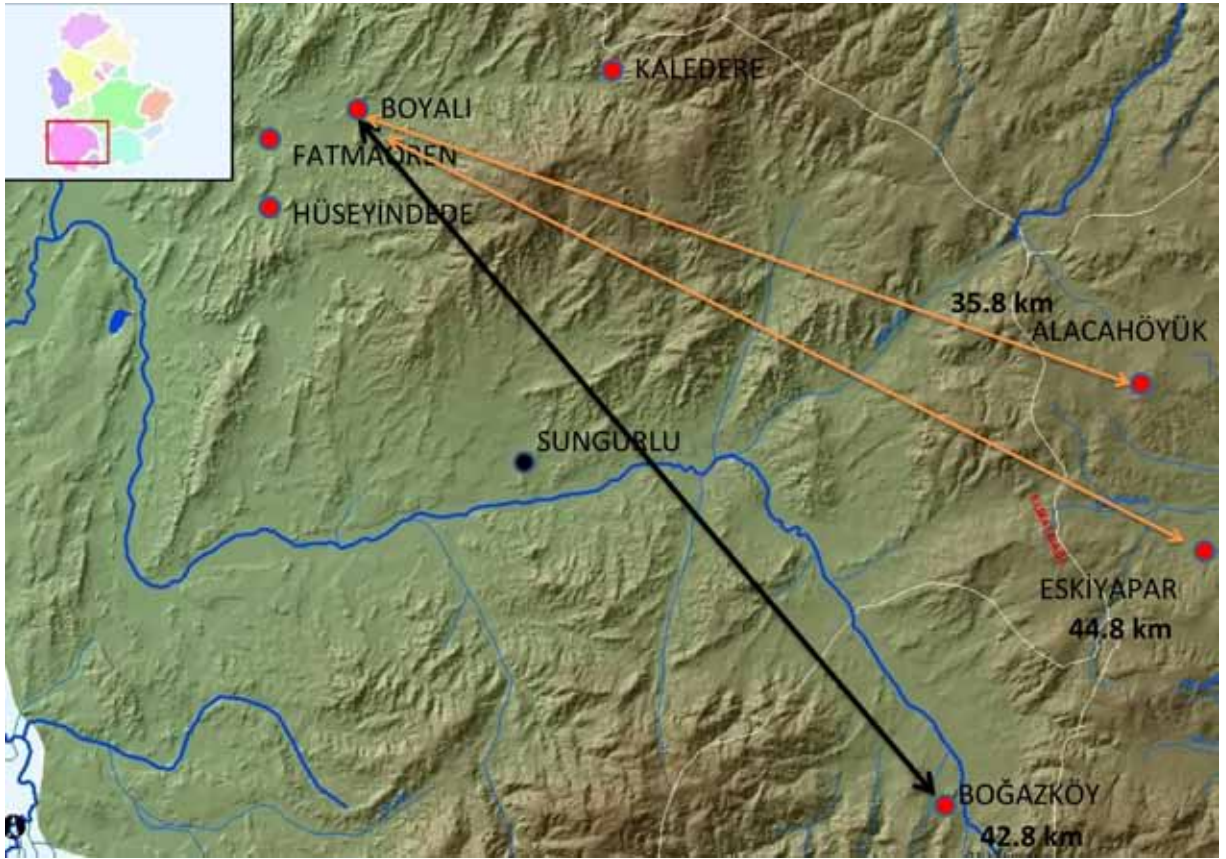
olduğunu düşündüğümüz 2. seviyenin taş döşemeli Orta Hitit binası “A” yapısı olarak adlandırıldı. Bu yapı, açmamızın doğusunda kalan ve birinci dönemde ortaya çıkartılan yapı kalıntılarının bir kısmı ile bağlantılı olmalıdır.

Bu plan karedeki 2011 yılı çalışmalarımızın üçüncü aşamasında, 2. seviye dolgusunun hemen güneyinde kalan noktada yapılan sondaj sırasında 3. seviyeye kadar inilmiş, bu seviyeye ait son Eski Hitit mimari tabakasının dağınık temel taşları ile karşılaşmıştır. Kazı sırasında bu tabakaya ait bir Eski Hitit boğa ritonu kırık durumda bulunmuştur. Riton yarım gövde, diz çökmüş boğa formundadır. Sonrasında sondaja yaklaşık 1.5 m daha devam edilmiştir. Derinliğin artması ve güvenlik nedenleriyle çalışmalara, gelecek sezonlarda daha uygun koşullar sağlanarak devam edilmesi planlanmıştır. Olasılıkla bu alanda 3. Seviyeye ait bir Eski Hitit yapısı “A” yapısının altında yer almıştır. Ortaya çıkacak bu Eski Hitit binası “B” yapısı olarak adlandırılacaktır.

2011 yılı Eskiypar kazısında daha önceki kazı dönemlerinden tanıdığımız nitelikteki eserlerin yanında Eskiypar’da ilk kez bir Hitit tabletü günışığına çıkarılmıştır (Res.21c). Pişkin hamurlu ve kaliteli bir yazıya sahip tablet, korunan haliyle 8 X 3 cm ölçülerindedir. Bir tabletin alt köşesine ait büyükçe bir parçadır. Tablet ilk değerlendirmesi Hititolog Prof. Dr. Aygöl Süel tarafından yapılmış, tablette bölgemizde

Res.15b:Boyalı “A” Yapısı, Metal Eserler

Res.16 : Boyalı Höyük'ün Eskişehir ve Diğer Merkezlerle Uzaklığı

aranan Arinna ve Tahurpa kent adları karşımıza çıkmıştır⁷. Söz konusu kentler Hatti ve Hitit dönemlerinin önemli dini merkezlerindendir. Önümüzdeki dönemlerde Eskişehir'de bulunacak yeni filolojik belgeler ve ilgili arkeolojik buluşlar, söz konusu kentlerin lokalizasyonuna destek sağlayacaktır. Mevcut buluntuların ışığında Eskişehir için kalıcı bir lokalizasyon denemesinin şimdilik erken olduğunu düşünüyoruz ve bunun için arkeolojik açıdan yeterli verinin mevcut olmadığını önemle vurguluyoruz.

Bulunan tabletin yazı karakteri Orta Hitit özelliği taşımaktadır. Bu kronolojik değerlendirme tabletin ait olduğunu düşündüğümüz taş döşemeli yapının mimarisi ve seramiği ile örtüşmektedir. Tabletle aynı yıl bulunan bir kabin ağız kenarındaki damga mühür baskısında hiyeroglif yazıt yer almaktadır. İlk değerlendirmelere göre mühür bir görevlinin ismini içermektedir. Ayrıca Eski Hitit'e ait damga mühür baskıları ele geçmiştir. 2010 yılında bir alt seviyede (3. seviye, Eski Hitit) bulunan bir çömlek dibindeki iki hiyeroglif işaret, Dr. Mark Weeden tarafından okunmuştur. Söz konusu işaretlere ilişkin olarak kendisinin "Anadolu hiyeroglifleri içinde Hititçe kelime elemanlarının bulunması bir ilktir." ifadesi ilgi çekicidir. Bu belgeler, Eskişehir'in suskunluğunu bozan ilk filolojik verilerdir.

2011 yılı madeni eserleri arasında farklı bir başka eser; tabletin çıktığı kültür dolgusunun alt seviyesinde bulunan ve Orta Hitit'e tarihlenen bronz Hitit hançeridir. Kabzası ve gövdesi tek parça halinde yapılmıştır. Gövdesindeki kabartı yivleri Boğazköy'de bulunmuş olan Hitit kılıcına benzerlik gösterir. Eskişehir hançeri formuyla Hitit dünyasında şimdilik tek örnek olarak gözükmektedir. Çevresinde bronz mızrak ucu, bıçak gibi eserler de ele geçmiştir. A açması, 3. seviyedeki Eski Hitit'in son safhasına ait yarım

⁷ Prof. Dr. Aygül Süel'e katkısı ve desteği için teşekkür ederim. Dönemin Çorum Valisi Sayın Nurullah Çakır'ın verdiği yemek sırasında tabletin resminin gösterilmesini takiben Vali Bey'in isteği doğrultusunda Prof. Dr. Aygül Süel resim üzerinde ilk okumayı gerçekleştirmiş ve ön değerlendirmesini yapmıştır. Sayın Nurullah Çakır'a çalışmalarımıza olan ilgileri ve desteği için müteşekkirim. Eskişehir tabletinin açılışının ve ayrıntılı değerlendirmelerinin yer aldığı bir makalemiz yayına hazırlanmaktadır.

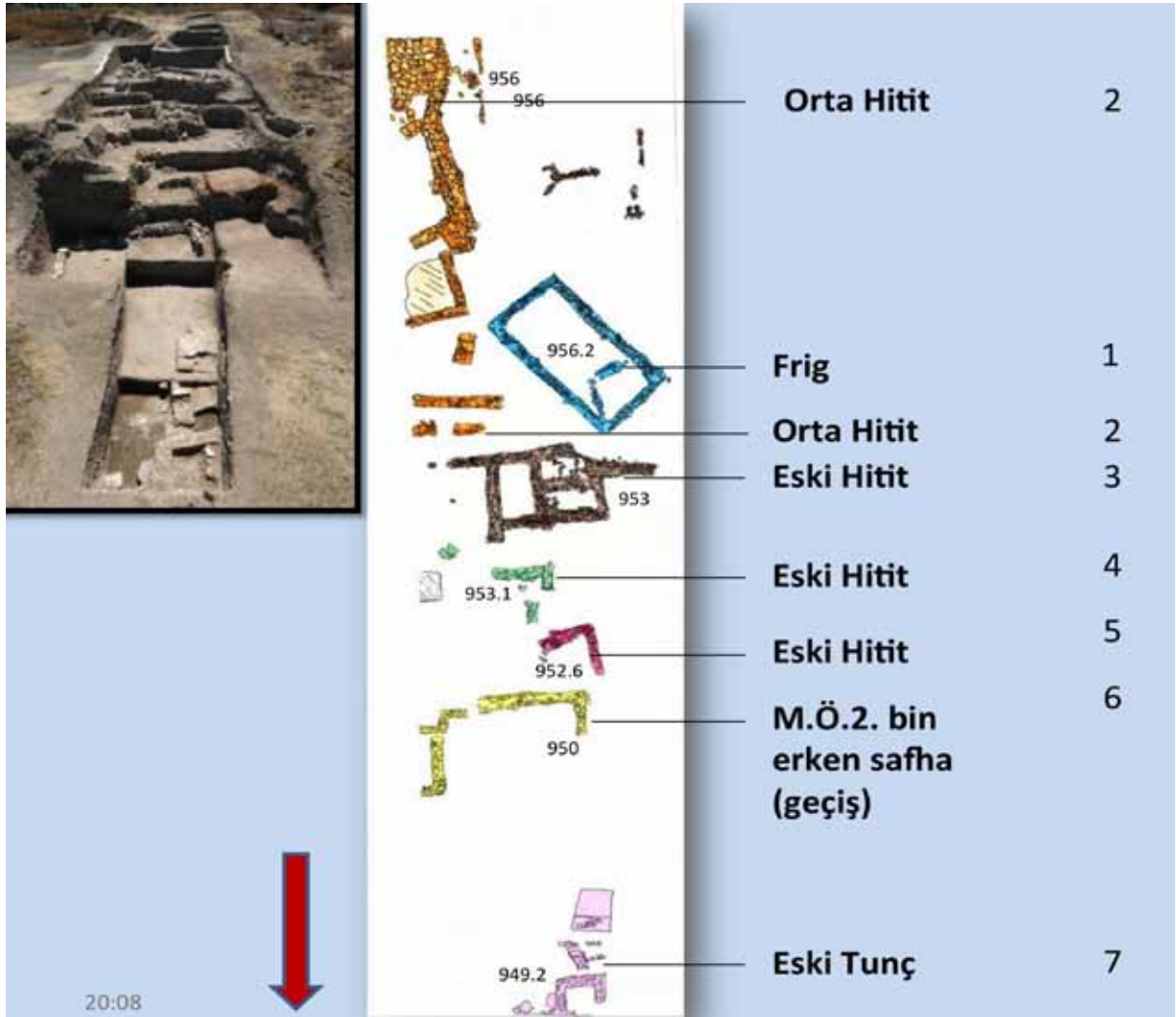

Res.17a : Eskiypar Kazı Alanının Köyden Görünümü

gövdeli boğa biçimli Hitit bardak ritonu Boyalı Höyük, Alaca Höyük, Kent Koleksiyonu'nda, Kırşehir ve Alishar'daki benzerlerine göre daha kaliteli ve ince bir işçilikle yapılmıştır. Bu ritonun bulunduğu 3. seviyede geçen yıl kabartmalı bir Hitit vazo parçası da ele geçmiştir. Ayrıca çok sayıda applike boğa başı ve boğa ritonu parçası da bu kesimde bulunan eserlerin arasındadır. Özellikle boğa tasvirinin ön planda olduğu buluntular, daha önce Prof. T. Özgüç'ün de vurguladığı gibi Eski Hitit çağında Eskiypar'da bir Fırtına Tanrısı tapınağının olası varlığına dikkat çekmektedir. 2011 yılında kazıda bulunan sağlam çanak çömlek az sayıdadır. Toplanan birçok parça tamamlanamamış olup Eskiypar'da bilinen tipleri temsil etmektedirler. İki yıllık çalışma sonucunda KD sektöründe stratigrafinin belirginleşmesiyle bulunan seramiklerin seviyelere göre dağılımı yapılabilmektedir. KD sektöründe oluşturulan kuzey güney yönlü "A" açmasında, KD sektörünün stratigrafisi kesinlik kazanmış, toplam 7 farklı mimari seviye sabitlenmiştir. Ayrıca en üstteki modern evlerin kalan temelleri de "0" seviye olarak tanımlanabilir.

Res.17b : Eskiypar Höyük'ün Kuzeybatı Yönünden Uydu Görüntüsü (Digitalglobe)

Res.18 : Eskiypar, Tabakalaşım

Bu seviyelerin kültürel katlara göre dağılımı yapılmış; yukarıdan aşağıya doğru 1. seviye Frig; 2. seviye Orta Hitit; 3, 4 ve 5. seviyeler Eski Hitit'e ait olduğu belirlenmiştir. 6. seviye M.Ö. 2. Bin yılın başına; 7. seviye Eski Tunç Çağı III. safhanın sonuna aittir⁸ (Res.18). Bu kronolojiye bağlı stratigrafik sıralamanın, aynı sektörün doğusundaki eski dönem kazılarında ortaya çıkan mimariyle karşılaştırma aşamasına ulaşılmıştır.

KD sektörünün en güneyindeki eski köy evlerinin altındaki tabakaların daha iyi korunmuş olduğu ve bunların temellerinin çok derine ulaşmadığı görülmüştür. Frig'e veya daha üst tabakalara ait çöp çukurlarının da her noktada derine inmediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla höyüğün belirli noktalarında tabakalaşımın zarar görmeden korunduğu düşünülmektedir⁹.

Eskiypar, Boğazköy, Alaca Höyük ve Ortaköy gibi üç önemli Hitit merkezinin çevresindeki konumu ile önem taşımaktadır. Özellikle Boğazköy ve Eskiypar arasındaki ulaşımın sağlanmış olabileceği güzergâh için uzun yıllardan beri sürdürdüğümüz yüzey tarama tespitlerimize (ve arkeolojik değerlendirmelerimize)

⁸ Daha önce de vurgulandığı üzere bu stratigrafik ve kronolojik sonuç sadece kazısını sürdürdüğümüz höyüğün kuzey kesimi içindir. Tüm höyüğü temsil etmemektedir. Höyüğün tamamının her noktada aynı stratigrafik sıralamaya sahip olmadığı, özellikle Eski, Orta Hitit ve Hitit İmparatorluk tabakalarının standart sıralama ile her yerde birbirini takip etmediği anlaşılmaktadır. Örneğin Eski Hitit tabakaları höyüğün kuzeyinde yoğunlaşmış, üzerindeki Orta Hitit tabakası da şiddetli bir tahribata maruz kalmıştır. Bu enkazın üzerine Frig tabakası yerleşmiştir.

⁹ Önceki yıllarda özellikle doğu kesimlerde çöp çukurlarının Eski Tunç Çağı tabakalarına kadar indiği ifade edilmişti. Ancak kuzeydeki sonuç bu durumun höyüğün her kesiminde mevcut olmadığını göstermiştir.

Res.19 : Eski yapar, "A" Açması, Eski Tunç Seviyesi

Res.20 : Eski yapar, Eski Tunç Çağı Taban Seviyesi, İnsitu Seramikler.

Res.21a : Eski yapar Hitit Seramiği, Buluntu Durumları

Res.21b : Eskiypar, Eski Tunç Çağı Damga Mührü

Res.21c : Eskiypar Tabletinin Buluntu Durumu

Res.22 : Boğazköy'den Eskişapar'a Olan Bağlantılar

bağlı olarak iki önerimiz mevcuttur¹⁰ : Bunlardan birincisi Eskişapar'ın hemen güneyindeki Perçem ve Suludere köyleri üzerinden Yüksekayla'yı geçtikten sonra Boğazköy'e ulaşan yol; ikincisi ise Eskişapar'ın batısında kalan Kıcılı köyünden güneye doğru Kalecik ve Evren üzerinden yine Boğazköy'e ulaşan yoldur. Birinci yol Hitit çağında Boğazköy ve Eskişapar arasındaki bağlantı için en uygunu olmalıdır (Res.22).

Boyalı höyük "A" yapısında bulunan Eski Hitit seramiği Eskişapar kuzey yamaç 5. seviye ile paralellik göstermektedir. Eskişapar'da bulunan ve 1968 yılında müzeye teslim edilen boğa aplikli kabartmasız vazo yine aynı seviyeye ait olmalıdır. Bu vazo üzerindeki 'signe royal' baskısının ve gövdesindeki boğa tasvirlerinin benzerleri Boyalı yapısında kırık olarak ele geçmiştir (Res.10). Seramik formlarına bağlı olarak, Hüseyinde de tapınağı kabartmalı vazolarıyla Eskişapar kuzey yamaç 4. seviye ile çağdaştır. 2010 yılında Eskişapar'da bu seviyede inandık- Bitik vazoları ile çağdaş kabartmalı bir vazoya ait parça bulunmuştur. İlk sonuçlar, Boyalı ile ilgili sorularımızın bir kısmına cevap sağlamaya başlamıştır. Boyalı'nın odalarında bulunan seramikler ve diğer eserler Eskişapar'ın yeni stratigrafisine de oturmuştur. Eskişapar'ın Eski Tunç Çağı'nı temsil eden 7. seviyesinin hemen üstündeki 6. seviyede erken M.Ö.2. bin safhası ve onun da üstündeki ilk Eski Hitit safhasını temsil eden 5. seviye, Boyalı çevresinde olduğu gibi Eskişapar ve çevresinde de M.Ö.3. binden M.Ö.2. bine kesintisiz geçişi sergilemekte, Hatti kültürünün devamlılığını göstermektedir. Devam eden Eskişapar kazıları, Çorum sınırları içinde yer alan Hitit çekirdek bölgesindeki belli başlı Hitit merkezlerinin kronolojik ve stratigrafik sorularına da cevap vermeye devam edecektir.

¹⁰ Boğazköy'den kuzeye doğru uzanan söz konusu iki yol bugün kullanılmakta olan karayoludur. Bu yollar üzerine araştırmacılar tarafından daha önceleri filolojik tabanlı değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmamız yol boyundaki eski yerleşimlerin arkeolojik tespitlerine dayanmaktadır. Özellikle birinci güzergâh üzerinde küçük ölçekli Hitit yerleşimleri ve istasyonları daha belirgindir. Ayrıca yolun çevresinde su kaynakları, kayalık tepelik alanlar gibi Hitit dünyasında ve kült gezilerinde önem taşıyan yerler mevcuttur.

SEÇME KAYNAKÇA

B.Salih, T.Sipahi, E.Oybak Dönmez 2009

“Ancient nigella seeds from Boyalı Höyük in North-central Turkey”, Journal of Ethnopharmacology 124, 416-420.

Tunç Sipahi 2005

“2003 Yılı Hüseyindede-Fatmaören Kazısı” T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 26. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, 271-280.

Tunç Sipahi 2006

“Yörüklü Hüseyindede Çevresinde Yeni Çalışmalar”, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı, 313-338.

Tunç Sipahi 2010

“Çorum’un Batısında Hitit’lere Ait Yeni Yerleşimler”, VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, II.Cilt, 725-736.

Tunç Sipahi 2010

“Erken Hitit Çağında Hüseyindede ve Çevresi”, XV. Türk Tarih Kongresi, 1. Cilt, 87-96.

Tunç Sipahi 2011

“Eskiyaapar Kazıları”, 1. Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, Çorum, 79-92.

Tunç Sipahi 2012

“Yeniden Başlayan Eskiyaapar Kazıları Üzerine Yeniden Bir Değerlendirme”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Haberler Dergisi 33, İstanbul, 1-7.

Tunç Sipahi 2012

“2011 Yılı Eskiyaapar Kazısı”, 2. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu, Çorum, 45-61.

Tunç Sipahi 2012

“Eskiyaapar”, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 75.Yıl Armağanı, Arkeoloji Bölümü, Tarihçesi ve Kazıları (1936 - 2011), 115-120

Tunç Sipahi- Tayfun Yıldırım 1999

“1997 Yılı Çorum Bölgesi Yüzey Araştırmaları” T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Cilt, 433-450.

Tayfun Yıldırım – Tayfun Yıldırım 2000

“ 1998 Yılı Çorum Bölgesi Yüzey Araştırması” T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, 31-40.

ÇORUM'DA BASIN YOLUYLA OLUŞAN BİLGİ KAYNAKLARI BİRİKİMİ

Abdulkadir OZULU

Pek kıymetli konuklar, sizlere hoş geldiniz diyor ve sözlerime başlamadan önce selam ve saygılarımı sunuyorum.

Sohbet konumuz, Çorum'da basın yoluyla oluşan kültür birikimi olarak ilan edildi. Bu çerçevenin biraz önünden biraz sonundan da söz edeceğiz. Çorum'da yayınlanmış gazete ve dergilerin pek çoğu ilk nüshası olan fotoğraflarını da slayt gösterisi olarak konuşmamızın akışı içinde sunacağız. Sözlerime biraz Çorum'dan bahsederek başlıyorum.

ÇORUM

Çorum 1894 yılında Ankara vilayetine bağlı müstakil sancak-liva- olmuştur. 1924 yılına kadar mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir. 1924 yılında Türkiye'nin yeni idari yapılanmasında Vilayet-il- olmuştur.

Çorum, Türkler tarafından fethedildiği günden bugüne geçen 1000 yıldır sınırları içinde herhangi bir savaş olmamış ve düşman ayağı değmemiş bir yurt parçasıdır. Anadolu içinde bağrında binlerce yılın tarihi, kültür birikimi, uygarlık kalıntıları gömülü bir yerleşim merkezi olmasına rağmen Batıların deyimiyle 20. yüzyıl ortalarına kadar "büyük bir tarım köyü" olarak değerlendirilmekten öte bir konuma ulaşamamıştır. Bugün sanayileşme, kalkınma adına Çorum'da görülen ne varsa bunların hepsine Cumhuriyet dönemi içinde sahip olmuştur.

ÇORUM'DA BASIN

Çorum'da basın ve yayın alanında da ilk adım, 1921 yılında atılmıştır. Ali Cemal (Bardakçı) Beyin Mutasarrıf olarak bulunduğu dönem içinde ilk defa Çorum'a Samsun'dan satın alınarak getirtilen bir matbaa, Liva Matbaası olarak kurulmuştur. Matbaa baskılı ilk gazete de bu matbaada basılmıştır. Matbaanın icadından yaklaşık 400 yıl sonra Çorum, matbaa makinesi ile buluşmuştur. Çorum'da modern anlamda basın ve yayın birikimi 2011 yılı itibarıyla 90 yıllık bir geçmişe sahiptir.

Basın ve yayın kavramları hakkında, dünyada ve ülkemizde çok şey yazılmıştır. Bütün yazılanlarda ortak nokta, basının çağdaş toplumun belli başlı çabalarından biri olduğudur. Basın-gazete- bütün toplumlarda haberleşme araçlarının en eskisi ve en etkinidir.

Demokrasilerin vazgeçilmez unsurlarından olan basın; yasama, yürütme ve yargı organlarından sonra gelen dördüncü güç olarak çağdaş demokrasilerde yer bulmuştur. Ülkelerin çağdaşlığı konusunda; ülkede var olan basının gelişmişliği, özgürlüğü ve yaygınlığı o ülkenin demokrasisinin gelişmişlik ve kalite ölçütlerinden biri olarak kabul ediliyor.

Basın kavramında ‐yazılı olma ve periyodik olarak insanlara ulaşma olgusu‐ ön planda gelmektedir. Basının işlevi biraz daha açıklanacak olursa; bilgilendirecek, haber verecek, kamuoyu oluşturacak, yönlendirecek, basın g   ve etkisini otoritelere karşı kullanacak, dördüncü güç olma durumunda olacaktır.

Teknik gelişmeler, ekonomik gelişmeler, sosyal gelişmeler basın ve yayın organlarının gelişmesini de sağlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte basın ve yayın da, bütün bu gelişmeleri topluma yansıtıcı bir rolün içinde bulunmaktadır. Bu durum, basın ve yayın faaliyetlerinin toplumlar üzerinde ekonomik hayata etkin rol oynamasını ortaya çıkarmaktadır. Daha d n denecek kadar yakın olan zamanda elle dizilen sayfalar çok uzaklarda kalmıştır. Birkaç saat içinde yüz binlerce gazete basmak mümkün hale gelmiştir. Hatta bir başka yerde hazırlanan gazete bir başka memlekette basılabilmektedir. Geçmişin servet sayılan bir baskı makinesi yanında günümüzün dev rotatifleri ve basın yayın kuruluşları büyük sermayeyi temsil eder olmuşlardır. Rekl m ve tanıtım sayfaları, ekonomik değerlerin, ürünlerin tanıtımı, sermaye ve paranın rotası üzerine politikalar, yeni ürünlerin kullanımını teşvik ve daha pek çok ticari konu basının ilgi alanı içine girmiştir. Siyaset, sanat olayları ve etkinlikleri yanında geniş bir halde yer alan spor ve sporun her dalındaki gelişmeler basının vazgeçemediği konular olmuştur.

Uluslararası ilişkilerde basının ne kadar önemli görev ve gücü olduğunun örneklerine her gün şahit oluyoruz. Gazetelerde yayımlanan bir sütün yazı, bir kare resim, büyük yankılar uyandırabiliyor ve ülkeleri attıkları adımdan geri d nd rebiliyor. Uluslar arasındaki dostlukları ve husumetleri bir anda gündem haline koyabiliyor. Basının tüm çalışmaları barışa hizmet kadar, kırınglıklara ve husumetlere de yol açabiliyor.

Durmadan ilerleyen teknolojik ve bilimsel gelişmelerin aktarıldığı, duyurulduğu, gösterildiği ilk pencere basın organlarıyla açılıyor. Teknik gelişmeler basın ve yayının hızını ve gücünü artırmaya devam ediyor.

Mustafa Kemal Atatürk basını ‐ Milletin müşterek sesi‐ olarak görmüş, ‐Bir milleti tenvir ve irşatta, bir milletin muhtaç olduğu gıdayı vermekte, h lusa bir milletin hedefi saadet olan istikameti m şterekede yürümesini teminde, basın başlı başına bir kuvvet, bir mektep, bir rehberdir.‐ diye tanımlamıştır.

MEDYA

Medya kavramı, basın organları dâhil bütün kitle iletişim organlarının ortak ifadesidir. Basit bir anlatımla yazılı, sesli, sesli-görüntülü bütün iletişim organlarının tümü medyayı oluşturur. şu var ki, bunlar içinde kalıcı olan yazılı olandır. Ses susar, görüntü kaybolur ancak yazı kalır.

İnsanoğlu bilginin her devir ve her mek nda arayıcısı, takipçisi ve müşterisi olagelmiştir. Bilgiye olan bu sıkı ilgi, bilgiyi, haberi bir değer olmaktan da öte taşıyarak başlı başına bir güç haline sokmuştur. Basının işi de bilgiyi aramak, bulmak ve yaymaktır. Basın denilince akla ilk gelen gazetelerdir. Dergiler, bültenler gazeteden sonra akla gelmektedir.

GAZETE

Gazetenin tanımı gazetenin tarihi seyri ile çok defa yenilenmiştir.

Napolyon ‐ H k metin kararlarını destekleyen, onun istediği şekilde hareket eden matbuadır‐ (basılmış yazılardır) diye gazeteyi tanımlıyor. Rus ihtilali lideri Lenin, ‐ Gazete ihtilalin en kuvvetli silahıdır.‐ diye kendi ideolojisine uygun bir tanımda bulunmuş. Ziya Gökalp; ‐Asrın en mühim müessesesi gazetedir. Her gün herkesin ayağına giden ve herkesin anlayabileceği dersleri okutan canlı bir okuldur.‐ Gazeteci Ahmet Emin Yalman: ‐ Günün olaylarıyla ilgili haberleri ve bunlara ait yorumları içeren bir

haftayı aşmayan aralıklarla çok sayıda hazırlanıp basılan ve belirli bir para karşılığında isteyenlere satılan yayın organı” olarak tanımlamıştır gazeteyi.

Basın ve Yayın Tarihi yazarı M. Nuri İnuğur “Gazete, her çeşit haberi topluma ulaştıran günlük haber aracıdır. Olaylardan halkı sürekli haberdar ederek kamuoyunu düzenleyen, yönetici otoriteleri uyaran, ele aldığı konular yönünden uğraş alanı sınırsız olan bir yayın organı” diye tanımlamaktadır. Bir başka tanımda “ En taze haberi, en geniş alanda ve en kısa zamanda halka ulaştıran araçtır, gazete bir aynadır.” gibi daha pek çok tanım vardır.

Günümüzde gazeteler; haber verme aracı olmak, halkı eğitmek, kamuoyunu oluşturmak ve kamuoyuna yön vermek gibi görev ve özellikleri yanında şu hususları da ihmal etmemek zorundadır. Kamu ihtiyaçlarını, kamu yararına uygun bir biçimde dillendirmek ve yöneticilere duyurarak kamu görevinde bulunmak; Yöneticilerin kamu ihtiyaçlarını karşılamak için aldıkları kararları vatandaşa zamanında ulaştırarak yönetimlere yardımcı olmaktır. Ancak günümüzde gazetelerin bu asli görevlerinin dışında kalan pek çok konuyu, topluma ulaştırdıklarını da görüyoruz.

İLK GAZETE

Gazetenin ilk defa ortaya çıkışı konusunda MÖ 2800'lere Sümerlere, MÖ 1500'lerin Mısır'ına kadar götüren görüşler vardır.

Çinlilerin gazete çıkardıkları, Romalıların yıllıklar yayımladıkları ve duvar gazeteleri, duvar ilanları ile önemli olayları halka duyurdukları bilinmektedir. Bugünkü manada gazetenin çıkışına Avrupa'da matbaanın ve kâğıt yapımının gelişmesi yol açmıştır. Tarihi bir bakışla İngilizler 1588'de İngiltere'de; Almanlar 1615'te Frankfurt'ta, 1609'da Strazburg ve 1619'da Answers'te; Fransızlar 1631'de Paris'te gazete yayımlamışlardır.

Osmanlı devletinin başkenti İstanbul'da matbaanın ne zaman kullanıldığına dair kesin bir tarih olmamakla beraber, İspanya'dan İstanbul'a taşınan Yahudilerin beraberlerinde getirdikleri matbaa makineleriyle 1495'te İstanbul'da kitap bastıkları bilinmektedir. Osmanlı'da Müslümanların matbaa makinelerini kullanmaya başlamalarına kadar (bundan sonra da) Musevi ve İsevi dinlere mensup olan Yahudi ve Hristiyan unsurlar pek çok Osmanlı kentinde kurdukları matbaalarında kendi dillerinde gazete ve kitaplar basmışlardır.

Macar kökenli İbrahim Müteferrika ve Sait Çelebi'nin Matbaa kurmak için aldıkları izinle Osmanlı'da asli unsur olan Müslümanlar da basının ana aracı matbaalı hayatı başlatmışlardır. İlk çıkan Türkçe gazete 11 Kasım 1831 tarihinde İstanbul'da yayımlanan “Takvim-i Vekayi” dir. 1840 yılında Ceride-i Havadis, 1860'ta Tercüman-ı Ahval, 1862'de Tasvir-i Efkâr gazeteleri yayımlandı. Osmanlı'da 2. Meşrutiyetin ilanından sonra matbaa sayısı artmış ve gazete yayınları çoğalmıştır.

MATBAA

Anadolu'da kurulan matbaalar ile buralarda basılan gazetelerin (bu gazeteleri yayımlayan Anadolu basın ve yayın kuruluşlarının) vatan topraklarının düşmandan temizlenmesi ve bağımsızlık için verilen mücadelede, topyek n gönül birliĒinin saĒlanması da çok büyük rolü ve başarılı çalışmaları olmuştur.

Mustafa Kemal Anadolu'da kurulan matbaaları ve faaliyetlerini “ fazilet adaları” sözleriyle tanımlamıştır. Anadolu'da genel olarak yerel basının oluşmasında  nc , vilayet matbaalarıdır. Bu matbaalarda hem resmi vilayet gazetesi hem de özel gazetelerin basımı saĒlanmıřtır. Anadolu'da özel matbaacılıĒın gelişmesi de vilayet matbaalarının  nc l Ē nde olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında çıkan gazete sayısında azalma görülmektedir. Anadolu'da Milli Mücadelenin, İstiklal savaşının başlaması ile birlikte 7 Haziran 1920'de doĒrudan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne baĒlı olarak “ Matbuat ve İstihbarat Umum M d rl Ē ” kurulmuştur. 6 Nisan 1920 'de kurulmuş bulunan Anadolu Ajansı da bu Umum M d rl Ē e baĒlı bir kuruluş olarak çalışmaya devam etmiştir. Bu tedbirlerle Türkiye, yabancı haber ajanslarının tekelinden kurtarılmıştır.

Türkiye'de gerek İstiklal Savaşı dönemi içinde gerekse sonrasında halkla bütünleşen ve yerelin bütün sorunlarını dile getiren, sorunlara çözümler öneren yereldeki basın kuruluşları olmuştur.

ÇORUM'DA MATBAA

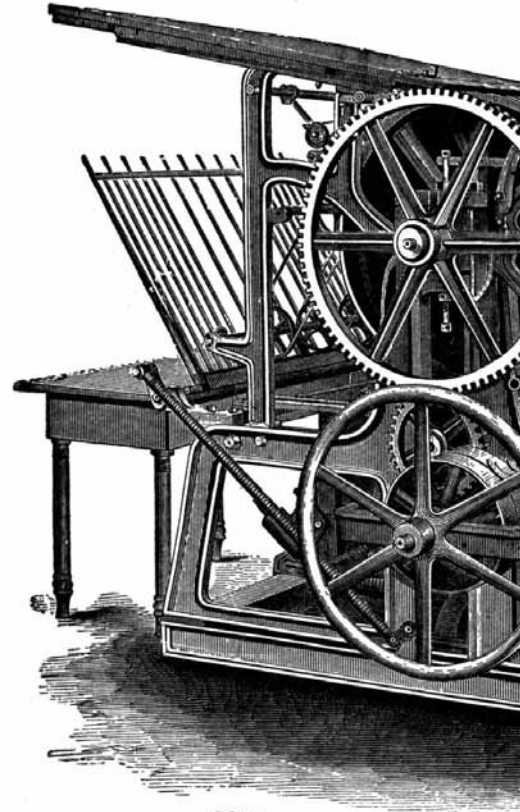
 orum'da, 1921 yılında teşekkül ettirilen  orum Liva Matbaası ve bu matbaada basılıp daĒıtımı yapılan ilk gazete olan Müstakil  orum (ilk dört sayısından sonra  orum Gazetesi olarak yayını devam etmiştir.), Anadolu'da oluşan “fazilet adalarından” biridir.

 orum Liva Matbaası olarak kurulan bu matbaa, sonra  orum Vilayet Matbaası ve daha sonra da  orum İl Basımevi adlarıyla işletilmiştir. 1964 yılına kadar  orum Gazetesinin matbaası olarak hizmet vermiştir.  orum Gazetesi, Çorum Fikret Gazetesi, Yeni Çorum Gazetesi, Akisler Gazetesi, Esnaftan Akisler Gazetesi de  orum İl Basımevi'nde basılmıştır.

 orum İl Basımevinde basılan diĒer yayınlar şunlardır:

Hale Mecmuaası 1922-1923, Kurtuluş Yolu Dergisi 1926-1928, Nazmi TuĒrul'un  orum Tarih ve CoĒrafiyası kitabı 1927, Muallim Behram L tfi'nin Deli Muallim adlı anı ve hikayelerinden oluşan kitabı 1924, Ziraat Memuru Ali Haydar Nafiz'in yazdıĒı BaĒcı  antası 1926, İlk Tedrisat Muallimlerine Bedeni ve Ruhi Tetkik Rehberi 31 sayfa 1932, Halk Sözü adlı bir sayı yayımlanan dergi 1937,  orumlu Dergisi 61 sayı 1938-1946, Nazmi Tombuş'un yazdıĒı piyes  orumlu 1944, Fahrettin Alpay'ın yazdıĒı Aile ve EĒitim Sanatı 1947, Rifat Sami Arıncı'nın  lk   adlı kitabı 1934, Avukat-Noter İhsan SabuncuoĒlu'nun  orum'da Maarif Hayatı Notları (1945), Hayrettin Alpay'ın yazdıĒı Meyvecilik ve TekniĒi 1958, Sefer Esendal'in yazdıĒı Vatan Sana Emanettir 1962.

 orum Matbaası 1921'den 1989 yılına kadar  orum'da hizmette bulunmuştur. 1965 yılına kadar  orum Gazetesi'ni ve ilin bütün resmi dairelerinin pek çok baskı işlerini yapmıştır. 1989 yılında son çalışanı da emekli olmuş ve matbaa makinelerini İl  zel İdaresi M d rl Ē  satışa çıkararak elden çıkar mıştır.

Çorum Gazetesi, ilk yayın gününden itibaren bütün yayın hayatı boyunca birlik bütünlük içinde bulunmanın milli bütünlüğe güç katacağına, milletçe kalkınmanın yollarının azimle çalışmakla elde edileceğine, güçlüklerin bilgiyle aşılabacağına inanan Çorumluların başarılı sözcüsü olmuştur.

1921'den 2011 yılına dek geçen 90 yıl süresince Çorum yerel basınını oluşturan bütün organlar; daima Türkiye Cumhuriyeti'nin bekasına, halkın ilmen, ahlaken refah ve huzuruna, iktisadi yönden ileri seviyelere ulaşmaya yönelik yayınlarıyla, gördüklerini çarpıtmadan yazarak yanlışların önlenmesine, adaletsizliklerin önüne geçilmesine çalışmışlardır.

Bu doksan yıl içinde yerel basın çalışanlarının görgü ve tutumlarında öncelerinde usta çırak ilişkisi etkinliği ve iletişim eğitimi almış habercilerin meslek ahlakına sadakatleri ve bu konuda gösterdikleri hassasiyetler takdire şayandır. Bu sayede Çorum yerel basını Anadolu kentleri içinde önde gelen bir kalite ve onura sahip olmuştur. Hem teknolojiyi takip, hem ortaya konulan yayın kalitesinde Çorum basını mensupları her mesleki platformda takdir görmektedir.

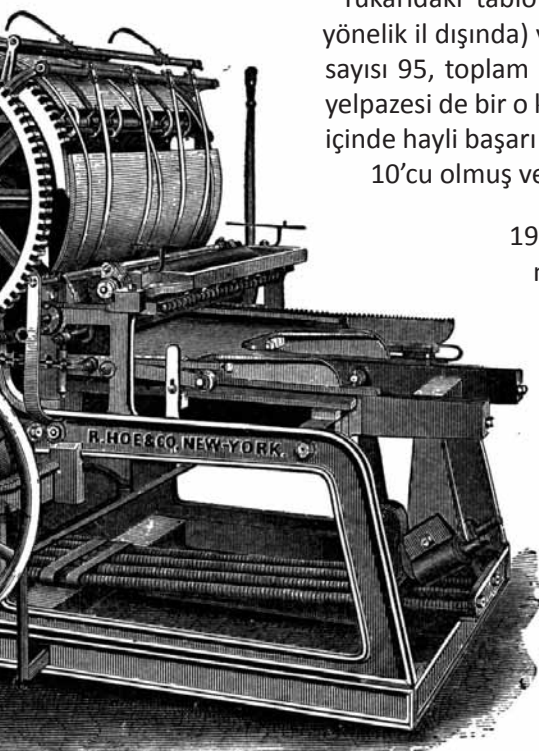
Çorum'da 90 yıl içinde gazete dergi ve bülten yayınların seyrini değerlendirdiğimizde kısa veya uzun ömürlü bizim tespit edebildiğimiz 330 yayın organı yayımlanmıştır.

*1921 yılından 1925 yılına kadar 1 gazete, 1 dergi yayında olmuştur.
1925 yılından 1927 yılına kadar 2 gazete, 1 dergi yayımlanmıştır.
1927-1951 yılları arasında 1 gazete 6 dergi, 2 bülten çıkarılmıştır.
1951'den başlamak üzere çıkarılan gazete ve dergi sayılarında artış görülür.
1951-1962 yılları arasında 13 gazete, 1 dergi
1962-1971 yılları arasında 8 gazete, 5 dergi, 1 bülten
1972-1981 yılları arasında 12 gazete, 6 dergi, 5 bülten
1982-1992 yılları arasında 9 gazete, 7 dergi, 8 bülten
1992-2000 yılları arasında 33 gazete, 28 dergi, 40 bülten
2000-2011 yılları arasında 36 gazete, 66 dergi, 36 bülten yayımlanmıştır.
Halen Çorum'da 7 günlük gazete yayımlanmaktadır.*

Çalışmamızda tespit edemediğimiz yayınların da mutlaka bulunabileceğini biliyoruz. Dar alanda yayımlanmış, koleksiyonlar içine konulamamış yayınlar ele geldikçe bizim bulabildiklerimize önümüzdeki yıllarda yapılacak yeni çalışmalarda yer verileceği ve tanıtılacağını umuyoruz.

Yukarıdaki tabloya bakılınca şimdiye kadar Çorum ili içinde (ve az sayıda Çorum'a yönelik il dışında) yayımlanan toplam gazete sayısı 115, dergilerin sayısı 121, bültenlerin sayısı 95, toplam sayı ise 331'dir. Mutlaka basın yayın hayatı çok geniş ve kültür ürün yelpazesi de bir o kadar çeşitlidir. Çorum, bu yönden Anadolu kentleri arasında son 20 yıl içinde hayli başarı göstermiş ve ülke ölçeğinde kültür kentleri sıralamasında 2010 yılında 10'cu olmuş ve yayın yapılan iller arasında hatırı sayılır hale gelmiştir.

1921 yılından 1950 yılına kadar Çorum'da matbaa sayısı birdir, o da Vilayet matbaasıdır. 1967'de matbaa sayısı özele ait üç, Vilayet Matbaası ile 4, 1973' te dört özel, bir vilayet matbaası olmak üzere 5, 2000'li yıllarda matbaa sayısı 25'in üzerine çıkmıştır. Çorum'da 2011 yılı sonu itibariyle etkin olarak çalışan matbaa sayısı 20'dir. Teknolojik gelişmelere ayak uyduramayan eski makinelerle çalışan matbaaların bir kısmı iş yapamaz hale gelmiş oldukları için kapanmıştır.

Akademik Çalışmalara Kaynak

20. yüzyılda Çorum konusunda yapılacak her türlü araştırma çalışmalarında Çorum basın organlarının mevcut birikimi ilk nazarda başvurulacak kaynaklar arasındadır. Umudumuz odur ki, Hitit Üniversitesi Çorum konulu araştırmaları zaman içinde öncelikle ele alacak ve bilimsel sonuçlara ulaşacak, akademik ve halk için yeni yayınları başta Çorumlulara olmak üzere bütün bilim, kültür ve sanat dünyasına armağan edecektir. Hitit Üniversitemizin “Çorum Tarih Kültür Araştırmaları” konusunda akademik bir yapılanmayı gerçekleştirmesi bu arzumuzun kısa zamanda hayata geçmesini sağlar diye düşünüyorum.

Çorum Valiliği ve Çorum Belediyesi'nin geçmişe ve geleceğe ışık tutacak, kültür birikimimizin bütün zenginliği ile bilinmesine, sergilenmesine yol açacak yayınlarını yeni yayınlarla sürdürmeleri takdirle karşılanmaktadır. Kültürel kalkınmanın istenen seviyeye yükselmesi hususunda, her kurum ve kuruluş üzerine düşen görevi yerine getirirse en kısa zamanda olumlu gelişmeler sağlanacağı muhakkaktır. Her yeni yayın, insanlık için yeni bir penceredir. Ülkemizin ve ilimizin kültürel hayatta geldiği olumlu noktadan daha ileriye götürülmesi için durmadan gayret gösterilmesi şarttır.

Günümüzde arkeolojik araştırmalarla elde edilen 4000 yıl öncesine ait tabletler üzerindeki (yazıldığı gün için sadece bir hatırlatma notu gibi basit bilgiler içeren) yazılardan o günlerin hukuk sistemine, ekonomik kurallarına, sosyal yaşantısına ait bilgiler çıkarabiliyoruz.

Yaptığımız bu çalışma boyunca okuduğumuz, incelediğimiz yayınlarda gördüğümüz bilgilerin bir kısmı yayımlandıkları gün için “adam bu da haber mi, bu yazıda pek bir şey anlatılmamış...” gibi yorumlarla karşılanmış olabilir. Lakin yaşamız itibarıyla 50-60 yıl öncesi yaşadığımız günlük olaylara yönelik o dudak kıvrıdığımız haberler ve yazılardan pek çok cümle ve paragrafın günümüz için kıymetli bir bilgi kaynağı olduğunu defalarca müşahade ettik. Bu sebeple günümüzde yayımlanan gazete ve dergilerin de yıllar sonra aynı duygularla pek kıymetli tutulacağına inanıyorum.

Her yazı ve her resim bir belgedir. Her belge, birçok bilgiyi geleceğe taşımaktadır. Devletlerarası yarışta her türlü bilgiye sahip olma savaşında araştırma, bilgi toplama merkezlerinin çalışmalarının önemi hepimizce bilinmektedir. Bizim kendi arşivlerimizde bulunan milyonlarca ifade edeceğimiz bilgi kaynağı belgelerimizin varlığından haberdar olmamız için günümüzde yararlanılır, kullanılır hale getirmemiz gerekmektedir. Bu alanda kamunun daha çok destek ve ilgisine, özel kuruluşların ise bu konuda imkânlar sunmak adına bilinçli, gönüllü, maddi manevi, sürekli etkin desteklerine ihtiyaç vardır.

Bilginin bir güç olduğunu tekrarlayarak, bu güce kim sahipse hayat hakkının en çok onun olduğuna inanıyoruz. Bilginin gücünden azami ölçüde ülkemiz için yararlanmak, bu yolda hizmette bulunmak hem insanlık hem de vatanseverlik adına insani, ahlaki, sosyal bir sorumluluktur. Bir heveskâr olarak ileri yaşamızda ortaya koyduğumuz bu çalışma ve sunumun gençlerimize araştırma zevk ve gayreti vermesini, örnek olmasını dilerim.

Gazete yayınından mahrum kalmış bir kasaba veya kentin geçmişe ait bilgileri büyük ölçüde kaybolur. Devlet işleri ile ilgili bilgilerin bir kısmı arşivlere girer. Bir kısım devlet daireleri yaptıkları işten dolayı arşiv yapmak zorundadır. Nüfus, Tapu, Vergi kayıtları vb gibi. Lakin hayat çok ayrıntılı ve çok değişik olaylarla sürüp gider. Bu değişik olayların, ayrıntıların kısmen de olsa, belli bir kayıt altına alınması gazetelerin haber-yorum ve diğer aktarımlarıyla mümkün olmaktadır. Kesinlikle şunu söyleyebiliriz ki yerel bir gazetenin varlığı, o yörenin kıymetini artıran sosyal, kültürel ve tarihi bir değer olmaktadır. Belli bir yörede çıkarılan gazete sayısı ne kadar çoksa bilgi birikimi de o derecede fazla olacaktır.

Çorum için yaptığımız bu çalışma boyunca, kentimizin 90 yıllık gazete yayınlarıyla 20. yüzyılda Çorum'un, Çorumlunun pek çok yönden bilmesi gereken fakat unutulup gitmiş önemli bilgilerin bir ölçüde gazete sayfalarında saklanarak günümüze ulaşmış olduğunu gördük. Günümüzde 80-90 yıl

öncésinin gazete sayfalarındaki bilgileri yaşandığı günlerdeki sıcaklığıyla bize aktaracak başka hiçbir kaynağımız yoktur. Gönül isterdi ki Çorum'da basın hayatı çok daha öncelerde başlamış olsaydı. Ne yazık ki Çorum'da gazete yayını çok geç başlamıştır.

ÇORUM'DA GAZETE

Çorum'da, 1921 yılı öncesinde elle çoğaltılan veya taş baskı yapılan bir yayın bilinmektedir. Adı "Ajans" olan bu yayının yayıncısı, dağıtıcısı bilinmekle beraber çıkarılan yayının bir örneği henüz bulunamamıştır. Bu nedenle biz Çorum'da basın hayatını ilk örnekleri dâhil hemen bütün koleksiyonu mevcut olan Müstakil Çorum-Çorum gazetesi ile başlatıyoruz.

Bizim tespitimize göre Çorum'da başlangıcından günümüze son doksan yıl içinde 80'den fazla gazete yayımlanmıştır. Çorum'da 1921 yılında çıkan ilk gazete olan "Çorum Gazetesi" (1926-1927 yıllarında Çorum'da ikinci bir gazete olarak çıkan "Fikret Gazetesi" hariç tutulursa) tam 30 yıl, (1951'e kadar) tek gazete olarak yayımlanmıştır.

Çorum Gazetesi koleksiyonu tama yakın denilecek şekilde arşivlerimizde mevcuttur. Çorum Gazetesinin ilk sayısından başlamak üzere 220. sayı dâhil nüshaları transkripti yapılarak tarafımızdan iki cilt halinde Çorum Belediyesi Kültür Yayınları serisi içinde yayımlanmıştır. Çorum Gazetesinde 1921'den 1926'ya kadar olan 5 yıllık nüshalarında gördüğümüz Çorum'a ait bilgilerin zenginliği ve çeşitliliği dikkat çekerken unutulmaması gereken pek çok tarihi bilgi bulunmaktadır. Fakat bu arşiv üzerinde hiç araştırma ve çeviri yapan olmamıştır. Çorum gazetesi bir hazine gibi saklı kalmıştır. Türk basın tarihi içinde gerektiği şekilde Çorum gazetelerinin yer almaması giderilmesi gereken bir eksiklikler.

Bu eksikliği giderebilmek için, bütün gazetelerimizin üzerinde daha geniş araştırmaların yapılması ve yeni yayınlarla kent kültür tarihimize katkılar sağlanması yolunda Çorum Basın Tarihi Notlarının yazılması bir zaruret olmuştur.

Çorum'da 1951 yılından sonra yayımlanan gazete sayısı günümüze kadar artarak gelmiştir. Seçim dönemlerinde çıkan dönemlik gazeteler de olmuştur. Yeni bir heyecanla çıkarılan gazetelerin bir kısmı kısa zamanda yayından vazgeçmiş, bir kısmı ise daha uzun ömürlü olmuştur. 2011 yılı sonu itibarıyla Çorum merkezde halen sürekli yayında olan günlük gazete sayısı 7'dir. Nüfusu 220 bin olan bir kentte günlük 7 gazetenin yayında olması, basın yayın çalışanlarının iki Gazeteciler Derneğine sahip bulunmaları ve Çorum'da matbaacılığın giderek modernleşmesi bu alandaki gelişmeyi açıkça göstermektedir.

ÇORUM'DA DERGİ YAYINLARI

Bir kentte yayımlanan gazeteler yanında o kentte yayımlanan dergiler de o kent için önemli bir bilgi kaynağı olma özelliğini taşırlar. Kentin günlük hayatı gazetelerde yer alırken fikrî, edebî, siyasî yönlerden kalite ve kapasitesi de yayımlanan dergilerinde görülmektedir. Çorum'da ilk dergi olarak tespit ettiğimiz HALE'den başlayarak günümüze kadar 80 dergi yayımlanmıştır. Dergi formatına sahip olduğu halde, kendisini "bülten" olarak tanıtan yayınlar bu sayıya dâhil değildir. Bülten veya belge mahiyetinde olan müstakil yayınlara da bu çalışma içinde yer verilmiştir.

Çalışma süresince Çorum için yayımlanmış (kaynak mahiyetinde olan) kitaplar da mevcuttur. Ancak konuşmanın uzamaması için bunlar üzerinde durmayacağım.

ÇORUM BASIN-YAYIN TARİHİ İLE İLGİLİ ÇALIşMALAR

Bundan  nce, Çorum'un Basın Tarihi  zerine şimdiye kadar iki çalışma yapılmıştır. Birincisi Münevver Kaygun tarafından hazırlanıp Çorum Haber Gazetesi'nde 27 Ekim 1986 ile 14 şubat 1987 tarihleri arasında tefrika edilmiştir.

Münevver Kaygun'un yayımladığı Çorum Basın Tarihi başlıklı çalışma baştan sona incelendiğinde basın tarihinden daha çok Çorum basınından örneklemeler şeklinedir. Geçmiş gazete sayfalarından ilginç sayılacak yazılar, haberler derlenip yeniden yayımlanarak geçmişin  eņnisini günün gazetesine katarak okuyucunun ilgisine ve bilgilenmesine gayret gösterilmiştir. Çorum yerel basınının bütün gazeteleri üzerinden örneklemelere ve derlemelere gidilmemiştir. 33 gazete ve iki dergiden ibaret olan çalışmada sadece 10 gazete ve bir dergi örnek alıntılarla aktarılıp işlenmiştir. Diğer gazetelerin sadece ismi ve yayın yılları belirtilmiştir. Kaygun, sadece merkez il e gazeteleri ile sınırlı bir çalışma yapmıştır. Çalışma yılına kadar çıkmış olan diğer dergilerden hiç bilgi verilmemiştir.

İkinci  alışma Mahmut Selim Görsel'in "Çorum 1997" adlı kitabı içinde bulunan "Çorum Basın Tarihi" bölümüdür. Emekli kütüphaneci Görsel'in muhtevası oldukça zengin olan " Çorum 1997" adlı kitabının 176-205. sayfalarında  orum yerel basınının 1921-1996 yıllarına ait kısa tanıtım bilgileri bulunmaktadır.

16 şubat 1996 tarihinden başlayarak  orum Haber Gazetesi sayfalarında 20 Mart 1996'ya kadar devam eden tarafımdan hazırlanan "Çorum'un Matbaacı Amcaları" röportajları içinde  orum'da ilk matbaacılar ve takipçileri hakkında bilgiler verilmiştir. Matbaacılar yanında bazı  orum gazeteleri hakkında bilgiler de bu yazı dizisinde bulunmaktadır.  orum Basın Tarihi Notları, adlı bir çalışmam baskı aşamasındadır.

Üniversitelerimizde İletişim fakültelerimizin müfredatlarında: "Basın tarihi konusu, haberlerin ve fikirlerin toplanması ve geniş kitlelere yayılması şeklinde özetlenebilen basın ve yayın hareketlerinin, yazının icadından günümüze kadar yüzyıllar boyunca süregelen gelişme ve aşamanın, dünyadaki olayların kronolojik akışına uygun olarak incelenmesinden ibarettir." diye yazılıdır.

Yerel basın tarihi için yukarıdaki tanım düşünüldüğünde bahis konusu çalışmalar,  orum basın ve yayın hayatı içinde birikmiş ürünler üzerinden ilgili bilgiler aktaran tespitleri içermektedir.

 orum gazeteleri, Anadolu gazeteciliği içinde giderek önem kazanmaktadır. Gazetecilik ve matbaacılıktaki tecrübe birikimi, teknoloji takibi ve çağımızın ihtiya ı olan iletişim ve bilgiyi paylaşma yolundaki gelişmeler, tarafsızlık ilkesine bağlılık, okura saygı, birlik ve beraberlik sağlama, toplumsal gelişmeleri olumlu yönde takip gibi hususlarda  orum yerel basını üzerine düşen ulusal ve yerel görevlerini hakkıyla yerine getirmektedir. Özellikle  orum konulu her haber ve durumda, azami tarafsızlık içinde davranılmakta,  orum için sözcü olma özelliği gösterilmektedir.

 orum Gazeteciler Cemiyeti,  orum'da gazeteciliğin daha ileri gitmesi ve gelişmesi yolunda mesleki paneller, konferanslar, mesleki sergiler ve sair faaliyetlerle hem basın çalışanlarının bilgilerini artırıcı çalışmaları sağlamakta hem de halka yönelik kültür, eğitim ve sanat faaliyetleriyle sosyal-kültürel bilinçlenmeye hizmet etmektedir.

Basın ve yayın ürünlerinin arşivi sorunları:

 orum'un bütün yayınlarının d n olduğu gibi bugün de tam olarak arşivlenemediğini söylemek zorundayım. Geçmişte çok kısa ömre sahip olmuş yayınların çoğunun, saklanamamış, arşivlenememiş olduğunu gördüm. Günümüzde de  orum Kütüphanelerinde tam olarak bütün yayınların biriktirilip ciltlettirilip koleksiyonlara dâhil edildiğini söylemek biraz zor. K t phanecilerimizle yaptığım

görüşmelerde biriktirdikleri gazete nüshalarını ciltlettirmek için imkân bulamadıkları ve yerel gazetelerin tamamının kütüphaneye ulaşmadığı gibi bilgiler verdiler. Bu arada tam olarak muhafaza edilen iki gazetenin Çorum Hâkimiyet ve Çorum Haber'in kendi koleksiyonları için yaptıkları arşiv ciltlerini birer fazla yaptırarak kütüphaneye bağışladıklarını da öğrendim.

Kapanan, yayınına son veya ara verilen gazetelerin kendi gazete idarehanelerinde birikmiş koleksiyonları da ne yazık ki zaman içinde kayboluyor. Bunların nerede, kimde kaldığı belli olmuyor, neticede akıbeti meçhul bir hale düşüyor.

Halen yayında olan bütün gazetelerimizin yayınlarını ciltletip arşivlediklerini ve muhafaza ettiklerini görmüş olmaktan da ayrı bir mutluluk duyduğumu belirteyim.

Çorum Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Çorum'da yayımlanan gazetelerin birer örneğini ciltletip Çorum Belediyesi Kent Arşivi bünyesinde muhafaza etmektedir. Böylelikle yerele ait yayınların yayımlandıkları yerde bulunur olmasının temini ilimizde arşivcilik anlayışı açısından olumlu bir gelişme olmakla beraber yeterli değildir. Kent arşivinin bir ünite olarak daha geniş bir mekâna alınması ve arşiv-depoya konan gazete koleksiyonun da istenildiğinde hemen kullanılabilir hale getirilerek araştırmacılara açık hale getirilmesi gerekmektedir.

Slâyt gösterimizde adları geçen yayınların kronolojik listesi ile sözlerimi tamamlıyor ve beni dinleme lütfunda bulunduğunuz için çok çok teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

ÇORUM KÜLTÜR BİRİKİMİNİ OLUŞTURAN YAYINLARIN GENEL KRONOLOJİK LİSTESİ

YAYIN ADI	YAYIN TARİHİ
1921 (Öncesi)	
Ajans	(Kesin olarak yayın başlangıcı belli değil)
1921	
Müstakil Çorum Gazetesi	1 Mayıs 1921
Çorum Gazetesi	23 Mayıs 1921
1922	
Hale Dergisi	1922
1925	
Fikret Gazetesi	4 Mart 1926
1926	
İskilip- Kurtuluş Yolu Dergisi	1926
1935	
Okulağ Dergisi	1 Ocak 1935
Çorum Eski Belgeler (Eserler)	
Koruma Araştırma Bülteni	1935
1937	
Halk Sözü Dergisi	1 Ocak 1937

1938	
Çorumlu Dergisi	15 Nisan 1938
Çorum'da Cumhuriyetin 15 Yılı	1938
1947	
İskilip Halk Evi Dergisi	1947
1948	
Barış Dergisi	1 Ocak 1948
1951	
Yeni Çorum Gazetesi	29 Ağustos 1951
İskilip'ten Sesler Dergisi	1951
1952	
Akisler Gazetesi	17 Nisan 1952
Hür Çorum Gazetesi	1952
Vatan- Çorum İlavesi-	1952
1953	
Çorum Postası Gazetesi	1953
1954	
Esnaftan Akisler Gazetesi	1954
1955	
Yeni Adım Gazetesi	1 Mayıs 1955
Hüryol Gazetesi	10 Mayıs 1955
Kargı Gazetesi	1955
1956	
Terakki Postası Gazetesi	18 Haziran 1956
1957	
Merzifon Gazetesi	18.Şubat 1957
Halkın Sesi Gazetesi	11 Ekim 1957
1958	
Köyün Sesi Gazetesi	1958
1959	
Bugün Gazetesi	1 Ağustos 1959
1962	
Çorumlu'ya Çağrım Dergisi	1 Şubat 1962
Yeniye ve İleriye Yeni Çorum Gazetesi	19 Mayıs 1962
1965	
Akşam Yıldızı Çorum Özel Sayısı	1965
1966	
Yeni Gün Gazetesi	3 Ocak 1966
1967	

Çorum Ekspres Gazetesi	15 Ağustos 1967
Kargı'nın Sesi Dergisi	1967
Sungurlu Postası Gazetesi	1967
1968	
Hitit Beldesi Çorum Dergisi	31 Mart 1968
Çorum'un Sesi Gazetesi	1 Ağustos 1968
Kargı'nın Sesi Dergisi	1 Eylül 1968
1969	
İğdeli Gelin Dergisi	1 Ocak 1969
Çorum Sanat Enstitüsü Tanıtma Bülteni	1969
İskilip Dolma Gecesi Özel Sayı Dergi	1969
1970	
Bizim İskilip Gazetesi	1970
1971	
Madımak Gazetesi	1971
Sungurlu'nun Sesi Gazetesi	1971
1972	
Madımak Gazetesi	1972
Koparan Gazetesi	10 Ocak 1972
Çorum Gazetesi(Çorum Ekspres'in devamı)	1 Şubat 1972
Alaca Hitit Gazetesi	1972
1973	
Uyanış Sesi Gazetesi	1973
Çorum'da 1000 Evler Bülteni	1973
M.S.P Bülteni (Haftalık)	1973
Yeni Ufuk Gazetesi	1973
1975	
İşçinin Sesi-Ocak Gazetesi	1975
Çekirge Gazetesi	1975
Dağarcık Dergisi	1975
Vurgu Gazetesi	1975
1976	
Çekirge Dergisi	1976
Gerçek Haber	1976
Halkçı Gazete	1976
İskilip Halk Eğitim Bülteni	1976
1978	
Kültür ve Sanatta Çorum'un Sesi Dergisi	1978
İlim Kültür ve Politikada Gerçeğe Doğru Dergisi	1978

1979	
Tohum Dergisi	10 Temmuz 1979
Aylık Çiftçi Bülteni –Dergi-	1984
Vahdet Gazetesi	1979
1982	
Bayat Halk Eğitim Bülteni	1982
1983	
Çorum Ticaret ve Sanayi Gazetesi	1 Şubat 1983
İbni Sina Haftası Bülteni	1983
1984	
Çorum Turizm Envanteri	1984
İskilip Gazetesi	1984
1985	
Çorum Haber Gazetesi	Eylül 1985
Belde Gazetesi	20 Aralık 1985
Mavi İnci Dergisi	1985
1986	
Haber'e Haber Çorum 19 Gazetesi	Mayıs 1986
Çorum Olay Gazetesi	1986
Çaba Dergisi	Eylül 1986
İdrak Dergisi	1986
Rehberlik Ve Teknikleri Bülteni	1986
1987	
Allıturna Dergisi	Haziran 1987
Çampınar- Gazete-	1987
Alaca SYDV Haber Bülteni	1987
İskilip'in Sesi Gazetesi	1987
1988	
Yeşil Belde İskilip Bülteni	1988
1989	
Aşura Dergisi	Nisan 1989
Gelişen Çorum Bülten	1989
1990	
Çorum Toplu Dergisi	Ocak 1990
Alaca-Çopraşık Bülteni	1990
Alaca Çınar Dergisi	1990
1991	
Çorum Hâkimiyet Gazetesi	1 Şubat 1991
Çorum Ticaret Gazetesi	1991
Çorum Kültür Sanat Çorum Haber'in Özel Eki	1991

Tuğra Dergisi	1991
Kütüphane Haftası Bülteni	1991
Yeni Ülke Gazetesi- Sungurlu	1991
1992	
Merhaba Çorum gazetesi	5 Mayıs 1992
Mesaj Gazetesi	Mayıs 1992
Çorum Adalet Gazetesi	1992
Altınışik	1992
Nevruz Yeni Gün Bülten	1992
Çorum Kültür Müdürlüğü Almanacı	1992
Uygulamalı Rehberlik Bülten	1992
Daha Temiz Havalı Bir Çorum İçin Bülten	1992
1993	
Yeni Gün	1993
Özel İdare Dergisi Gelişen Çorum	1993
Dolunay Dergisi	1993
Alaca Birlik gazetesi	1993
Alaca Şafak Gazetesi	1993
Kargı Halk Eğitim Bülteni	1993
1994	
Çorum Lider Gazetesi	1994
Sönmeyen Ocak	Aralık 1994
Çopikas Bülteni	1994
1995	
Çorum Bülten 19 Gazetesi	1 Eylül 1995
Çorum'un Sesi Gazetesi	1995
Dost Haber Gazetesi	1995
Çorum Amatör Spor Dergisi	1995
Çorum Çevre Dergisi	1995
Gönüllerden Damla Damla Bülten	1995
Anadolum Dergisi	1995
Çevre Bülteni	1995
İlim Yayma Cemiyeti Çorum Şubesi Bülteni	1995
Beş Yıllık Hizmetler Zinciri Bülteni	1995
Hakkı Bilal Dünyası Bülteni	1995
Şirin Kargı Gazetesi	1995
1996	
Yeni Nesil Dergisi	Ocak 1996
Yazılıkaya Dergisi	1 Mayıs 1996
Öğrenci Dergisi	Güz 1996

ÇEKVA- Çorumevi Dergisi	Eylül 1996
Örnek Kent Çorum İçin Elele Bülten	1996
İmvak-Kurban Bülten	1996
ÇorumTurizm Envanteri	1996
Çorum Turizm Bülten	1996
ÇEKVA- Bülten	1996
Tarihten Günümüze İskilip-Yıllık-	1996
Osmancık Haber Gazetesi	1996
1997	
İlk Hamle Dergisi	24 Ocak 1997
Kilim Dergisi	1 Nisan 1997
Haberci Gazetesi	6 Ekim 1997
Anadolum Gazete	1997
Mezuniyet Yıllığı –Bülten	1997
Dağarcık Dergisi	1997
Metropol Bülteni	1997
Keçiören Çorum Haber Gazetesi	1997
Alaca Belediyesi Haber Bülteni	1997
Alaca-Seviye Dergisi	1997
Alaca'nın Sesi Gazetesi	1997
İskilip- Memleket Gazetesi	1997
Türk Kültüründe İz Bırakan Alimler Sempozyumu Tebliğler	1997
1998	
Merhaba Sanat Dergisi	29 Ocak 1998
Çorumlu 2000 Dergisi	Temmuz 1998
Açaray Dergisi	Temmuz 1998
Merhaba Cumhuriyet -Özel sayı-	29 Ekim 1998
Açılım Dergisi	1998
Çorumlu 2000 Bakkallar ve Bayiler Odası -Özel sayı-	Ekim 1998
Günaydın Çorum Gazetesi	23 Aralık 1998
Turizm Haftası Bülteni	1998
Mozaik Dergisi	1998
Bizim Anadolu Dergisi	1998
Osmancık-Çıracılık ve Mesleki Eğitim Dergisi	1998
Esnaf Dernekleri Genel Kurul Bülteni	1998
Bir Zamanlar Çorum- Bülten	1998
75. Yıla Armağan Bülten	1998
Sungurlu Belediyesi Bülteni	1998
1999	
Çorum Aktif Haber Gazetesi	1999

Umut Gazetesi	8 Şubat 1999
Çizgi Gazetesi	1999
Ümit Tomurcukları Dergisi	1999
Ece Banyo- Tablet Bülten	1999
Esnaf Odaları Birliği Bülteni	1999
Deprem Önlenmez Fakat... Bülten	1999
İşaret Gazetesi	1999
Mecitözü Haber Gazetesi	1999
Sungurlu-Bir Belediyecilik Örneği Bülteni	1999
Asistan Gazetesi	1999
Çampınar Gazetesi	1999
2000	
Çanakkale Geçilmez Bülten	2000
Tutku Dergi	2000
Gün Işığı Dergi	2000
Kardelen Dergisi	2000
Bilim Bülten	2000
Çevre Koruma Vakfı Bülteni	2000
Genç Yorumcular Bülten	2000
Tamim Bölge Gazetesi	2000
Halk Bölge Gazetesi	2000
3. Bin yılın Eşiğinde Alaca Bülten	2000
Alaca- Belediyemizin Sesi-Dergi	2000
Alaca Hastanemiz Bülten	2000
Kargı Belediyesi -Panayır- Bülten	2000
Mecitözü'nün Sesi Gazetesi	2000
2000'li Yıllarda Bütün Yönleriyle Sungurlu	2000
Osmancık Guide	2000
2001	
Çorum Kent Haber Gazetesi	6 Şubat 2001
Ekonomi Rehber Gazetesi	2001
Türkeşçi Düşünce Dergisi	1 Mayıs 2001
Dedesli Ovası Dergisi	2001
Sarder Haber Dergisi	2001
Noktalı Virgül	2001
Usta Dergisi	2001
Tek Ceviz Dergisi	2001
Yamaç Dergisi	2001
Çorum İnci	2001
Mehmet Akif Ersoy İlköğrt. Okul Yıllığı	2001

Alaca- Kervan Dergisi	2001
Laçın Teneffüs Dergisi	2001
Gesiad Zaman Yönetimi Bülten	2001
Çorum Milli Eğitim Müdürlüğü Bülteni	2001
Hitit Posta Bülteni	2001
İkinci Bahar – Bülteni	2001
Türkiye Havadis Gazetesi	2001
Çorum Bayat'ın Sesi Gazetesi	2001
Dodurga Gazetesi	?
2002	
Çorum Hakikat Gazetesi	2002
Fakülte Dergisi	Haziran 2002
Çorumsiad Dergisi	13 Ekim 2002
Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi	2002
Çanakkale Bir Destandır Bülteni	2002
Tebesir Dergisi	2002
Özel Pınar Eğitim Kurumları Bülten	2002
Akif'ten Damlalar –Akif'in Sesi Dergi	2002
Mecitözü- Öğrenci Yıllığı	2002
Sungurlu-Endüstriyel Eğitim Dergisi	2002
Çorumsiad Bülteni	2002
Alaca Geçmişten Geleceğe – Yıllık Bülten	2002
2003	
Çorum Sözcü Gazetesi	2003
Çorum Oto Sanayi Gazetesi	1 Eylül 2003
Hitit Haber Gazetesi	16 Eylül 2003
Çağlayan Dergisi	2003
Utku Dergisi	2003
Her Yerde Heri- Bülten	2003
Dünden Bugüne Kargı –Yıllık- Bülten-	2003
2004	
Çorum Yerel Bakış Gazetesi	2004
Esnaf Haber Gazetesi	2004
Karadeniz Araştırmaları Dergisi	Bahar 2004
Hale Dergisi	Nisan 2004
Çevreye Genç Bakış Dergisi	Mart 2004
Genç Kalemler Dergisi	Haziran 2004
Mahzen Dergisi	Sonbahar 2004
Çorum Kültür Sanat Dergisi	2004
Sağmaca Dergisi	Kasım 2004

Alaturka Dergisi	2004
Karakalem Karikatür Dergisi	2004
Kargı Haber Gazetesi	2004
İskilip Ak Bülten	2004
Müze Şehir İskilip	2004
Nereden Nereye 2004 Faaliyet Raporu	2004
2005	
Çorum Tek Yıldız Gazetesi	1 Nisan 2005
Kaktüs Dergisi	Mayıs 2005
Çorum Anadolu Gazetesi	2005
Sesleniş Dergisi	Ekim 2005
Ömerbey Köyü- Çam Dede Dergisi	2005
Genç Hitit Dergisi	Haziran 2005
Fen Lisesi Bilim Eğitim Dergisi	2005
İskilip-Genç Kalem Dergisi	2005
Mecitözü- Ay Yıldız Dergisi	2005
Velipaşa Konağı – Bülten	2005
Yeni Alaca Gazetesi	2005
2006	
Aşkın E Hali Dergisi	Ocak 2006
Çorum Manşet Gazetesi	9 Şubat 2006
Çorum Önder Gazetesi	2006
Çorum İhtiyaç Gazetesi	2006
Çorum Gazetesi	17 Mart 2006
Haber 19 Gazetesi	2006
Sahne Gazetesi	1 Haziran 2006
Baykara	2006
Okasifed Dergisi	2006
Çorum Barosu Dergisi	2006
Sername Dergisi	2006
Buselik Dergisi	2006
Badal Dergisi	2006
Geleneksel Pilav Günü Bülteni	2006
Şamlı Altın Bülteni	2006
Tekin Karo Bülteni	2006
Hatap Değirmenleri Bülteni	2006
Bizim Çorum Gazetesi	2006
Alaca'nın Düşünce Ufku Birikim Dergisi	2006
Alaca Lider Gazetesi	2006
İskilip Gazetesi	2006

2007	
Çorum Hafta Sonu Gazetesi	2007
Abide Dergisi	Haziran 2007
Çorumspor Dergisi	Haziran 2007
Anadolu Ekonomi Dergisi	2007
Çorum Life Dergisi	Eylül 2007
Ergenekon Dergisi	2007
Bilseydim Dergisi	2007
Okasifed Bülteni	2007
İlke –Der Bülteni	2007
Otel Anitta Bülteni	?
Baltacı Mehmet Paşa Sempozyumu Tebliğleri	2007
Mavi Ocak Bülten	2007
2008	
Anadolu Bakış Gazetesi	Haziran 2008
Haber Yuvam Gazetesi	2008
Çorum Sektör Dergisi	Şubat 2008
Çorum Yaşam Dergisi	Temmuz 2008
Anadolu Gündem Dergisi	2008
Bölgede ve Çorum'da Hayat Dergisi	2008
Çorsiad Dergisi	Ekim 2008
Yağmur Dergisi	2008
Alaca-Mimar Sinan Okul Yıllığı	2008
İskilip- Halk Eğitim İHEM Bülteni	2008
Çakır- Takvim -Şehir Albümü-	2008
Çorum- Zaman Gazetesi-Ek-	2008
2009	
İş Dünyası Dergisi	Ocak 2009
Hitit Haber Dergisi	2009
Çorum İl Özel İdare Dergisi	2009
Üçköy'den Esintiler Dergisi	2009
Ahlatçı Kuyumculuk Bülteni	2009
Seviye Dergisi	2009
Alaca Engelliler Derneği Bülteni	2009
Resim Kent İskilip Albüm-Bülten	2009
Sungurlu Gündem Gazetesi	2009
2010	
Özgür Cesur Saygılı Hitit Haber Gazetesi	10 Mayıs 2010
Esnafın Sesi Gazetesi	2010
Çorum Havadis Gazetesi	2010

Çorum Vatan	2010
Çorum Kültür Sanat Özel Sayı	2010
Çorum Tarih Kültür Araştırma Dergisi	2010
Çorum Akasya Dergisi	2010
Ovasaray Köyü Dergisi	2010
Ramazan Çorum'da Bir Başka Güzel-Bülten	2010
Hitit Söyleşi Günleri Bülten	2010
Çorum Park AVM Bülten	2010
Çorum Sıla Gazetesi	2010
Osmancık Gazetesi	2010
2011	
İnci Dergisi	2011
Eflatun Dergisi	2011
Düş Bahçeleri Bülten	2011
Bayat- Çamlıgüney Kelebek Dergisi	2011
Edebiyat Bülteni	2011
Pusula Gazetesi Çorum Özel Eki	2011
Kızılırmak Dergisi	2011

ESKİ ANADOLU'DA AT, HİTİTÇE KİKKULİ AT EĞİTİMİ METİNLERİ VE “TAVLAYA ÇEKMEK”LE İLGİLİ TEKNİK BİR AYRINTI

Prof.Dr. Ahmet Ünal*

„Eski Çamlar Bardak, Yağız Atlar Sütçü Beygiri Olunca...”

*Nostaljide Yaşayan Atlar

Bir zamanlar akıncıların tankı, asker ve süvarilerin, postacıların, soyguncuların, haydutların, cowboyların, avcılarının, adı üstünde şövalyelerin, sipahilerin, yiğitlerin, kahramanların ulaşım aracı; kral ve asilzadelerin prestijli binek ve koşum hayvanı; lüks fiyaka ve faytonların, zengin çiftçilerin koşum hayvanı; şimdilerdeyse fosilleşmiş, köy ve kentlerin yoksul arka mahallelerinde ve verimsiz topraklarda hantal, takunyaya benzeyen ve artık nal bile tutmayan tırnakları, sırtmış kaburgaları, sırtında kendisine hiç yakışmayan ve „eyer“ olarak adlandırılmaya bile lâyık olmayan semeri ve bitkin bedenine rağmen dimdik duran başı ve kulaklarıyla onca gürültü patırtı, benzin ve mazot kokusu içinde ve “çinko eşekler” arasında geçecek yer bulmakta zorlanan, tahammül sınırlarını aşacak kadar fazla yük, süt veya hurda taşıyan, çift süren, otomobil ve motorsiklet icat olalı nostaljilerde yerini almış; bazıları adına „tozluk” denen gözlükler takmış, arada bir „öğrencilere onun etini de yedirdiler” diye skandallar yaratan, Troya Savaşları sırasında Asyalılara „Grekler hediye bile getirseler korkarım!” dedirten, „turistik” yerlerde İngiliz süvari pantolonu ve kiraz kırmızısı çizmeler giymiş, sarışın, kızıl dudaklı, uzun bacaklı, asık suratlı, elinde kırbaçla at yerine neredeyse kendisinin emniyeti için atı yeden esmer, zayıf ve kaytan bıyıklı seyisi kamçılayacakmış kadar asabi ve kibirli Avrupalı kadınların bindikleri o asil hayvandan, attan söz edeceğim.

Tekerlekli araçların ulaşımı sağlamakta aşırı derecede zorlandığı dağ, dere, tepe, çamur ve tozu bol Anadolu coğrafyası kadar bu hayvana muhtaç başka bir ülke yoktu. Nasıl ki deve çölün, fil tropikal diyarların doğal olarak ürettiği bir ulaşım aracıysa, Anadolu insanının tüm taşıma ve ulaşım gereksinmelerini karşılayacak en önemli hayvanlar da attı. G. Childe „Toz geçer, ama çamur asla” dememiş miydi? Evet at sadece tozu ve çamuru değil, dağları, ovaları, dereleri, ırmakları da aşip gitme yeteneğine sahipti; neredeyse amfibikti, gerekirse yüzerdi de. O, daha yakın zamana kadar savaş alanlarının tankıydı. Troya savaşlarında, Kadeş'te, Issos'ta, Haçlı Seferlerinde, Malazgirt'te, Mohaç'ta, Sakarya ve Dumlupınar'da hep o vardı ve kazanılan zaferlere imza atan hep oydu. Onun nallarıyla dövmediği, toz duman kaldırmadığı savaş meydanı yoktu! Boşuna “Atın değiştirdiği şeylerden

biri de insanların savaşma teknikleriydi. İçin doğrusu, bildiğimiz savaş mucidi atın ta kendisiydi zaten" denmemiştir!¹ Koca cihan imparatorluklarını kuran da, grotesk şekilde yıkan da oydu. Hititler, Frigler, Urartular, Persler, Hellenler, Romalılar, Bizanslılar, Haçlılar, Araplar, Selçuklar ve erken Osmanlı dönemlerinde önemini koruyan Anadolu atının günümüzde yarış atları dışında çöküşe götüren öyküsü hüznüldür. Avrupa Ortaçağının sonlarına doğru tırnakları nallanarak ağır pulluğa koşulan, tarımda verimi artıran ve yeni bir çağın önünü açan da oydu. 1913'te Orta Anadolu'yu dolaşmış olan Macar gezgin Béla Horvath, Konya'da kendisine uygun at bulmakta zorlanmıştır. Bir de şöyle bir not düşer: Anadolu'da atçılık gelişmiş sayılmaz. Köylülerin sahip oldukları hayvanlar son derece kötü durumdalar....

Köylüler, doğru dürüst beslenmeyen taylar, iki yaş civarında, yani daha çok küçük yaşta işe koşuyorlar. Ahırlar da ufak ve sağlığa aykırı olduklarından binek hayvanlarının çoğunluğu sakat, sağlıksız ve çelimsizler². Ve bir yerde de gene Türklerin eyerin üzerine uyumlu biçimde yerleşemediklerinden, atı gereksiz yere yorduklarını yazar³. Ana buna karşın Bizanslılar bile eski at yetiştirme geleneklerini devam ettiriyorlar, çok değerli el kitapları yazdırıyorlardı. Aynı kaynaktan çok daha fazlasıyla yararlanan Osmanlıların neler yaptıkları ise, merak konusudur.

Dünya Tarihinin Akışını Değiştiren İmparatorluklar Kuran ve Yıkıran At

Bir çok keşif ve buluş gibi, atın ehlileştirilmesi, bir koşum ve binek hayvanı olarak devreye sokulması da maalesef işgal ve savaş, yani adam öldürme amacına yöneliktir. Birçok İmparatorluğu "devlet büyükleri" kurdu zannedilir. Ancak at olmasaydı, ne Murşili Babil'i ne Yeni Asurlar ve Persler Önyasya'yı ne İşkender bilinen dünyayı işgal edebilirler ne de Romalılar, Moğollar ve Osmanlılar cihan imparatorluklarını kurabilirlerdi. Ne de Kızilderili uygarlıkları dimdik ayakta durabilirdi ve Amerikalıların bu uygarlığu yok edip Vahşi Batı'ya yayılmaları için tankların icadını beklemek gerekirdi. Bir de eğer o olmasaydı, kurulmuş olan nice devlet de yıkılıp gitmezdi. İster binek, ister koşum hayvanı olsun, kısa zamanda çok sayıda savaşçıyı topluca bir yerden bir yere süratle ve bir anda taşımaya ve düşmanın üzerine aniden çullanmaya hizmet ederdi. Ulaşım ve haberleşmedeki değerı ölçülemeyecek kadar fazlaydı, çünkü at saatte 65 km. hıza ulaşabilir, günde ortalama 160 km. yol kat edebilirdi. Meselâ Pers posta teşkilâtı dillere destandır⁴. Bunun yanında kullanıldığu en yaygın alanlardan birisi de ister binerek, isterse arabayla olsun, avcılıktı. Sportif yarışlarda yer almasıysa bir başka konudur ve buna aşağıda kısaca değindim.

Prestij, Asalet ve Zenginlik Kaynağu Olarak At ve At Arabası

At tüm çağlar boyu krallar, asilzadeler ve zenginlerin hayvanı olagelmiştir; ama bu imgenin yaratılmasında ve yayılmasında etken olan Yunanlılar ve Romalıların atı o kadar yaygın kullanmadıklarına da işaret edelim. Romalılar onu, kuzeydeki Orta Avrupa halklarından öğrenmişlerdi. Eski Yunanlılar için at, zenginliğin ve asilzadeliliğin simgesiydi. Ancak ve ancak atı ve arabası olan kimse aristokrat olabilirdi.

¹ Chamberlin 2007, 90.

² Horvath 1997, 23

³ Horvath 1997, 51.

⁴ Gabrilli 2006.

Homeros destanlarında anlatılan ve Myken  ağına tek b l eden dönemde bu aristokratlar günümüzde Royce Joice'larla kıyaslanabilecek lüks arabalara, daha eskilerde ise fiyakalara ve faytonlara benzeyen araçlara binerek caka satan snoblara, Yupilere benzerlerdi. Hakikaten at beslemek ve arabaya sahip olmak pahalıydı ve sadece aristokratların i iydi⁵. Aiskhylos'un Zincire Vurulmu  Prometheus (*Prometheus Desmotes*) yapıtında bu kahraman, öküz ve atı ehlile tirmiş olmakla böbürlenir ve şöyle der:

“En me akketli uğra larında insana rahatlık versinler diye dizgin seven atları arabaya ko tum, muazzam zenginliğin sevincini, kıvancını getirdim ve ilk ben ko tum öküzleri boyunduruğa, kayı larla bağladım, bedenlerinin g  leriyle insanın kölesi olsunlar diye”.

Eski Yakın Doğuda bunun benzeri bir sınıfın varlığı genelde bilinmemektedir. Bu muhtecada sözü edilen *mariyannu*'lardan aşağıda bahsedeceğim.

At da, Kültür S m r c leri Hint-Avrupalıların Saldırısına Uğruyor.

Atın Anavatanı Var mıydı?

İlk Kez Nerede ve Kimler Tarafından Evcille tirilmi ti?

Araştırmalarda hep, tıpkı insan ırkları gibi sanki atın tek bir anavatanı varmış da oradan tüm dünyaya yayılmış gibi bir tavır ortaya kondu. Atı Önasya, Mısır, Kafkasya ve Anadolu'ya kimlerin getirdikleri, çok uzun ve gereksiz tartışma konusu yapıldı. Kurgan mezarlarındaki buluntulara dayanarak at yetiştiriciliğinin önderliğini yaptığı farz edilen Kafkasya, Hint-Avrupalıların anavatanı il n edildi. Kafkasya'da evcille tirilmiş olan at g ya en başta maden taşımacılığında kullanılmış ve madenler Doğu Anadolu ve Arslantepe  zerinden Mezopotamya'ya getirilmi ti⁶. Bereket ki Doğu Anadolu'da at ve bu erken dönem madenciliğine az rastlanmış⁷ ve bu iddianın ayıbı gözler önüne serilmiştir. Ukrayna'da Dereivka'da bulunup, yanlışlıkla M.  . 5. veya 4. binyıla tarihlenen, azı dişlerinde gözlenen aşınma izlerinin ağzına takılan gem yüzünden ortaya çıktığı ileri sürülen at kellesinin en son Radyo Karbon tarihleme yöntemleriyle İskitler döneminden kalma olduğu anla ılmış⁸ olup konunun ne kadar saptırılmış olduğunu göstermesi açısından ibret vericidir.

Marsha Levine isimli bir araştırmacı M. Ö. 4000-3500'lerde atın ilk kez Ukrayna'da ehille tirildiğini ve ata binildiğini(!) iddia etti⁹. Ama aslında burada atların etlerinden yararlanmak için avlandıkları olasılığı daha da kuvvetli olmasından dolayı göz ardı edildi¹⁰. Gerçekten de yapılan araştırmalar, Rusya ve Avrasya steplerinde ilk ba larda yaban atlarının etinden yararlanmak için avlandıkları savını g  lendirdi¹¹. Dolayısıyla biraz da aşırı ırkçılığa ve kültür sömürüsüne kaçan bu Avrasya-Sentrik ve c retk r g r   n¹² tutulacak bir yanı kalmamalıdır. Daha geçenlerde İnternette okudum, Ermenilerin dünyada en eski at g m s n  buldukları iddia ediliyordu. Gene kısa zaman önce okudum, İran'lı bir arkeolog Mazandaran eyaletindeki Gohar Tepe'deki bir mezarda M.  . 3400'e tarihlendiği dünyanın en eski “Hazar At” kalıntılarını nasıl bulduğunu anlatıyordu¹³. Yani kültür sömürücüleri tıpkı Kangal köpeği gibi bu asil ve prestijli hayvanı kendi ülke veya atalarına mal edebilmek için, yarı  halindedirler.

Buna benzer bir başka asılsız haber de Tevrat kaynaklıdır. Buna göre Süleyman, Mısır yanında İbranice *QWH (Coa, QOE)*¹⁴ olarak geçen ve bizim Çukurova ile e itlenen Que  lkesi'yle aynı olduğu

⁵ Goetze 1957, 124.

⁶ Sherratt 1999, 271.

⁷ Benecke 1998, 87-107; Levine1999a, 29-78; Levine 1999b, 5-58; Raulwing 2000 ve  zet olarak  nal 2010, 113 ve not 18.

⁸ Anthony-Brown 2000, 75-86.

⁹ Levine1999.

¹⁰ Hyland 2003, 4.

¹¹ B k ny  1992; CluttonBrock 1992.

¹² Kr . Anthony 1995, 554vdd.; Anthony-Brown 2000, 75vdd.;  nal 2010, 113.

¹³ http://www.cais-soas.com/news/index.php?option=com_content&view=article&id=361:the-oldest-remains-of-caspian-horse-discovered-in-north-of-iran-&catid=59.

¹⁴ Bu eşitleme asla kesin değildir; nitekim Türkçe Tevrat  evirisi (1958) QWH/Coa'nın karşılığını “Mısır  lkesi” olarak verir.

var sayılan topraklarda at satın alır ve onları Hamat-Soba kentinde (Luvice Imat) yaşayan Hitit ve Arami beylerine satarmış: *“Süleyman’ın atları Mısır ve Qoe’den getirilirdi ve kralın tüccarları onları Qoe’den para karşılığı alırlardı”*¹⁵. At ticaretini yapanların Tyre’li tüccarlar oldukları bile öne sürülmüştür¹⁶. Burada da tipik bir Tevrat uydurması söz konusudur, çünkü araştırmacılar Demir Devri İsrail’inde atın hiç rol oynamadığında hem fikirdirler¹⁷. Sonraki devirlerde Que-Çukurova Ülkesi’nin at yetiştirmede meşhur olduğu doğrudur ve *QWH*’nin Que ile eşitlenmesinde yanıltıcı ses benzerliği yanında bu da etken olmuştur. Herodot’a göre Kilikya’da yaygın bir şekilde at besiciliği yapıldı. Kargamış’ta bulunan bir yazıta göre Que Ülkesi aynı zamanda savaş arabaları da üretiyor olmalıydı ki, bir yazıt, *“kawa savaş arabası”*ndan söz edebilmekteydi. Ezekiel’e göre ise Tyre kenti Kilikya’daki Togarmah kentinden atlar almaktaydı; Togarmah kenti acaba Hititler’in Tegarama dedikleri, bugün Uzunyayla’da atlarıyla ünlü Gürün müydü, ses benzerliğinden hareketle uzun süreden beri tartışıl gelmiştir¹⁸.

Ne var ki, son yıllarda DNA testleri esas alınarak yapılan araştırmalardan, atın tek bir anavatanının olmadığı, 17 ayrı genetik gruptan oluştuğu, altı ayrı coğrafi bölgeden kaynaklandığı ve buralarda birbirinden bağımsız olarak evcilleştirilmiş ve yayılmış olduğu anlaşılmıştır¹⁹. Nitekim Fransa’da taş devrine tarihlenen Lascaux, Niaux, Cosquer, Cougnac, Pech Merle ve Chauvet mağaralarında bile bodur ve dik yeleli at resimlerine rastlanılmıştır²⁰. Böylece Avrasya’nın yapmacık liderlik iddiası suya düşmektedir. Önasya ve Anadolu’ya gelen atların nerelerden kaynaklandığı konusunda ise henüz bir fikir birliği yoktur. *Equus caballus*’un M. Ö. 4. binyılın sonlarında Kafkasya üzerinden Mezopotamya ve Anadolu’ya getirildiği tezi²¹ doğru olamaz, çünkü hemen aşağıda göreceğimiz gibi *equid*’ler Anadolu’da milyonlarca yıldan beri yaşamaktaydılar. Önasya’ya at getirilmeden önce, Mısır veya Afrika kökenli olduğu sanılan eşek (*equus asinus*) yaygındı. Bunun yanında *equus hemionus* denen onagar da bulunuyordu ve onagar ile eşeğin çiftleşmesinden çok daha dayanıklı ve katıra benzeyen bir cins türemiştir.

Durum bu şekilde karmaşıkken, kültür sömürüsü tuzağına düşen Batılı araştırmacılar, atı ilk kez Hint-Avrupalıların Önasyaya getirdiklerini iddia ederler. S. Feist gibi bir araştırmacının şu şekildeki garip iddiası hem karakteristik, hem de ibret vericidir²²:

„Nasıl ki at Hint-Avrupalı kavimlere özgü bir hayvandır, eşek de ancak atla Ari halklar aracılığıyla tanışmış olan Samiler için aynı şeydir”.

Önasya’da At

Teorik olarak at Önasya’da M. Ö. 3. binyılın ortalarından beri Sumerce kaynaklarda *„dağ eşeği”* anlamında ANŞE.KUR.RA adıyla biliniyordu ve daha ziyade onagara benziyordu²³. At Önasya’da M. Ö. 3. binyılın ortalarından itibaren dört tekerlekli ağır arabalara koşulmaya başlanmıştır. Arabaların içinde iki tekerlekli kağnılar da vardı. Yeni Sumer kralı Şulgi’nin bir duasında koşu atı olarak geçer. Akadçası *PERDUM*’un İbranice üzerinden *“Pferd”* olarak Almanca’ya geçtiği sanılmaktadır.

¹⁵ Cantrell 2011.

¹⁶ Aubet 2001. 49.

¹⁷ Cantrell 2011.

¹⁸ Kaynaklar ve ayrıntılar için bk. Ünal-Girginer 2007, 170; burada „Göreme” adı da dikkate alınabilir.

¹⁹ Hyland 2003, 8.

²⁰ Chamberlin 2007, 32vd.

²¹ Hyland 2003, 8vd.

²² Feist, 57: Wie das Pferd ein für das Indogermanenvolk charakteristisches Tier ist, so ist es der Esel für die Semiten, die jenes erst durch arische Völker kennen lernten“.

²³ Toplu olarak Salonen 1955; Meadow-Uepermann 1986 ve 1991.

Mısır'da At

Atın çok geç girdiği Mısır'da duvar resimlerindeki at tasvirleri yanında daha M. Ö. 1675'te Buhen'da ele geçen at kemiği kalıntılarının Arap atlarıyla olan akrabalığı dikkati çekmektedir²⁴. Atı buraya at arabasıyla birlikte Hyksosların (M. Ö. 1750'lerden itibaren) getirdikleri, ta öteden beri iddia edilmektedir. Hyksosluluğa atfedilen etnik ve ideolojik kimliğe bağlı olarak (Sami, Hint-Avrupa, Indo-Ari?) at burada da kültür sömürüsüne konu olmaktadır.

Anadolu Prehistoryasında At

Anadolu'da ise daha Hint-Avrupalı Hititler buralara ayak basmadan binlerce yıl önce at kemiklerine rastlanması, öncelik hakkının kimsede olmadığını aydınlatması bakımından çok ilginçtir. Muğla yakınlarındaki Özlüce ve Ankara civarında ele geçen at kemiklerinin M.Ö. 13-14 milyon yıl öne yaşamış hayvanlara ait olduğu söylenmektedir. Erksin Savaş, Sivas bölgesindeki Haliminhani/Hayranlı kazılarında M. Ö. 9 milyonlarda üç toynaklı *equid*'lerin yaşadığını ve zamanla evrime uğradıklarını beyan etmiştir²⁵. Orta Paleolitik Karain sakinleri ise *equus ferus* ve *equus hydruntinus*'ları avlıyorlardı²⁶. Aynı şekilde Aşıklı Neolitik yerleşiminde de at kemiklerine rastlanılmıştır. M. Ö. 5. binyıldan itibaren ise buluntular daha da yaygınlaşmaktadır. Meselâ Köşk Höyük kazılarında onagara benzeyen hayvanların hem kemikleri, hem de vazolar ve kaplar üzerinde kabartmaları ele geçmiştir. Kabartmalar arasında *equid*'lerin ilk ehlileştirilmesini anlatan betimlemeler vardır. Bunlardan birisinde bir *equid* hemen karşıdaki sürüleri çekmesi için *decoy* olarak bağlanmıştır. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde geç Neolitikten beri önce şematik ve geometrik, sonra da insan ve boğa, yaban keçisi, kuş, köpek, geyik, yılan, deve, at, eşek ve onagar ve equidler gibi hayvan figürleri olarak karşımıza çıkan kabartmalı vazo geleneğinin nerede doğduğu ve yayıldığı bilinmemektedir. Bilhassa geç Neolitik döneme ait depozitolarda ele geçen hayvan kemiklerinin üçte ikisi *equus ferus* ve *equus hydruntinus* türlerinden oluşan yaban atlarına aittir²⁷. At kemiklerine Eski Tunç Çağı ve daha sonraki dönemlerden Boğazköy, Yazılıkaya yakınlarındaki Yarıkkaya, Demircihöyük, Norşuntepe, Korucutepe ve Tepecik'te rastlanılmıştır²⁸. M. Ö. 23. yüzyılda Akad kralı Sargon'un Anadolu'ya düzenlediği seferleri anlatan efsanevî ŞAR TAMHARI metinlerinde tüccarların Anadolu'dan çok miktarda köle, sığır, koyun, katır, eşek, tahıl ve şarap yanında at da ithal ettikleri kaydının yer alması²⁹, kemik kalıntılarından elde edilen sonucu doğrular niteliktedir. Evcil hayvan olarak Doğu Anadolu'ya kesin kes getirilmesi ise M. Ö. 3. binyılın sonları veya 2. binyılın başları, yani Eski Asur Ticaret Kolonileri çağıdır³⁰. Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda atın bilindiğine, ama yük taşımacılığında kullanılmadığına, aşağıda değineceğim. Köşk Höyük kabartmalı vazolarda ise içerik ne kadar vahşi olursa olsun sanat açısından büyük bir beceri ve natüralist üslupla eşekler avlanırken gösterilmiştir. Demek ki bu hayvanlar da geyik, köpek, porsuk, kirpi, tilki, ayı, tavşan, kaplumbağa ve çok sayıda kuşlar yanında, o zamanlar karakeçiciler, kömürcüler, katrancılar, acımasız avcılar, taş ocağı, kum ve mucur baronları ve orman yakanlar henüz tahribatlarına başlamadan önce Melendiz ve Hasan Dağ yaylalarında bolca ve rahatça yaşıyorlardı.

²⁴ Hyland 2003, 2.

²⁵ Şifahen verilen bu kıymetli bilgi için Erksin Savaş'a teşekkür ederim.

²⁶ Yakar 2011, 21.

²⁷ Öztan 2010, 90.

²⁸ Ünal 2010, 113.

²⁹ ABoT 49 + öy. 8-10.

³⁰ van den Driesch 1993, 264.

Mitanni ve At Eğitimi

Hurri kökenli Mitanniler M. Ö. 15. ve 14. yüzyıllarda Kuzey Suriye ve Mezopotamya'da büyük ve güçlü bir devlet kurmuşlar ve Önyasya'da Mısırlıların en büyük rakipleri olmuşlardı. Atı milyonlarca yıldan beri tanıyan o kadar çok kavimin yaşadığı bu geniş ve uygar coğrafyada at eğitmekte her nedense sadece onlar çok ileriydiler; dolayısıyla onları diğerlerinden ayıran bir takım etnik ve kültürel özellikler olmalıydı. Acaba bu, onların Kafkasya kökenli olmaları ve at geleneğinin yaygın olduğu Kurgan Kültürü'nden çıkıp Önyasya'ya gelmelerinden mi kaynaklanıyordu, bilemiyoruz. O devirlerde Vedce „delikanlı“dan gelme olduğu iddia edilen ve *mariyannu* denilen at arabalı kiralık savaşçılar, tıpkı Mykenli asilzadeler veya Ortaçağ şövalyeleri gibi kol gezerlerdi. Ünlü ve üstün güç kaynakları, mertlik ve yürekliliklerinden çok, eğitilmiş atların çektiği hafif savaş arabasından kaynaklanıyordu.

Elbette Anadolu halkları da atı çok eskiden beri tanıyorlardı. Meselâ Kuşşaralı Anitta daha 18. yüzyılın ortalarında 40 adet savaş arabasından bahseder. Yaklaşık yüz yıl sonra, kral I. Hattuşili devrinde ise at, Urşu kuşatmasında bunun iki misli savaş arabasında kullanılacak kadar yaygınlaşmıştı. Kadeş savaşında ise arabaların sayısı artık binleri buluyordu. Demek ki süratli ve engebeli coğrafyaya dayanıklı savaş arabalarıyla bir mevsimde Hattuşa'dan ta Ege sahilleri, Halep, Babil, Amik Ovası, Çukurova, Elâzığ bölgesi ve Doğu Anadolu'ya gidip, aynı yıl geri dönen ve savaşçı bir toplum olan Hititler atı çoktan tanıyorlar, eğitebiliyor ve koşuyorlardı. Ancak anlayabildiğimiz kadarıyla at eğitim yöntemleri Mitannilerinki kadar kitlesel, ileri ve çağdaş değildi. Dolayısıyla o zamanların "Avrupa"sı sayılan Mezopotamya'dan kâtip, mimar, taş ustası, heykeltıraş, tıp, büyü ve falcılıkta olduğu gibi uzman kişiler getirtiler. Mitanni'den Kikkuli isimli bir at eğitimcisi günümüz Hitit başkenti Hattuşa-Boğazkale'ye çağırarak ona Hitit dilinde bir "At Eğitimi Uzmanlık El Kitabı" yazdırdırtılar³¹. Kikkuli Hatti ülkesine elbette tek başına gelmemişti, yanında getirdiği çok sayıda seyis ve asistan kendisine her konuda yardımcı oluyordu. Kikkuli eğittiği atların hangi işte kullanılacağını belirtmese de, çağın modasına uyularak savaş arabalarına koşma amaçlı olduğu kesindir³².

Kikkuli metni Xenophon'un ünlü at eğitim kitabı "*Hippike*"sinden tam bin yıl önce yazılmıştır ve dünyanın ilk bilimsel at eğitim kitabıdır. Bu metne göre bir atın eğitilmesi en az (bk. hemen aşağıda!) 184 gün, yani yarım yıldan fazla devam eder ve eğitim sürecinde beslenme, kaşarlanma, tırıs kaldırma, terletme, terini kurutma, silkindirme ve ilk kez burada değineceğim tavlaya çekme gibi teknik ayrıntılar tüm incelikleriyle anlatılır! Nüshalardan birinin altındaki „dördüncü tablet bitmemiştir“³³ kaydı, Kikkuli metninin uzunluğunun ne kadar olduğunu tahmin bile edemeyeceğimiz devaminin olduğunu göstermektedir. Bu durumda 184'ün üzerine acaba daha kaç gün veya ay eklememiz gerekiyor? Kim bilir, belki de yılları buluyordu. Kikkuli at terbiyesi metinlerinin Hattuşa dışında da pek sevildiği ve eski Yakındoğu'da bayağı yayıldığı anlaşılmaktadır. Asur kralları I. Adadnirari (1307-1275), I. Salmanassar (1274-1245) ve I. Tukultininurta (1244-1208) zamanına tarihlenen Asurca at metinlerinin Kikkuli'den esinlendiği sanılmaktadır³⁴. Demek ki Hurrili mütehasşıs at eğitimini Boğazköy yanında, ta Ugarit, Alalah ve Asur'a kadar yaymışlardı, çünkü buralarda hep at eğitimiyle ilgili metinler ele geçmiştir³⁵. Bu açıdan bakıldığında Kikkuli ve onun öğrencilerinin şahsında, Yeni Asur çağında Yakındoğu'yu kasıp kavuran, gittikleri yerlerde insanlara kan kusturan süvari birliklerinin kurucusunu görmek mümkündür.

³¹ Bk. genel olarak Horn 1995; at eğitimine dönük teknik bilgileri ve metin yayınlarını içeren bibliyografya aşağıda verilecektir.

³² Hititçede „(boyunduruğa/at takımına) koşmak“ için teknik terim turiya-'dır.

³³ KBo 3.2 kolofon.

³⁴ Hyland 2003, 40.

³⁵ Loretz 2011.

Kikkuli Metinlerinin Keşfinin Uyandırdığı Heyecan

20. yüzyılın başlarında Hitit başkenti Hattuša-Boğazkale kazılarında açığa çıkarılan sayısız tabletler arasında Kikkuli'nin at terbiye metinleri de bulundu. 1917'den sonra Hitit dili çözülüp de tabletler gizlerini birer birer vermeye başlayınca, diğerleri arasında bu metinleri de gören bilim dünyası çok heyecanlandı ve akla hayale sığmaz teoriler öne sürülmeye başlandı. Sanki atı ilk terbiye edenler ve „*hippophil*“lerin Indo-Ari Mitanniler ve Hint-Avrupalı Hititler oldukları gibi asılsız ve ırkçı görüşler öne sürüldü³⁶. Metinler daha erken dönemde çok sayıda kişi tarafından büyük bir titizlikle yayımlandı ve hatta doktora tezi konusu bile oldu³⁷. En son şekliyle ve bütün metin fragmanları dikkate alınarak Münih Üniversitesinden hocam Annelies Kammenhuber tarafından doçentlik tezi olarak sunuldu³⁸. Kendisi bir bayan olarak çok özel bazı teknikleri anlayamadı veya modern at yetiştiricilerine bilirkşi olarak danışılmadı diye, onun kitabı erkek meslekdaşları tarafından acımasızca tenkit edildi³⁹; ama kim ne derse desin, Hititolojide halâ standart yayın olma özelliğini korumaktadır.

Şaşılacak şekilde ve her nedense Türk Hititolojisinde konu üzerinde hiç, ama hiç durulmadı⁴⁰. Bu değerli metinler ne üniversitelerde okutuldu, ne de yayınlarda bir tek satırla da olsa sözü edildi. Eğer bu yapılmış olsaydı, burada hemen kendi keşfettiğim „*tavlaya çekme*“ yöntemini kısaca açıklar geçerdim, ama atla ilgili küçük çaplı bir sergi kataloğu dışında⁴¹ Türkçe literatürdeki bu boşluk yüzünden kendimi atın kökeni ve Kikkuli Metninin içeriği hakkında da genel bilgi vermek zorunda hissettim.

Kikkuli Metinleri ve At Terbiyesiyle İlgili Meslek Sahipleri

Hattuša kütüphanelerinde Kikkuli metinlerinin pek çok nüshaları veya kopyalarının ele geçmesi, onların sık kullanım sonucu çabuk kırılıp, aşınıp eskidiğini, yeni kopyalarının yapıldığını ve yeniden düzenlenmiş olduğunun kanıtıdır. Kikkuli'nin bazı nüshalarda at yetiştirme ve terbiye yöntemlerini birinci tekil şahısla kendi ağzından anlatması, bazılarında üçüncü tekil veya çoğul şahıs kullanılması da redaksiyonların fazlalığını gösterir. Bir çok metinde ise şahıslar değişmekte, anlatımda bir karmaşalık karşımıza çıkmaktadır. Bu karmaşıklıkların hepsi de onun ana dilinin Hurrice olması yüzünden binbir güçlük bizzat yazdığı veya dikte ettirdiği orijinal metinlere geri gidemez, aksine, sonradan yapılan kopyalardan veya kompozisyonlardan kaynaklanıyor olmalıdır. Kikkuli kendisine ^{LÚ}*aššušanni* „*at terbiyecisi*“ der. Bu sözcük Vedce *ašu-*, *ašwa-* „at“tan türemedir. Metinler hangi dil olduğu bilinmeyen, ama Hurrice olması muhtemel bir kaynak dilden Hititçeye tercüme edilmiştir, ama içine yabancı kökenli bazı teknik terimler karışmıştır. Her nedense Hititçede çok nadir de olsa kullanılan ^{LÚ}*išmeriya-*, ^{KA}*KA*.TAB.ANŠE ve ^{KUŠ}*KA*.TAB.ANŠE olan „*at/eşek yuları tutucusu, seyis, araba sürücüsü*“⁴² veya ^{LÚ}*išmanala-/išmanali-* „*seyis, at bakıcısı*“⁴³ terimleri kullanılmaz. Ama kabul etmemiz gerekir ki, bu sonuncu sözcük, at eğiticisinden çok, sarayda prenslerelâyk görülen bir paye olan orta derecede bir rütbeye işaret etmektedir.

Bu aslî meslek erbabı yanında „*bekçi, korucu*“ denilen bir kimse de (^{LÚ}*UMMEDÀ*) at terbiyesiyle ilgilenmektedir. Bir metinde ellerini suyla iyice yıkadıktan sonra atların yüzlerini silmesi ve üzerlerini örtmesi⁴⁴, bize onun gerçek ihtisas alanını ele vermektedir. Bu işlemini kısarak doğum yaptıktan hemen sonra icra etmiş olması muhtemeldir. Bu bakımdan ellerini yıkaması, dezenfeksiyon, atın yüzünü silmesi

³⁶ Meselâ Hrozný 1931, 431-461.

³⁷ Hrozný 1931; Potraz 1938; Hančar 1955.

³⁸ Kammenhuber 1961.

³⁹ Goetze 1962, 30-35; Güterbock 1964, 267-273. Bunun dışında krş. Josephson 1964, 6264.

⁴⁰ Türk araştırmacıları Hint-Avrupalıların ve Arilerin kim oldukları konusunda da kalem oynatmamışlardır, krş. sadece Balkan 1970, 8490

⁴¹ Sabancı Müzesi tarafından bir at sergisi vesilesiyle yayınlanan „Doğada Güç Birliği. İnsan ve At“ sergi kataloğunda değerli arkadaşım ve meslekdaşım Veyssel Donbaz'ın, kendisinden ancak bu kadarı istenmiş olacak, verdiği bilgiler maalesef çok yetersizdir. Kikkuli'nin adı dışında metnin ilgili hiç bilgi yoktur.

⁴² KUB 23.11 ii 29, 35, iii 5; Hatt. i 12; KBo 8.83, 6; KBo 8.112 vi 21.

⁴³ KUB 9.1 iii 18.

⁴⁴ KUB 29.40 öy. ii 13-14.

ise doğum sırasında hasıl olan teri kurutmak amaçlı olmalıdır. Onun kadın meslektaş^{SAL}UMMEDÀ vardır ve o „*bekçilik*“ yanında, doğum uzmanı olarak çalışır, yani „*hemşirelik ve ebelik*“ yapar. Bu karşılaştırmadan hareketle, bu adamın da pekalâ at doğum ve bakım uzmanı, yani bir nevi „*baytar, veteriner*“ olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Nitekim onun atlarla olan yakın ilişkisi, bir arazi bağış belgesinde geçen „*at uzmanı*“ kaydından da anlaşılmaktadır⁴⁵. Bunun yanında metinlerde ^{LÜ}*uralla-* diye bir at terbiyecisi, daha doğrusu savaş arabası savaşçıların eğiticiisinden söz edilir. Bir metne göre İşputaşınara isimli bir *uralla-* her ikisi de savaş arabası birliklerinde „*binbaşı*“ olan seyisler Şuppiuman ve Marašša'nın başına getirilmiştir. Anlaşılması güç metin yerine göre bu adamlar mahiyeti bilinmeyen bir suç işlemişler ve cezalandırılmışlardır⁴⁶.

Hattuša kökenli metinlerde at terbiyesiyle ilgili bu klasik kaynaklar yanında at bakımının içine ayınlerin ve Hurrice ve Luvice pasajların da sokulduğu dinî metinler vardır⁴⁷; ancak bunların burada işlediğimiz konuya dönük katkısı yok denecek kadar azdır ve bundan dolayı üzerinde durulmayacaktır.

Hattuša metinlerinde atın tıbbî bakımı, yani hastalıklarının tedavisiyle ilgili hiç bir kayıt yokken, Ugarit metinlerinde tedavi yöntemlerine de yer verilir⁴⁸.

Herkes Atı Cesur Zanneder, Ama O Ürkektir ve Onun da Korktuğu Yaratıklar Vardır

Atın koşum ve binek hayvanı olarak kullanılmasında büyük bir tehlike yatmaktaydı. Onun içgüdüğü, aslan, fil, boğa, camız gibi kendisinden güçlü hayvanlardan ürkmesine, kaçmasına ve pek çoğu efsanelere konu olan kazalara neden olmasını da birlikte getirirdi. Çünkü günlerce önceden oralardan geçip gitmiş arslanın kokusunu bile alır ve uzun süre böyle yerlere girmemekte direnirdi. En becerikli at eğitimcileri bile atın bu zayıflığına çare bulamazlardı. Hanibal'ın Alpleri aşarak getirdiği fillerden ürken Roma süvari birliklerinin akibeti ibret vericidir. Onu diğer hayvanlardan ayıran en büyük hususiyetiyse, hızı ve karmaşık da olsa diğer yetenek alanlarında eğitilebilmesi ve aldığı terbiyeyi bir daha unutmamasıdır. Ürkekliği yanında tek dezavantajı, öküz, eşek ve katıra kıyasla eğitiminin karmaşık, beslenme ve bakımının çok masraflı olması ve itina gerektirmesi, belirli istisnalar dışında sütünden yararlanılmaması, tekavüte çıkarıldıktan sonra etinin yenmemesidir. Bir de kırılan kemiklerinin iyileşmesi ya mümkün değildir ya da çok uzun sürer. Onun için öküz, katır ve eşeğin yaptığı ağır iş gerektiren yerlerden çok, sürat ve aciliyet gerektiren işlerde kullanılmıştır.

Atın en önemi özelliklerinden bir tanesi de çeşitli efsanelere ve menkibelere konu olan sadakatıdır. Sahibine sadakati dillere destandır. Turgut Özakman, „Şu Çılgın Türkler“ kitabındayarılanan komutanın atının, komutanın trenle Eskişehir'e götürülmesini takip ettiğini, hastanede komutan şehit oluncaya kadar, hastaneninkarşısından ayrılmadığını, komutanın naaşının Ankara'ya götürülmesinden sonra atın bir daha gözükmediğini anlatır.

Eski Anadolu'da Binek Hayvanı Olarak At

At, ısıpıtlı savaş arabaları yanında elbette yük taşımacılığında kağıya benzeyen ağır arabalara da koşuluyor ve tarımda da devreye sokuluyordu. Tabii ki çok acil durumlarda binek hayvanı olarak da kullanılmıştır. Anadolu kökenli tasvirlerde süvariler gibi apışarak binmekten çok, atın üstünde dikilen insan veya tanrılar söz konusudur. Metinler de bu izlenimi güçlendirir, çünkü „*binmek*“ yerine GUB = *ar-* „*durmak, dikilmek, ayağa kalkmak, girmek, ilerlemek*“ fiili kullanılır. Nitekim Eski Önyasya'da ata daha 2.

⁴⁵ 1 LÜUMMEDÀ ANŞE.KUR.RAHI.A, LS 1 ay.13, 42; bu meslek sahibi bir başka metinde de atlarla ilgili olarak geçmektedir, KBo 38.216 öy. i 6-9.

⁴⁶ KBo 3.34 ii 21vdd.

⁴⁷ KUB 29.48 + KBo 8.50 + KUB 29.55 + KUB 29.44 (+) KBo 39.285 (+) KBo 39.264, Kammenhuber 1961, 148vdd. ve en son metinleri toplayan Groddek 1998, 230.

⁴⁸ Loretz 2011.

binyılda binildiğine dair piktografik malzeme vardır, ama bunlar amorfik tasvirlerdir; eşek, katır ve onagar arasında yer alırlar ve gerçek türlerinin belirlenmesi zordur. Ancak kuyruk ve yelelerin uzunca olması, cins belirlenmesinde yardımcı olmaktadır. Mısır'da III. Tuthmosis devrinden (1479-1425) ata binen ve ellerinde topuz ve yay tutan bir sava cının tasvir edildiği bir levha (*plaque*) vardır⁴⁹.

Hitit metinlerinde sadece bir kaç yerde binek hayvanı olarak kullanıldığı belirtilir⁵⁰ ve çoğu yerde Mısır'a gidip gelen ulaklar tarafından binildiği görülür. Yani amaç, posta te kil tına, acele haber yetiştirmeye yöneliktir. Metinler Akadca kökenli ^UPITHALLU „süvari, binici“ sözcüğünü kullanmaktadır⁵¹. Metinlerden birinde kraliçe Puduhepa Mısır Firavunu II. Ramses'le evlendireceği kızı için çeyiz göndereceğini, ancak Hatti  lkesi'nde tahıl kıtlığı ya andığından yakınır. Hitit elçileri Mısır'a ulaşır ula maz, Mısırlıların Hititlerden talep ettikleri köle, sığır ve koyunların listesini içeren yazılı belgelerin hiç vakit kaybetmeden süvariler vasıtasıyla Hattili beylere iletilmesini, beylerin durumdan zaten haberdar olduklarını ve köle, sığır ve koyunları hazır beklettiklerini yazar, fakat Mısırlı süvarinin bir türlü gelmediğinden yakınır. Tahıl kıtlığıyla çeyiz olarak bekletilen hayvanlara verilecek yemin kastedildiği anla ılmaktadır⁵². Yani burada süvarinin devreye sokulma nedeni,  eyizlik hayvanların yem sıkıntısı ve açlıktan telef olmadan, bir an önce Mısır'a ula tırılmasıdır. Bir başka mektup gene Mısır'la ilgilidir. Mektubun yazarı „oğlum“ dediği kişiden, yazdırdığı mektup eline geçer geçmez, emrindeki süvariye acilen Mısır Firavununa iletmesini istemektedir⁵³. Tüm bunlar, Hititlerin atı binek hayvanı olarak posta te kil tında kullanmasını Mısır'dan öğrendiklerini göstermektedir. Kadın  arkıcılar listesi metinde sadece Mare duha kentinde bulunan süvari  ariya'nın „kadını, e i“ Kikki'nin adı ge mektedir⁵⁴. Bunun dışında ata binmekle ilgili üç ayrı deyim daha vardır, *tiya-/dai-, penna- ve tittanu-*. Birisi „atın üstüne çıkmak“tır ve  are  a Bayramında bizzat kralın yaptığı bir eylemdir. Buna göre *halentuwa-* evinden çıkan kral ata biner ve yukarıya tanrı Anziliya'nın *huwa i-* ta ına gider. Avluya varınca attan iner ve bu kez oradaki *halentuwa-* evine girer⁵⁵. Kralın bu tehlikeli eylemi göze alması tamamıyla ayınler gereğidir ve düşmemesi için mutlaka atın sırtına gerekli minder, eyer veya takımlar konuyor, çok sayıda seyis atı dikkatle yediyordu. Ancak temkinli olmamız gerekir, çünkü hemen aşağıda belirteceğim gibi at yerine arabaya binmesi de söz konusu olabilir. Pirwa'nın da geçtiği kırık bir metinde kral „görmek için ata gider“, ama anlam açık deđildir⁵⁶.

Bir Ma at mektubunda elleri ve ayakları bağlanmış savaş tutsaklarının atların üzerine yerleştirilerek nakledilmeleri emredilmektedir⁵⁷, Ancak burada binmekten ziyade insanların çuval veya sıradan yük gibi at sırtında ta ınmaları söz konusudur. Sonuncu metin yeri kırıktır ve „atla yukarı sürmek“ ibaresi yer alır⁵⁸. Ama önemle belirtelim ki, her ne kadar A. Goetze bu metinlerden ikisini „kral bazen ata binerdi“  eklinde yorumlasa da⁵⁹, *tiya-/dai-, penna- ve tittanu-* fiillerinin anlamları kesin değildir ve Hitit dili „ata binmek“ ile „at (arabasına) binmek“ arasında sentaktik bir ayırım yapmamaktadır. Olsa olsa atın tekil kullanıldığı yerlerde „binmek“ten söz edilebilir; ama bunlar da çok sınırlıdır. Atın yaygın olarak s varilikte kullanılması ise Yeni Asur devrinde ortaya çıkar. Yani bir bakıma Asur cihan imparatorluğunun geniş yayılma alanı ve istibdadın temelinde süvari birlikleri yatar. At artık savaş alanlarında olduğu kadar ulaşımda, avcılıkta, y k taşımakta ve adam takip etmekte kullanılır.

Gerçekten de Hitit metinlerine baktığımızda, atın her alanda önemli olduğunu görürüz; ama yazıyı çok uzatacağı için burada bunlara yer veremeyeceğim. Ko um,  ekim, sürüm, gerektiğinde binek

⁴⁹ Beal 1992; Hyland 2003, 3.

⁵⁰ KBo 10.10  y. iii 13, ay. iv 13; KUB 26.90 ay. iv? 6; KUB 21.38  y. 18, 21.

⁵¹ Hyland 2003, 79.

⁵² KUB 21.38  y. 17-21.

⁵³ KUB 26.90 ay. iv? 4-6.

⁵⁴ KBo 10.10  y. iii 13-14, ay. iv 13-14.

⁵⁵ KUB 7.25  y. i 5-10: ta- an AN E.KUR.RA tiyazzi nu  araDAnziliya NA4huwa iya paizzinu-k n LUGAL-u  hilamni anda I TU AN E.KUR. RA kattatiyazi na-a -k n halentuwa  anda paizzi.

⁵⁶ 531/s sağ sütün 11: nu LUGAL-u  ANA AN E.KUR.RA uwanna paizzi.

⁵⁷ HKM 65,8-9: na- an  UHI.A- UG RMES- U-ya SIG5-atten(?) namma-a -k n ANA AN E.KUR.RAHI.Atitannutten, CHD S1 138; S2, 210.

⁵⁸ KUB 10.3  y. I 11: AN E.KUR.RA-it  ara pennai.

⁵⁹ Goetze 1957, 119 dipnot 6.

hayvanından tutun da taşımacılığa, savaş arabalarında koşum hayvanı olmaya kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Bayramlarda at yarışlarına benzeyen sportif faaliyetler vardır; meselâ koşup kralın bindiği arabanın atının yularını ilk tutana ödül verilir. Bu tür eğlence ve yarışlar, sirk gösterileri ve olimpiik oyunların öncüleridir⁶⁰. Vurgulanarak “yarış atı” (*pittiyawaš*ANŞE.KUR.RA) olarak nitelendirilen bu atlar (Bk. aşağıda) binek hayvanı mıydı, yoksa arabalara mı koşuluyorlardı, bilemiyoruz. Bunun yanında atlar hipodroma benzeyen parkurlarda koşturuluyorlardı ve bunlara ANŞE.KUR.RA *wahannaš, wehuwaš* deniyordu.

Bin Tanrılı Hitit Panteonunda At Tanrısı Pirwa da Vardı!

Sayıları binleri bulan Hitit tanrılar aleminde Pirwa isimli bir at tanrısı bile vardır. Erken dönemde onun bir tanrıça olduğu ve kültünün Mısır'a kadar yayılmış olduğu sanılıyordu, ama bu yanlış olacaktır. Çünkü at üzerinde durduğu söylenen tanrıça, Kleopatra ve Caesar'ın oğlu Caesarion (M. Ö. 45-30) tarafından yaptırılmıştır⁶¹. Onun erkek olduğunu ondan “erkek heykeli” diye bahseden diğer bir çok metin yanında, Pirwa'nın bir erkek ismi olması ve ikonografik malzeme de gösterir⁶². Bu tanrıya metinlerde muhtemelen “At Tanrısı” deniyordu⁶³. Tanrının ismi, Parwa ve Peruwa gibi şahıs ismi olarak daha Eski Asurca metinlerde karışımıza çıkmaktadır ve kesinlikle Hatti kökenlidir.

Tanrının prototipi de Kültepe'de ele geçen üç ayrı sınıf eserden iyi bilinmektedir. Bunlardan birisi bir kabin geniş şerit kulpu üzerinde betimlenmiş olan iki at üzerinde duran bir insan figürü, bir mühür baskısı üzerinde bir *equid* (eşek) üzerinde yan oturmuş ve ayaklarını ayaklıkları semere dayamış bir tanrı ve bir kurşun figürin kalıbında, iki figürü birden resim karesine sığdırabilmek için sırt kısmı alabildiğine abartılı bir şekilde uzunca yapılmış bir *equid*'in sağrısı üzerinde uzun serpuşlu ayakta duran Pirwa ve sırt ortasında cepheden gösterilmiş, hayvanın önünde veya arkasında dikilen⁶⁴ ve ayakta duran irice bir kadın. Tüm bunlar atın Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da bilindiğini kanıtlar. Ek olarak metinlerde bir “atçılar başı” (*RABİ SİSĒ*) diye bir ünvan da geçer, ama at kervanlarda yük taşımacılığında asla kullanılmaz, sabır gerektiren bu meşakketli iş eşeklere bırakılır⁶⁵.

Pirwa kültünün yayılma alanı çok dardır ve bunlar arasında birçokları çok az bilinen Šippa⁶⁶, Turmitta(?)⁶⁷, ...]x-ratta⁶⁸, Šippa⁶⁹, Neniša(n)kuwa, Durudduruwa, Iksunuwa⁷⁰, Hašemuwa, Harmikka⁷¹, Tuttuwa ve Zipariwa yer alır⁷².

Bazı metinlerde onun ayinleri sırasında Kaneşçe, yani Hititçe ilâhi okunmuş olması, Hatti kökenli olmasına engel teşkil etmez, çünkü onunla birlikte kutlanan başkaca tanrıların ayinde yer almaları, Hititçenin devreye sokulmasına amil olmuştur. Bir başka ihtimal de, onun Kültepe sanatının gösterdiği gibi daha erken çağda Hitit panteonuna entegre edilmesi ve “Hititleştirilmesi”dir. Gerçekten de bir metinde o birçok Hatti tanrısıyla birlikte geçerken, sadece Aškašepa ve Malliya Kaneş kökenlidir⁷³. Ona Luwice hitap edildiğini de belirtmeliyiz⁷⁴. Nitekim elimizde Pirwa ve gene “Kraliçe” olarak da anılan Hatti kökenli tanrıça Katahha ile ilgili mitolojik bir metin vardır⁷⁵. Metnin Hattice-Hititçe iki dilli olması at kültürünün kökeninin Kafkaslara, yani Hattilere geri gittiğini gösterir. Pirwa'nın Hattili kökeni uzun yüzyıllar sonra bile unutulmamıştır. Son

⁶⁰ Ünal 1989, 1469vdd; Ünal 2003, 134vdd.; Ünal 2004, 98vdd.

⁶¹ Bossert 1944, 58.

⁶² KUB 22.70 ay. 63, 64; IBoT 2.131 öy. 25; KBo 13.86 öy. 7; KUB 33.32 ii 2, 3, 6; KBo 22.80, 7.

⁶³ Yorum kesin olmamakla birlikte bk. DINGIRLUM ANŞE.KUR.RA VBoT 128 i 15 ve duplikat KBo 29.210, 5.

⁶⁴ Bittel 1976, 98.

⁶⁵ Goetze 1957, 77 ve altnot 7.

⁶⁶ KUB 2.13 ay. vi 8.

⁶⁷ ABoT 56 öy. ii 13-14.

⁶⁸ KUB 48.105 ay. 12.

⁶⁹ KUB 2.13 ay. vi 8.

⁷⁰ KUB 6.45 öy. ii 62-63.

⁷¹ KBo 14.21 öy. ii 20, 55.

⁷² 647/f sol sütun i 1, 8, 11.

⁷³ KBo 4.13, Bossert 1944, 52; ancak orada yanlışlıkla „Kraliçe“ denen Katahha Kaneş grubuna dahil edilmiştir.

⁷⁴ Meselâ KUB 35.2 (+) KUB 35.4 i 9, ama Piruwa yazılışına dikkat!

⁷⁵ Bo 6483 = KUB 48.99, Otten 1953, 69vd.; Imparati 1998, 127vd.

Hitit kralı II. Šuppiluliuma'nın mezarlarla ilgili bir metni, Pirwa'yı hemen hepsi Hatti kökenli tanrılar arasında sayar⁷⁶. Ama en sık birlikte geçtiği tanrı, Katahha ve Aškašepa'dır. Bunun dışında bazı görüşlere göre metin ölü gömme ayinleri sırasında müzik eşliğinde terennüm edilen bir ilâhıdır⁷⁷. Bir Hitit kralı ona ilk bakışta mütevazı gibi gelen bir tapınak tahsis etmiştir. Tapınaktaki eşya ve personelin listesini veren bir envanter metni 40 savaş esiri köle ve 21 aşçıdan bahseder. Metnin başı kırık olduğundan kesin rakam bilinmemekle birlikte, toplam rakam olarak 50 çiftlik evi, 637 köle ve Hariyaşı'lı dokumacılardan söz edilir. Kırık dökük metinde personel sayısı ve eşyalar sürekli değişmekle birlikte, metnin devamında 8 sığır, 102 koyun, 95 ölçek buğday, 324 altın ve gümüşten heykel(cik) sayılır⁷⁸. Bazı kurban maddeleri ise ilgili kent veya köy sakinleri tarafından sağlanmıştır. Bir başka metinde aynı veya bir başka kralın Pirwa için bir tapınak yaptırdığı ve 10 savaş tutsağı hizmetçi verdiği kayıtlıdır. Šarmanzana kenti ileri gelenleriye kraldan daha cömert davranmışlar ve iki adet tapınak yaptırarak toplam 20 köle tahsis etmişlerdir⁷⁹. Metnin bir başka yerinde kral tebalarıyla rekâbet edercesine bu kez içlerinde onar köle bulunan 3 tapınak sunmuştur⁸⁰. Onun şerefine kutlanan çok sayıda ayin, bayram ve mitolojiler vardır⁸¹. Kraliyet ölü ayinlerinde sığır ve at başlarının yakıldığından söz edilir⁸². Gömülerde ise diğer hayvanlar yanında atın da bulunması çok ilginçtir. Mezarlara genellikle atın başı konurken, bir mezarda at gövdesi de ele geçmiştir⁸³. At kurbanı metinlere sadece bir defa aksetmiş olabilir, ama metin maalesef kırıktır. Metinde sadece “*seyis, at*” ve “*kesip ayırırlar*” (*kuer-*) şeklinde bir kasap terimi geçmektedir. Anlaşılan at ortasından iki eşit parçaya bölünmekte ve tıpkı savaşta yenilmiş ve cesaretini yitirmişa skerlere moral vermek için yapılan insan kurbanında olduğu gibi yarısı bir kapının bir tarafına, diğer yarısı da diğer tarafa asılmaktadır⁸⁴.

En başta “Çiğdem Bayramı” (AN.TAH.ŠUM^{SAR}), Karahna Bayramı, Yıl, Ay ve Kış Bayramları ve karışık bayramlar olmak üzere diğer bir çok bayram tasviri metninde, Pirwa'ya da kurbanlar sunulmuştur. Bir fal metni, Pirwa kültüyle ilgili bir yolsuzluktan bahseder. 2 adet koyun takdis edilerek Pirwa'ya adanmış, ama ertesi sene Ankušna'lı bir sahtekâr koyunlara el koymuş ve anlaşılan onları kesip bir güzel yemiştir⁸⁵. Tüm bunlar, onun tapınak, kült ve ayinlerinin hiç de mütevazı olmadığını göstermektedir.

Pirwa mutlaka uğurlu, iyi huylu, olumlu ve yardımsever bir tanrıdır ve atın avlandığı, yenice ehlileştirildiği ve koşulduğu çağlarda ve avcı toplumlarda LAMMA/Inar(a) sınıfına dahil tipik bir Koruyucu Tanrı niteliğini taşırdı. Nitekim bir metinde dağın ortasındaki Pirwa ve atlardan söz edilir. Kırık metinde belki de onun dağlardaki bir kült yeri kasdediliyordur⁸⁶. Ama insanüstü bir fetiş olarak tabii ki onun da korkutucu ve ürkütücü özellikleri vardı. Bir lânet formülünde, kötülük yapmış bir kimseye, Pirwa'nın hışmına uğrasın bedduası (*parh-*) yapılıyordu⁸⁷. Bu lânet formülünde atın bilinen “sürat”ı ile *parh-* “*kovalamak, takip etmek, saldırmak, izini sürmek, şıkıştırmak*” filli arasındaki ilişki gün gibi aşikârdır!

⁷⁶ ABoT 56 öy. ii 4-16.

⁷⁷ Gamkrelidze, Ivanov 1995, 1xi, 738.

⁷⁸ KUB 57.108 öy. ii 1-22, Forlanini 1990, 116vd.

⁷⁹ KUB 48.105 + KBo 12.53 öy. 38vdd.

⁸⁰ KUB 48.105 + ay. 12.

⁸¹ Meselâ IBoT 2.131; Bo 3245: KBo 19.131; , Imparati 1990, 166-187; Imparati 1998, 126-140; Haas 1992, 77-89.

⁸² KUB 30.25 + öy. 19-20; KUB 30.24 öy. ii 4-5, Haas 1992, 87.

⁸³ Goetze 1957, 171.

⁸⁴ KUB 39.56, 1vdd. Dolayısıyla Goetze 1957, 164, haklı olarak atın kurban edilmediğini bizzat vurgulamaktadır.

⁸⁵ KBo 14.21 öy. i 28vdd. Aynı metinde buna benzeyen daha bir dizi hırsızlık ve yolsuzluk olayı sayılmakta ve fal yöntemleriyle araştırılmakta ve soruşturulmaktadır.

⁸⁶ KBo 41.68 öy. 1vdd.

⁸⁷ KUB 35.145 iii 13: „(Her kim ki şu şu kötülüğü yaptı), „Kovalayan/peşini bırakmayan Peruwa'nın' hışmına uğrasın!“.

Pirwa'nın Heykel ve Tasvirleri: Filoloji Kaybolan At Tanrısı Tasvirlerinin Rekonstrüksiyonunu Yapmamıza Yardımcı Oluyor

Pirwa'nın kült heykeliyle ilgili elimizde hem teorik, hem de pratik bilgiler vardır. Bir tanrı tasviri metni, onun atlar üzerinde dikilen muhtemelen tunçtan ve gümüş kakmalı bir heykelinden bahseder. Yuları da gümüştenmiş. Sağ elinde <dupaunašši „kalkan?“ sol elinde ise gene gümüşten ELDUHU „kamçı“ tutarmış. Kırılmış olan bazıkısımları siyah demirden ve kemeri altından imiş. Metnin devamında altından bir at ve elinde tuttuğu belirtilen kıymetli taşlarla kakılmış gene altından bir nesneden bahsedilir, ama maalesef kırıktır⁸⁸.

Gene kırık bir tanrı tasviri metni ise Tuttuwa ve Zipariwa kentleri Pirwa'sının heykelinden bahseder. Heykel veya figür erkekmiş, gümüşle kaplıymış, bir at üzerinde dikilmekteymiş, aşağı tarafta ağaçtan, bronzla kaplı bir ayaklığı varmış, dizgini ise gümüştenmiş⁸⁹. Metinde sözü edilen ^{GI}SUG her ne kadar „sazlık, bataklık; su yatağı, kanal“ anlamına gelse de burada atın su içtiği su oyuğu, yalak, kova veya oluk olmalıdır. Bir başka metin ise bir kralın yaptırmayı tasarladığı onun heykelinden söz eder, ama ayrıntıya girmez⁹⁰. Orta Hitit krallarından Tuthaliya'nın bir metninde ağaçtan ve koşulmuş atlardan ve onun üzerinde dikilmiş duran gene ağaçtan insan figürlerinden bahsedilir⁹¹. Buna tıpa tıp benzeyen Papanikri ayininde küçük bir araba modeline koşulmuş ağaçtan at vardır ve üzerinde gene ağaçtan yapılmış bir seyis dikilmektedir⁹². Bir adak metni de altından yapılmış bir at ritonundan (BIBRU) bahseder⁹³.

Bu filolojik ve teorik tasvire uyan ikonografik betimleme Kaman Kalehöyük kazılarında ele geçen ve bugün oradaki örnek ve güzel müzede sergilenen bir kabartmalı vazo üzerinde görülebilir ve kırık olan yukarı kısmı, tanrı tasviri metinlerine dayanarak kensinlikle rekonstrüe edilebilir. Çoğu yanlışlıkla “Eski Hitit” diye tarihlenen, ancak Kültepe Ib ile çağdaş olduğundan Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait olması gereken Boğazköy, Kültepe, Alacahöyük, Eskişehir, Alışar, Hüseyindede, İnandık ve Bitik kabartmalı vazolarında bolca karşılaştığımız boğa, geyik vs. gibi hayvan betimlemeleri arasında ata rastlanılmaması çok dikkat çekicidir. Ancak Boğazköy kabartmalı vazoları arasında kırık olduğundan türünün belirlenmesi güç, ama kuyruğuna bakılarak at olması muhtemel bazı kabartmalar mevcuttur⁹⁴.

Yayınlanmamış Bir Metin At Tanrısı Pirwa'nın Heykelini Tanımlıyor ve Onunla İle İlgili Yolsuzlukları Anlatıyor

Çorum Müzesince satın alınan bir Hititçe tablet parçası Çorum 6-1-96)⁹⁵. Pirwa tapınağı ve kültüründe yapılan ihmal ve yolsuzlukların soruşturulduğu uzunca bir fal metnine aittir. Anlaşılabildiği kadarıyla gene bir haydut, tanrının heykelini veya bazı kıymetli parçalarını zimmetine geçirmiştir. Tasfiri verilen heykel tıpkı KUB 38.4'te olduğu gibidir (Bk. yukarıda); altından küpeleri(?) (ašuša-) vardır ve sağ ve sol ellerinde <dupaunašši ve ELDUHU tutar. Başkacanesneler arasında dokuma aleti (karzanaš GIŠ), toka(?), iğne, rozet, altınla kaplı bıçak (GÍR.LÍL), gümüşle kaplı demirden(?) bir heykel kaidesi, gümüşten

⁸⁸ KUB 38.4 öy.1-11.

⁸⁹ 647/f, Otten 1953, 64.

⁹⁰ KBo 2.7 öy. 18.

⁹¹ KBo 15.16 + KBo 10.52 öy. ii 3, Taracha 2000, 40.

⁹² KBo 5.1 öy. ii 47-49.

⁹³ KUB 15.5 + öy. iii 36.

⁹⁴ Boehmer 1983, nrr. 80, 88, 107, 108.

⁹⁵ Bu tableti bana 2002 yılında gösteren eski Müze Müdürü İsmet Ediz'e teşekkür ederim. Tabletin kesin yayın hakkını veren ve tekrar gözden geçirmemi sağlayan Çorum Arkeoloji Müzesi Müdürü Dr. Önder İpek'e, bir kez daha teşekkür ederim. Tabletin çok açık bir fotoğrafı, herhangi bir yorum vermeden Ünal 2007, 78'de yayınlanmıştır.

kafes(?) (*taptappa-*), iki gümüş ibrik ve g m   ten rozet (*hulpanzena-*) vardır. Nesnelerin pek çoğu Pirwa'ya sunulmuş hediye ve adaklardır ve çok değerlidirler, çünkü büyük bir kısmı altın ve g m  le kaplanmıştır. Bu yüzden de hırsızların yağmasına hedef olmuştur. Fal araştırmaları ve yasal soru tırmalar sonucunda tanrının altın kaplamalı bir heykelinin yapılması gerektiği tespit edilmiştir ve rahip olması muhtemel kişi, bu gerekçeyi yerine getirmeyi üstlenmiştir.

Arka yüzde çoğunlukla Pirwa için kutlanan bayramlardan ve bir bakır arabadan söz edilir. Küçük ba  hayvan sahibi birisinin bir şeyleri kendisi için aldığı yazılıdır. İfadesine ba  vurulan kişi ise, beklene eği üzere masumiyetini dile getirir. Aşağıda yayınlanmamış bu metnin transkripsiyonunu vereceğim. Metin büyük bir olasılıkla Boğazköy kökenlidir ve tek s tunludur.  ny z n sol üst tarafı ile arka yüzün sol alt tarafı korunmuştur. Tablet en kalın yerine bakılarak tam ortasından kırıldığı ve üst kenarın yakın olduğu anlaşılmaktadır. Ba  tarafta ve altta ne kadar kırık olduğu bilinmez. Arka yüzde çivi boşluklarını dolduran sinter tabakası, bazı işaretlerin okunu unu güçleştirmektedir. Tablette yeni kırıklar vardır. 13. yüzyıl duktusuyla yazılmıştır, açık ve okunaklıdır ve çok iyi fırınlanmış tipik bir Hitit tabletidir.

 y.

- 1 [...] *ne-p[   a-a *
- 2 [*na-a*]üç-k n 2 a- u- [a-a  GU KIN(?)]
- 3 [1?]x-x-ta-pi-i    A [ALAM(?) ZAG-za  U-za<du-pa- -na-a  - i har-zi]
- 4 [G B- ]a-za-ma(silik üzerinde)  U-za^{KU }E[L-DU-H Uhar-zi na-at]
- 5 [*na-at*?]GUL- a-an^{HUR.SAG}Wa[(?)]-...
- 6 1 *kar-za-na-a * GI    e-i[r a-ri-ya-nu-un]
- 7 [*nu-*]mu 1 G R.L L S xS [-at
- 8 [*nu-mu*1 ALAM] GU KIN GAR.RA 1 GU[N(?)]S xS [-at]
- 9 [*na-at*]A-N]ADPi-ir-wa [p -i - u-un(?)]
- 10 [*ki-i ku-it*(?)A-NA[ ]]Pi-ir-wa-a  1 Z[I.KIN.BAR URUDU S xS [-at]
- 11 [1 ZI.KIN.B]AR GU KIN *ki-i[t-ta-ri]*
- 12 [1 ZI.KIN.BAR(?) -y]a K .BABBAR GAR.RA  [ar-ak-ta]
- 13 [GAM- U 1 AN.BAR p]al-za- a-a  K .BABBAR G[AR.RA]
- 14 [*e-e -ta*(?) ( -)]UL-k n an-da k[i-it-ta-ri]
- 15 [*tap-tap-p*]a-a  K .BABBAR 2 ZA.HUM K [.BABBAR]
- 16 [..  u-u] -pa-an-zi-na-a  K .BABBAR (silik) x[.....]
- 17 [...  ]A ZABAR 1^{EN} i-i[n-k n-zi(?)]....]
- 18 [..]x *ku-it* K .BABBAR GU KIN [...]
- 19 [... ku]-itDPi-ir-wa GIR4(?).x[.....]
- 20 [.....-]x-x[-.....] (yakla ık olarak tabletin orta yeri; devamı kırık)

Ay.

- 1 [*ki-i ku-it A-N*]A[ ]Pi-ir-wa EZEN[D -an-zi S xS [-at]1 EZEN]
- 2 [L SANGA I -T]U  -ÇUpi-e -ki-iz-zi [1 EZEN-ma...]
- 3 [*ki-i*] ku-itzi-a  ki- a-at [nu DINGIRLIM a-ri-ya-an-zi(?)]
- 4 [DINGIRLIM]a-ri-ya-u-en pa-a-an-zi-k n [...
- 5 *ma-a-an A-NA[ ]Pi-ir-wa* EZEN D[ -an-zi ...
- 6 *ma-a-an A-NA* DINGIR^{LIM} KI.MIN NU.SIG₅[-ta
- 7   xS [-at(?)] *zi-a * SIG₅

- 8 [nu a-]ri-ya-u-en pa-a-an-zi-kánp[u-nu-uš-ša-an-zi(?)]
 9 [....] x[.].x-ya-za-wa DINGIR^{LAM} x[....]
 10 [.....me-i]k-ki É^{MEŠ} DINGIR^{MEŠ}]
 11 [ne-]e(?) -at-t[a(?)] ku-iš(? na-]at a-ri[-ya-u-en ...]
 12 1^{NU.TUMGIŠ} MAR-malŠ-TU NUMU[N(?)]
 13 ħu (?) -kán-zi ka-an-ku-wa-aš i[ħ/aħ(?) -...]
 14 ka-an-ku-wa DINGIR^{LUM} A-NA G[ÍR.LÍL]
 15 nu-wa/NA É DINGIR^{LIM} EZEN DÙ-a[n-zi ...]
 16 pa-ra-a UL tar-na-an-zi NU.S[IG₅ ...]
 17 ^{LÚ}MÁŠ.GAL ša-ra-aIŠ-BATk[i-nu-na-kán(?)]
 18 ar-ħa M[E]-aš nu-wa ú-uq-qa [Ú-UL ku-it-ki da-aħ-ħu-un(?)]
 (Devamı kırık)

Pirwa Kültünün Hizmetindeki Hekur'lar Neydi ve Neredeydi?

Şimdiye kadar yürütülen araştırmalarda ne olduğu bilinmeyen, ama “kaya sivrisi, zirve, stel, doruk, kayalık, anıt kabir, heroon, ölü anıtı, mezar, mezarlık” olarak çevrilen, Yazılıkaya açık hava tapınağından tutun da Boğazköy Güney Kale'deki kutsal yapı, Frigya Aslantaş'ı, IV. Tuthaliya'nın Delihasanlı'da bulunan bir stelinde “dağ zirvelerinde” kurduğunu yazdığı tapınaklar veya Hatip kaya anıtına kadar bir çok şeyle eşitlenmek istenen^{NA4} hekur yapısının, SAG.UŠ/ukturi- “ebedî”, kuntarra- “tanrı evi”, muwatti- “zindelik, canlılık”, happina- “ateş, alev”, harana- “kartal”, kurušta-, pirši[-...(?)], yer adları Allinaš, Annari, Pittalahša, Temmuwa, Uraš ve Kammama, Piškurunuwa ve LAMMA, DINGIR^{LIM} gibi tanrı adları ve allandan, uwattantiš/ : wattantiš sıfatlarıyla birlikte geçenleri yanında bir de ^{NA4} hekur Pirwa olanı vardır⁹⁶. hekur yapısı veya kuruluşunun ne olduğu konusunda o kadar fantastik görüşler beyan edilmiştir ki bir araştırmacı onun Sumerce É.KUR “tapınak” sözcüğünden türetildiğini ve Hattuša'ya I. Şuppiluliuma'nın Babilli eşi o eksantrik Tawananna tarafından getirildiğini iddia edecek kadar ileri gitmiştir⁹⁷. Bir başka araştırmacı ise sözcüğün aslında Hatti kökenli olması gereken Hint-Avrupaca'daki „ágra“ „sivri“ (krş. akro-polis!) ile ilişkiye geçirmiştir⁹⁸. At veya At Tanrısının bir kayalık sivrisiyle ne alâkası olabilir, anlaşılacak şey değildir. Acaba burası prehistorik dönemlerde yaban atlarının barındıkları yüksek dağlar veya yaylalar mıydı? Hititlerin “petromanyaklık” derecesinde sevdikleri kayalıkların içinde Pirwa adına bir tapınak mı yapılmıştı?

Bu konularda spekülasyonlarda bulunurken eskilerin mantığına uyarak pratik ve biraz basit düşünmek lâzımdır. Anadolu coğrafyasının yapısında bir çok ilginç ve sıra dışı tabii jeolojik şekiller vardır. Hititlerin de gözleri vardı ve bu sıra dışı formasyonlar elbette onların da dikkatini çekiyordu! Kimileri izahı güç acaip şekiller yanında insan ve hayvanlara benziyordu. Nitekim “ebedî kayalık, kartalkaya, kulübe, ev, ateşkaya” gibi arazi şekillerinden yukarıdaki metin yerlerinde söz ediliyordu. Bu şekillerden bir çokları çıplak gözle açık seçik görülebildiği için tıpkı sıradağlar, dağ sırtları, zirveler, vadiler, akarsular, mağaralar, kovuklar, kanyonlar ve kayalık şekiller gibi tabii sınır taşı olarak kullanılıyordu. Tarhundašša kralıyla yapılan anlaşma Bronz Tablette bu formasyonlardan pek çoğu bu amaçla kullanılmıştır. Bunlardan belli başlıları şunlardır: Zarniya kenti <kantanna-’sı (Bo 86/299 i 18, 19, 20), düden olması muhtemel Arimmatta kenti KASKAL.KUR’u (i 24, 48), hallapuwanza (i 29, 30), “Köpek Kayası Steli” (UR. GI₇-aš^{NA4} huwaši-, i 31), “Sfenks Dağları” (^{HUR.SAG} damnaššara-, i 43), “Ulu Dağ” (^{HUR.SAG} šarlaimmi, i 48), hinnaruwa- Suyu (i 48), “Yüksek Dağ” (pargawa HUR.SAG, i 49), “Timar Arazisi” (upati-, i 55, 58), “Örenkentler” (URU.DU₆^{MEŠ}, i 69), Tarapa Köyü Otlakları (<nawila-, i 79), “Ebedî Kayalık” (^{NA4} hekur SAG.

⁹⁶ Sommer 1932, 317vd., 342; toplu olarak bk. Imparati 1977, 19-64 ve tüm metin yerleriyle HW2 10, 2010, 356vd.

⁹⁷ Silvestri 1982, 1984, 291-305.

⁹⁸ Makkay 1992, 73-93.

UŞ, i 90 ii 1), “*Büyük Yayla*” (şalli lapani-, lapananiyanza, ii 6, 7), *tuzlak* (<*waniya*, ii 6) ve *kuwappala-Kapısı* (ii 15). Anadolu’nun kuzeyinde yer alan Kaşka sınır bölgesinde de benzer sembolik sınır işaretleri olduğu sanılmaktadır⁹⁹. Bronz Tablette yer alan yer yüzü şekillerinin bir çoğunun bulunduğu Pitaşsa bölgesi, günümüz coğrafyasında Konya’nın güney batısında ve Hatunsaray’ın (Lystra) kuzey batısındaki peri bacaları yer yüzü şekilleriyle kaplı Lystra (Gökyurt) antik kenti arazisini de kapsar. Bilindiği gibi bu bölge Afyon ve Kütahya yönünde Köroğlu Dağları üzerinden Frig Vadisi olarak da bilinen yerlere kadar devam eder. 1714’te Kappadokya’nın dillere destan “Peribacaları”nı gören Paul Lucas onların devler tarafından yapılmış şeyler olduğunu yorumlayacak kadar büyülenmişti. Eğer istenirse, yukarıdaki tüm *hekur*’ların jeomorfolojik karşılıkları, Kappadokya’nın tüf arazi yapısında bulunabilir. Hekur denen kuruluşlar birer vakıf gibidir ve metinlerde oralarda çalışan personelden ve yapıya verilen adaklardan söz edilir¹⁰⁰. Ne var ki sonuçta yapının At Tanrısı Pirwa’yla olan ilişkisi bir türlü anlaşılamamaktadır.

At Hitit Yasalarına Kadar Giriyor: Atın Hitit Toplumundaki Önemi

Kanunlar ve diğer metinlerden atın yaş ve cinsine göre çok sayıda türü bilinir. Bunlar şöyledir: ANŞE.DÜR.RA, ANŞE.DÜR.ÜR.RA “*sıpa, tay*”, ANŞE.KUR.RA ^{GIŞ}GIGIR^{MEŞ} “*atlar ve araba takımı*”, ANŞE.KUR.RA MURU, ANŞE.KUR.RA MURU MUNUS.AL.LÁ “*dışı tay*”, ANŞE.KUR.RA.MAH “*kısrak*”, ANŞE.KUR.RA.NITÁ “*aygır*”, ANŞE.KUR.RA.TUR “*erkektay*”. Bunun yanında sadece iki metin yerinde ANŞE.KUR.RA *eram* denilen bir deyimle karşılaşıyoruz¹⁰¹. *Eram* yabancı bir kelimedir, bırakın anlamı, atı belirleyen bir sıfat mı, yoksa isim mi olduğu bile bilinmemektedir.

Atın önemi, Hitit yasalarında gerekli yankıyı bulmuştur. Burada at hırsızlığıyla ilgili bir madde vardır ve çalınan atın tay mı, kısrak mı, aygır mı olduğu göz önünde bulundurulur ve ceza olarak hırsız 30, sonradan hafifletilmiş olarak 15 at verir (Madde 58). Koşum atlarına dönük hırsızlık vakaları da söz konusudur (Madde 64). Eğer bir kimse kayıp bir aygır yakalar, sahibini arar bulur ve teslim ederse, ona 7 normal at verirler (Madde 61). Burada aygırın değeri bir kez daha kendisini gösterir. Bir haydudun hamile bir kısraka düşük yaptırması bile hükme bağlanmıştır ve cezası 2 şekel, yani 18 gram gümüştür ki (Madde 77A), bu para cezasının oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. İlginç cürümler arasında bir sığır veya atın gözlerini kör etmek de vardır ve cezası düşük yaptırmaktan daha yüksektir, 6 şekel, yani 48 gram gümüştür (Madde 77B). Bir başka maddede bir kimsenin at satmasıyla ilgilidir ve satış eyleminden önce birisinin atı “*vurması, darbe yapması*” diye muğlak bir deyim vardır (GUL-ah- = *walh-*, madde 148). Belki de malın tesliminden hemen önce darbe sonucu sakat kalması veya özürlü olması söz konusuydu. Bir madde ise at veya katırların tunçtan yapılmış *annanuzzi-* “*dizgin*”, koşum takımının bir kısmı (*gazzimuel-*),]alli ve *katral-* “*çingirak*” çalınmasıyla ilgili cezaları belirler (Madde 129). Eskiden oldukça yüksek olan 1 mine (460 gr.) gümüşten ibaret ceza, sonradan yarıya indirilmiştir. Bir başka madde ise bir sığır veya atın baş tarafı kırık olduğu için ne olduğu anlaşılamayan bir nesnenin (...]*yattaluš*) çalınmasıyla ilgilidir (Madde 130). Diğer bir maddede atın sığır, katır ve eşekle birlikte kiralanması ve koşum hayvanı olarak kullanılması söz konusudur. Buna göre bir kimse bu hayvanları koşarsa ve hayvan çalışırken ölür veya bir kurt tarafından öldürülürse, yerine başka hayvan verilir. Eğer hayvan eceliyle ölmüşse (metin “*taktiri ilâhi*”, yani “*tanrı tarafından öldürülmüşse*”, der), ilgili şahıs yemin ederek bunu kanıtlar (Madde 5).

Kanunlar atı sodomiyle ilgili olarak da zikreder ve madde 200 at ve katırla cinsel ilişkiye girmenin “*günah*” olmadığını, sadece bu kirli işe bulaşan kişinin rahip olamayacağını yazar. Halbu ki, diğer hayvanlarla gayri doğal ilişkiye girmenin cezası ölümdür!

Eskiler At Eti Yiyorlar mıydı?

⁹⁹ Cassa 2010, 193vdd.

¹⁰⁰ KBo 10.10 ii 14; KBoV 128 ay. 10; KBo 12.140 ay. 12; VBoT 110, 11; KBo 14.142 iv 17; KUB 27.13 iv 18; KBo 6.28 + KUB 26.48 ay. 19-20, 22, 30; KBo 6.28A, 5; KBo 6.28B, 6; KUB 55.1 öy. ii 9; KUB 16.42 ay. 1; KUB 16.27, 3.

¹⁰¹ Bo 5593 öy. ii 8-9; KUB 50.64, 10.

At etinin yenildiğine dair metinlerde hiçbir kayıt yoktur. Driesch-Boessneck'in kemikler üzerindeki keski ve kazıma izlerine dayanarak yendiğini iddia ettiğı hayvanlar¹⁰², tıpkı boynuzlar gibi alet yapımında kullanılmıştır ki bunlar arasında çok çeşitli aletler, iğne, iğne başı, ok ucu, d ğme, kirman, biz, takılar, resim ve kabartmalar, kap kulpu, tıpa  veya *pyx s* ve kakma levhaları vardır¹⁰³. Dolayısıyla eşek, tav an, köpek, at, katır, onager, sığır, geyik, koyun, domuz, yaban koyunu, yaban domuzu, yaban keçisi, keçi, leopar, aslan, ur öküzü, köpek, tilki, porsuk, fare, köstebek, ayı, kaz, çok sayıda ördek türleri, kartal, turna, keklik, kaplumbağa, çeşitli balıklar, köpek balığı, sazan, midye, istridye gibi birçokları bize iğrenç gelen diğ r bir çok hayvan eti yanında at etinin asla yenmediğı, metinlere dayanarak yıllarca önce tarafımdan ispatlanmıştır¹⁰⁴. Osmankaya ı mezarlığında sığır, koyun, domuz ve eşek yanında az miktarda at kemiklerine de rastlanmıştır; ama atların yenilmek üzere kurban edildikleri kesin değıldir, ölenin ruhuna  l ler diyarında eşlik etmesi için de sunulmuş olabilir¹⁰⁵. Bunun yanında bir envanter metninde kurban gıda maddeleri ile 30 bo a, 33 sığır, 300 koyun, bızağısıyla birlikte bir siyah inek, kuzusuyla birlikte bir siyah koyun yanında siyah tayıyla birlikte siyah bir kısırağın da kurban malzemesi olarak sunulmasının¹⁰⁶ anlamı da herhalde majik bir anlam taşımaktaydı.

At kemiklerinden yapılmış bol miktarda aletler, diğ r bir çok merkez yanında Güzelova kazılarında da elle geçmiştir. Ama at prehistorik dönemlerde etinden yararlanmak amacıyla avlanmıştır. Ancak ehlile tirildikten ve stratejik bir sil h olduktan sonra artık avlanmamıştır ve genel anlamda tıpkı Müslüman Arapların yaptığı gibi eti menülerden kaldırılmıştır¹⁰⁷.

Kikkuli Metinleri ve Hurriler

Şimdi ana konulardan ikincisine, Kikkuli metinlerinin içeriğine geleyim. Bunlar en azından üç ayrı nüshadan oluşur ve diline bakılarak Orta Hitit hanedanı devrine, yani M.  . 15. yüzyıla tarihlenir. Bu  ağda Hattu a'da en başta I./II. Tuthaliya, I. Arnuwanda ve eşleri Nikalmati ve A munikal olmak üzere Hitit hanedanının başında Hurri kökenli krallar vardır ve Mitanni ve Kizzuwatna ile çok sıkı fıkı ilişkiler içindedirler. Meselâ Tuthaliya kendi ağızından metin dikte ettirebilecek kadar Hurrice bilmektedir, yani Hurrice onun anadilidir. Onun için bu devirde Hattu a ve Ortaköy arşivleri Hurrice metinlerle dolup ta mıştır. Kikkuli'yi Mitanni'den getiren de belki bizzat Tuthaliya idi. Buna karşın at terbiyesi uzmanı Kikkuli'nin Hititçe bilmediğı, yaptığı hatalardan ve teknik terimleri Hititçeye aktaramamasındaki beceriksizliklerinden iyice anlaşılmaktadır. Eserini Hurrice'den Hititçe bilen birisine tercüme ettirmiş ve yazdırmış da olabilir. Toplam uzunluğı 1080 satırdır, bu da diğ r metinlerle karşılaştırıldığında çok uzun bir muhtevadır.

Eski Önasya'da At Eğıticileri Hintliler miydi?

Hint (Sanskrit) kökenli yabancı gloslar, Kikkuli metninin sadece bazı nüshalarında geçer.  şte Eski Önasya'da at terbiyesini ilk uygulayanların Indo-Ariler oldukları götürü iddiasının kökeninde yalnızca bu yabancı sözcükler yatar. Söz konusu teknik terimler şunlardır:

wartanna (Hintçe/Ved e *vartana*, aşağıdaki bileşik isimlerde (kompozisyon) "bir kez dönme, tur atma")

aigawartanna (Hintçe/Ved e * ka*- "bir")

terawartanna, *terurtanna* (*tri*- "  ")

panzawartanna (*p nca*- "be ")

¹⁰² von den Driesch-Boessneck 1981, passim.

¹⁰³ Boehmer 1972, 181-202, Taf. LXV-LXXV, 1865-2119; 1979, 44-52, Taf. XXVIII-XXXI, 3610-3700;  nal 1985, 427 altnot 37;  nal 2012 (baskıda).

¹⁰⁴  nal 1985;  nal 2012(baskıda).

¹⁰⁵ Bryce 203, 195.

¹⁰⁶ KUB 30.32 iv 6vdd. ve duplikatı KBo 18.190.

¹⁰⁷ Kelekna 2009.

šattawartanna (saptá- “yedi”)

nawartanna- (náva- “dokuz”)

wašanna- “koşu alan”

nišuwašuniwa tidu[p...]

šittaniwa/šintaniwa (“gallop?”)

muwaniyant-/miuwaniyant-

Kikkuli metninin bir nüshasında ise Hititçe'ye “bir tarafa 20 IKU (300 metre), diğer tarafa iki/yedi IKU (30/105 metre) tırıs kaldırı” diye tercüme edilen šinišielle auzumiewa şeklinde Hurrice bir deyim yer alır¹⁰⁸.

Bu gloslar at metnini yazan veya yazdırtan Kikkuli'nin hocalarından olan eğitici veya seyislerden birisinin Hint kökenli olmasıyla açıklanabilir; yoksa atın Indus vadisi kökenli olduğuna dair elimizde hiç bir kanıt yoktur. Nihayet Indus Vadisinde de henüz çözülememiş kendi özgün yazısı ve kültürüyle yüksek bir uygarlık yaşamaktaydı ve Hindistan Mezopotamya'dan hiç de uzak bir yerde değildi.

Hint kökenli bu glosların Kikkuli metnine nasıl girdiği ve Indo-Arilerin at terbiyesi ve savaş arabasının “icadı” konuları araştırmalarda haddinden fazla abartıldı; öyle ki, I. Diakonoff'un sosyalistliği gereği de olsa haklı olarak vurguladığı gibi, bir çoğu gereksiz yayınların sayısı, meselenin özüne dönük olanlardan çok daha fazlaydı¹⁰⁹. Irkçı ve kültür sömürücü araştırmacıların başında Hauschild ve Mayrhofer gelirler¹¹⁰. “Eski Önsya'da en son bir kaç Ariyi öldüren kişi” olarak ün yapan A. Kammenhuber araştırmalarında bu aşırı görüşlere karşı koymaya çalışmışsa da işlerine gelmediği için araştırmacılar onu ciddiye alma nezaketini göstermemişlerdir¹¹¹. Mitanni ülkesi ile yapılan devlet anlaşmalarının yemin listesinde geçen ve Indo-Ari kökenli oldukları için göklere çıkarılan Mitra, Varuna, Indra ve Nasatya gibi tanrıların geçmesi, Önsya'da Ari varlığı tartışmalarını daha da alevlendirmiştir. Bunlara Filistin, Kilikya ve Anadolu'ya kadar yayıldığı öne sürülen Hintçe isimler de eklendi¹¹².

Kikkuli Metinlerinin İçeriği

Kikkuli metninin içeriği aşırı derecede monotondur ve belirli eylemlerin sürekli tekrarlanıp durmasından ibarettir. Unutmayalım ki onlar edebî eserler değil, teknik el kitabıdır! Metnin dokusuyla ilgili genel bir fikir edinebilmek için baş kısmından ilk güne ait ilk 35 satırının çevirisini verip sonra da at üzerinde yapılan veya ona yaptırılan eylemleri tek tek sayacağım.

„Mitanni ülkesinden at eğitimcisi Kikkuli şöyle der: Sonbahar gelip atları çayırılığa salverince, onlara koşum takımlarını takar ve 3 mil koşturur. Yaklaşık 100 metre gallopa kaldırır. Tekrar 150 metre gallop koşturur, takımlarını çıkarır, bakımlarını yapar ve su içirir. Ahıra götürür, bir avuç dolusu buğday, iki avuç dolusu arpa ve bir avuç dolusu kuru otu karıştırır ve yedirir. Yem bitene dek yerler. Yemlerini bitirince onları (hareket edemesinler diye boyunları yukarı gelecek şekilde) bağlar¹¹³. Akşam olur olmaz

¹⁰⁸ KBo 3.5 öy. i 45, 76, ii 37, krş. KBo 3.2 ay. 33.

¹⁰⁹ Diakonoff 1972, 91120.

¹¹⁰ Hauschild 1962; Hauschild 1964.

¹¹¹ Kammenhuber 1968.

¹¹² O'Callaghan 1948, 56-63, 149-153.

¹¹³ Yularla yukarıda bir kaziğa bağlamak, anlaşılan atların yatmalarını, tepinmelerini ve tıpkı tavlaya çekmede olduğu gibi gereksiz yere enerji harcamalarını önlemek için yapılmış olmalıdır. Nitekim aşağıda çevirisini vereceğim KBo 3.5 ay. 1-28'e göre, atlar boyunları yukarı asılı olduğundan, kımıldayamamak yanında ne yem yiyeabilmekte, ne de su içebilmektedirler.

ahırdan çıkarır. Koşar ve 1 mil koşturur. 150 metre gallopa kaldırır, geri getirince koşum takımlarını çözer. Bakımlarını yapar, su içirir ve ahıra sokar. 3 avuç dolusu ot, 2 avuç arpa, 2 avuç buğdayı karıştırır ve yedirir. Yemlerini bitirince, burunsalıklarını takar ve ahırdan çıkarır. Koşar, 1 mil koşturur, 100 metre gallopa kaldırır, geri getirir, çözer ve bakımlarını yapar, su içirir. Sonra da ahıra sokar, 2 avuç buğday, 1 avuç arpa ve 4 avuç ot karıştırır ve yedirir. Bu yemler bitince, tüm geceboyu kuru ot yerler. Gün ışığında ahırdan çıkarır ve koşum takımlarını takar"¹¹⁴.

Bir başka metinden 125. güne ait, içeriği birazcık değişiklik arz eden bir başka bölüm ise şöyledir:

„Bundan sonra onların (koşum takımlarını çıkarırlar) çözerler ve (gerekli bakımlarını) yaparlar. [Onlara] yem ve su vermezler. Öğlen vakti gelince (bir süreliğine) kuru ot (saman) verirler. Güneş iki kulaç dönünce su içerler. Daha sonra da yukarıya kazıklara bağlarlar¹¹⁵. Akşamleyin ise koşarlar. Üç mil tırısı kaldırır. Koşumları çözdükten sonra (gene) su içirmezler. Ahıra alırlar ve orada gece boyu taze ot yerler. Ertesi sabah yeniden koşarlar. İki mil koştururlar. Koşumları çözünce gerekli bakımlarını yaparlar. Kazıklardan yukarı bağlarlar. Su ve yem vermezler. Öğlen olunca tekrar taze ot yemeye başlarlar. Akşamleyin koşulu olarak yarım mil 20 arşın koştururlar, daha sonra da “üçlü round” halinde yarım mil boyu gallopa kaldırır. Koşumtakımlarını çözünce, onları beş kez suya daldırır¹¹⁶. Birinci dalışta kuru ot vermezler; ikincisinde bir avuç dolusu ot verirler, üçüncüsünde gene hiçbir şey vermezler, dördüncüsünde gene bir avuç dolusu kuru ot verir. Her keresinde onlara bir avuç dolusu su verirler. Sonra ahıra çekerler ve bir kap dolusu ekstra un verirler. Bunu takiben yem olarak kesintisiz, arpalarını yerler”¹¹⁷.

Kikkuli'nin El Kitabına Göre At Eğitiminin Temel Öğeleri

At yetiştirme ve eğitiminin asıl temelinde beslenme ve yaptırılan temrinler yatar. Bunlar arasında belirli zaman ve rejimlerde yem vermek, çayırılığa salıvermek, tırısı kaldırmak (*parḥ-*), arabaya koşulu veya çıplak olarak koşturmak gelir. Koşma konusunda araştırmacıların üzerinde anlaşılmadıkları güç bir kayıt vardır. Kammenhuber atın bir gecede 70 mil koşturulduğunu düşünürken, Güterbock bu mesafeyi çok uzun bulmakta ve yedi güne yaymaktadır. Temrinlerde esas olan yemin miktarı, çeşidi, otlağa salıverilmesi, karışımı ve koşturulan mesafenin uzunluğudur. Tabii terbiye eylemlerinin koordinasyon, sıralama, süre ve kompozisyonu da çok önemlidir. Monoton gibi gelen uzun uzun tekrarların esas mesafe, yem ve zamanlamayı iyi ayarlamaktır. Yem ve su vermek veya susatmak, bu arada yerine göre gece boyu veya gün ortasında sürekli olarak kuru ot yedirmek, ot veya samanı sade veya arpa veya tahılla karıştırılmış olarak yedirmek, belirli mesafelerde (uzun veya kısa) koşturmak, her gün mesafeyi artırarak yavaş yavaş alıştırmak, gündüzün veya geceleyin koşturmak, (arabaya) koşmak, on geceboyu arabaya koşarak koşu mesafesini tedricen artırmak ve koşu sonunda terleyen atı ılık suyla yıkamak, baş ve kulaklarını yıkamak, kulaklarını elle öne doğru çekerek masaj yapmak, sakinleştirmek (GEŠTU^{HI.A}-ŠUNU kiššerit para ḥuittiya-)¹¹⁸, koşum takımlarını çözmek, “iki raundluk (*waḥnuwar*) gece yarısı koşusu” denen ve koşulu durumda iken tam gece yarısı vakti koşturmak, gün doğumunda koşturmak, gallopa kaldırmak (*laḥḥilaḥḥiyešk-*), yıkamak yanında koyun yağıyla yağlamak (*IŠTU* İ.UDU *iškiya-*), merhem sürmek, kaşağılamak (metin *kušala-* “kazılamak, yontmak” der), bir battaniyeyle örtmek (*IŠTU* TUG^{HI.A} *waš-*

¹¹⁴ KUB 1.13 öy. 1-35.

¹¹⁵ Bk. yukarıda not 56.

¹¹⁶ katkattenu- “diz çökme, silkinmek, daldırmak, suyunu silkelendirmek, sallanmak, titre(t)mek, deprem yapmak” fiilinin atlara uygulandığı şekliyle anlamı açık değildir.

¹¹⁷ KUB 3.5 ay. iii 1-28.

¹¹⁸ Bu eylemin amacı karanlıktır, ama atı ödüllendirmek amacıyla masaj yapmak, okşamak veya yatıştırmak gibi bir şey olabilir.

), örtülü veya örtüsüz koşturmak, altına hasır veya battaniyeye benzeyen bir şey sererek diz çöktürmek, herhangi bir bezle örtmek (*palahşai-*), burunsalık takmak (*puriyalli dai-*), yüzünü silmek, sinirlenen hayvanları yatıştırmak/sakinleştirmek, gözlerini kapatmak, gece boyu istirahat çekmek, terletmek ve bunun sonucu bedenden atılan tuzu tuzlu su içirerek tel fi etmek, l pa içirmek, soğuk su içirmek, ılık suyla yıkamak, silkindirmek, geceleri ahıra almak, ahır  aşırı derecede ısıtmak, terleyince yularlarını çıkarmak, gene terleyince serin bir yere almak, battaniyeleri çıkarmak ve gem takmak, yukarıdoğru bir kazığa bağlamak (*ANA⁶¹⁵KAK şara  uittiya-*)¹¹⁹, yularını çözmek ve dinlendirmek, ırmak kenarına götürüp yıkamak, bazen beş kere peş peçe yıkamak, bazen    gün süreyle günde üç kez yıkamak, ya ırmağın içinde suya daldırarak veya kovalarla üzerine su dökerek iyice yıkamak (daldırma eylemi birden yediye kadardır), gece boyu beş kez yıkamak, gün boyu a  ve susuz bekletmek, gene gün boyu hareketsiz bekletmek, bunlardan sonra aşağıda anlatacağım usulde “tavlaya çekilir”.

Keza yem verilirken yem çeşitlerinin miktarı ve karışımına  zen gösterilir. Bir çok terimin ise anlamı henüz çözülememektedir. Meselâ cılız kalmış atlara ekstra yem ve ayarlı su verilmek suretiyle iyi gelişmeleri sağlanmıştır (*doping*)¹²⁰. Bunun aksi, aşırı güçlü olan, iyice azan ve huysuzlaşan atlara da başkaca bir muamele yapılmaktaysa da, bunun ne olduğu bilinmez, çünkü metin kırıktrı¹²¹. Ama ya perhize tabi tutulmaktalar ya da zayıflatıcı olduğu anlaşılan husus  bir un çeşidiyle (*meqqaş memal*) beslenmektedirler. Tabii ki atlar bu özel bakım dışında  ayırıklarda otlatılmaktaydı, çünkü metinler davar, sığır ve domuz çobanları yanında at  obanlarından bahsetmektedir¹²².

Atlar Nerelerde Besleniyor ve Eğitiliyordu? Başkent Hattuşa'da Hara ve Hipodrumlar Var mıydı?

Kuşkusuz atların hepsi de başkent Hattuşa'daki ahırlarda barındırılmıyordu. İklimi ve otlakları uygun taşra kentleri ve diğer yerlerde modern haralara benzeyen at yetiştirme merkezleri mutlaka olmalıydı. Buna rağmen Kikkuli ve onun yazdığı el kitaplarını esas alarak yetiştirilen atların pek çoğunun, devlet erk n , askerler ve at uzmanları nezaretinde başkent Hattuşa'da barındırıldıklarını kabul etmemek için hiçbir neden yoktur. Bundan dolayı arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan yapılar değerlendirilirken, ahırların varlığı da dikkate alınmalıdır. Metinlerde “*seyis evi*” ( .  KUş,) (  Iş) ve sadece bazı yerlerde herhalde yanlışlıkla tek başına “*ev*” (*parni* veya *ANA  ^{TIM}*)¹²³ olarak geçen at ahırlarının veya haraların konumu ve özellikleri hakkında metinlere yansıyan bilgiler maalesef çok cılızdır. Bir başka benzeri olmayan ve burada üzerinde durulması gereken bir rüya metninde at ahır   *targaşşanaliyanza-*, yani eşek ahırıyla eř anlamlı olarak karışımıza çıkar. Burada abuk sabuk rüyalarından da iyi tanıdığımız kraliçe Puduhepa'nın bir başka benzeri olmayan bir rüyası söz konusu olacaktır. İlgili metin yeri şöyledir.

«[...] Atlar beni ezeceklerdi. Ben kraliçe yere oturdum ve feryat etmeye başladım. Araba sürücüleri bana güldüler. Onlar söz konusu atları benden alıp götürdüler ve (böylece) onlardan hiçbirisi beni  iğneyemedi ve hiçbirisi (kimse ?) benim üzerime işeyemedi(?). Gitiğimde şöyle dedim : ‘Eşek ahır  çökecektir. At seyisleri (onu)   kerteceklerdir!’ Bana (i lerinden birisi) şöyle dedi: ‘Tanrılar senin ağzını iyi bildiklerinden, sakın bilinçli olarak l netleyeyim deme!’ Ben kraliçe cevap verdim : ‘Ben sadece bildiğim konuda ve [tanıdığım kişi] hakkında konuşurum. Tanrılar onları (atları?) ona geri vermesinler/vermeyeceklerdir!’ Sarayda Zamuwatti isimli bir bayan bazı atları isteyince, birtakım atları Zamuwatti'ye verdiler. Birtakım atları ise bayan Uwa'ya verdiler. Uwa'ya verilen atlardan birisinin sağrısı (?) beyazdı»¹²⁴.

¹¹⁹ Bk. yukarıda not 56.

¹²⁰ KUB 29.44 ++ ii 6-7, 36vd., 46vd., ay. iii 18vd.

¹²¹ KUB 29.44 ++ ii 13, 25, ay. iii 22.

¹²² L .MEşSIPAD ANşE.KUR.RA, KUB 48.105 + KBo 12.53  y. 37.

¹²³ KUB 29.45  y. i 15; KUB 29 45 ay. iv 3; KUB 29.40  y. ii 6, 15, ay. iv 12, 19; KUB 29.46 +  y. i 2; KUB 29.51 ay. iv 2, 40.

¹²⁴ KUB 31.71 + KUB 60.97  y. ii 1-34,  nal 1978 , 122vdd. ve biraz farklı  eviri ve yorumla Beckman 2010, 30.

Bir başka dinî metinde kral özel ikâmetgâhından (*halentuwa*-) çıktıktan sonra at ahırına gitmekte ve orada bazı dinî ayinler icra etmektedir¹²⁵. Görüyoruz ki bu metin ahırını hiç beklenmedik bir yere, tapınak yakınlarında veya ona bitişik bir yerde bulunması gereken *halentuwa*- bir yere yerleştirmektedir. At metinlerindeki bir kayıt ise atların gallopa kaldırılarak kente getirildiklerinden, koşumlarının çözülmesinden, battaniyeye sarılarak ısıtılmış ahıra sokulduklarından söz eder¹²⁶. Dolayısıyla ahırlardan en az bir tanesinin, bir bakıma bizzat kralın hizmetinde bulunan atların barındığı büyük haranın tapınak veya saray yakınlarında olması gerekir ki bu da bizi Hattuša'da Büyük Tapınağa veya Yukarı Şehirdeki tapınaklar bölgesine götürür. Büyükkale, atların merdivenlerden çıkamayacağı kadar sarpıdır. Buraya olsa olsa ancak katırlar tırmanabilirdi. Başkaca metinlere göre at ahırlarında dinî merasimlerin bazı bölümleri bile yapılabilmekteydi¹²⁷.

Diğer monoton metinlerden ayrılan değişik içerikli bir at yetiştirme metninde ahırlarla ilgili ayrıntılı bilgiler vardır ama ne yazık ki metin kırıktır. Ahırlarda atların "*yatakları*" (šašta-) vardır. Ancak atlar klasik anlamda yatmadıklarına göre, buralar onların dinlendikleri bölmeler olabilir, belki de aşağıda sözünü edeceğim "*kayık*"lara (^{GI}MÁ) benzeyebilir. Kapılarının olduğunun belirtilmesi neyse de, pencerelerinin de ihmal edilmemiş olması, ışıklandırma ve havalandırma açısından ilginçtir¹²⁸. Metinler bunun dışında hipodroma benzeyen koşu parkurundan (*wašanna*) bahseder. Bunların uzunluğu (metin "*yüksekliği*" diyor!) 75 metre, genişliği de 45 metre olup etrafı ağaçlarla (çit veya kazık?) çevrilidir¹²⁹. Bu veriler ve boyutlara dayanarak bunlara hipodrom dememek için hiç bir neden yoktur! Akrobasi, spor, her türlü yarış, olimpiik oyunlar, Grek öncesi sahne oyunları ve en önemlisi sirk gösterilerini pek seven Hattuša halkı, dinî tören kisvesine bürünmüş de olsa hipodroma benzeyen alanlarda at koşu ve gösterilerini serediyor olmalıydılar.

En başta "Çiğdem Bayramı" (AN.TAH.ŞUM^{SAR}) metinleri olmak üzere kaynaklar, koşu atlarının (*pittiyawašANŠE.KUR.RA*) kral ve saray nazırı tarafından koşuya hazırlandıklarını belirtir. Koşu atlarının ve dolayısıyla koşu alanının "*ormanlık*" veya "*koruluk*" bir alanda bulunması dikkat çekicidir¹³⁰. Bu durumda Boğazköy'de hipodroma benzeyen böyle bir tesise aday olabilecek yapılar arandığında, Güney Kale'nin hemen arkasında yer alan ve havuz oldukları anlaşılan, etrafı şevli duvarlarla çevrili çukur alanlar akla gelmekteyse de bunların suyla ilgili olduğu kesin gibidir. Bir başka olasılık da bugüne kadar tüm Boğazkale eşeklerinin otlak yeri olan, köyle Büyük Tapınak arasında kalan geniş ve oldukça düz harman yeridir. Gerçekten de koyun, sığır, at, katır ve eşeklerin kerpiç kurutulan düzlük yerlere yakın yerlerde otlatıldıkları, sınır boyu kent komutanlarına dönük buyruk metninde bu hayvanların yaş kerpiçleri çiğneyip zarar verecekleri gerekçesiyle böyle alanlara sokma yasağından anlaşılmaktadır¹³¹. Ahırın ormanla olan ilişkisiye bizi Yerkapı'nın hemen arkasında Düzçam'da yer alan bugün kısmen ormanlık, kısmen de ekilir biçilir geniş ve düzlük alana götürür.

Metinlere göre atların koşturulduğu başkaca yerler de vardır. Atlar anlaşılan hipodromdan daha küçük yerlerde döndürülüp dolaştırılıyordu. Bu atlara ANŠE.KUR.RA *wahannaš/wehannaš*, *wehuwaš* deniyordu¹³². Yukarıda da belirttiğim gibi sözcük *weh*- "dönmek, dolaşmak" fiilinden türetilmiştir. Daracık ve keskin dönemeçli alanlarda yaptırılan bu dönme manevraları, kesinlikle savaş alanlarında arabaların hareket ve çeviklik yeteneğini arttırmak için uygulanıyordu.

¹²⁵ 139/r, satır 5-8.

¹²⁶ KUB 1.11 öy. i 18-20, ay. iii 1vdd., iv 37vdd.; KBo 3.2 öy. 23vd.

¹²⁷ Örneğin KUB 51.15 ay. 2vdd.

¹²⁸ KUB 29.41, 1-3.

¹²⁹ KUB 1.11 ay. iv 21vdd.

¹³⁰ Bu sahne Çiğdem Bayramı'nda (AN.TAH.ŞUM^{SAR}) yer alır, KBo 10.20 ii 13, iii 8vdd., Zinko 1987, 20, 21.

¹³¹ BEL MADGALTI Metni ii 24-25.

¹³² KUB 26.58 öy. 10; KBo 6.29 + iii 24; KBo 6.28 ay. 25.

Anadolu'da Arada Bir At Kıtılığı Baş Gösteriyor: Mezopotamya Sadece Eğitmenlerin Değil, Atların da Kaynağıydı

At elbette askerlik, tarım, ekonomi, taşımacılık ve ulaşım açısından önemli bir konuma sahipti. II. Muşili bir duasında tanrısından, öncelikle istediği şeyler arasında yaşam, sağlık, zindelik, uzun yıllar, huzur (*duşkarat-*) yanında, Hitit ekonomisini ayakta tutan şarap, yağlı bitkiler (¹³³*Gişeşanna-*), sığır, koyun, keçi, domuz, katır, kır hayvanları ve atı da sayar¹³³. Uzunca ve geniş kapsamlı bir hayvanlar listesinde tabiatıyla atın da adı ge er¹³⁴. Savaştıkları veya işgal ettikleri bölgelerden sayısız sığır, koyun, esir, tahıl ve kıymetli madenleri yağmalayarak ülkelerine taşıyan Hititlerin ganimet listelerinde atın çok az yer alması dikkat çekmektedir. I./II. Tuthaliya Batı Anadolu'daki Aşşuwa  lkesi'nden on bin asker yanında altı yüz savaş arabası, seyis ve önde gelen insanları ganimet olarak (*alşant-*)  lkesine getirmekle  v n r¹³⁵. Bu kayıt bize aynı zamanda Arzawalıların da kendi "Kikkuli"leri olduğunu ve fazla miktarda iyi at yetiştirdiklerini kanıtlar. Troya'da yapılan gözlemlere göre at Batı Anadolu'ya Troya VI'da getirilmiştir. Aynı safhada ölülerin yakılması, bir g  e işaret etmekle birlikte, atın yeni gelenlerle ilişkisi karanlıktır¹³⁶. Sadece bir yerde I. şuppiluliuma'nın Hapalla  lkesi'nde askerler yanında savaş arabaları da aldığı kayıtlıdır¹³⁷. Yağma listeleriyle dolup taşan II. Muşili'nin yıllıklarında ise at çok az yerde ge er¹³⁸.

Ekonomik konular ve ağırlıkla savaşların işlendiği asker  metinler, kanunlar ve diğer kaynaklardan Hititlerin sürüler halinde at yetiştirdikleri anlaşılmaktadır. Ancak ya yeteri kadar yetiştirilemediğinden, ya da hastalıklar sonucu telef olma sonucu arada bir at sıkıntısı yaşanmıştır. Bu bakımdan, Hititler, Suriye ve Mezopotamya'dan sadece at eğiticisi getirmekle kalmadılar, başları dara düştüğünde at da ithal ettiler. III. Hattuşili Babil kralı Kadaşman-Enlil'den kendisine hediye olarak Hatti'nin sert iklimine dayanıklı geniş atlar göndermesini istemektedir¹³⁹.

Hepsi de fal metinlerinde olmak üzere kaynaklarda atla ilgili bir başka muğlak terim daha vardır. Akadça *HITTI*¹⁴⁰ olarak geçen sözcüğün ne ifade ettiği tüm çabalara rağmen belirlenememiştir. Ama korkulacak, endişe verecek, kötü sonuçlar doğuracak bir şey olmalıdır. şimdiye kadar kaba taslak "*atın kötü davranışı, huysuzlaşması, zarar görmesi, at eksikliği, yokluğu, atla ilgili bir günah, suç, cürüm, cezalandırma*" olarak algılanmıřtır¹⁴¹. Ancak fal sorularındaki diğer durumlarla karşılaştırıldığında bunun atlar arasında ani ve kitle halinde  l me neden olan spesifik bir hastalık olduğu anlaşılmaktadır.

At Terbiyesiyle İlgili Teknik Bir Ayrıntı: ANAGIşM  iştarnaanda tiya-/dai- "Tavlaya  ekmek"

Son olarak modern at yetiştirmeciliğinde bile temel unsurlardan biri olan ve "*tavlaya çekmek*" olarak tanınan eylemin Kikkuli ve Hititler tarafından da bilindiği üzerinde duracağım; çünkü bu konuda şimdiye kadar yanlış yorumlanan bir kayıt vardır. Tavlaya çekmek, atı karanlık ve daracık bir yerde kırk güne kadar kapalı tutmak ve belirli usullere göre beslemektir. Bu anlamda ana metinlerden birinde tarafımdan ortaya konulan yeni okunuş ve yorum, at terbiyesi ve bakımının yeni bir yönünü aydınlatmaktadır.

¹³³ KUB 24.1 + ay. iv 9vdd.

¹³⁴ KUB 35.142 + Bo 6190 i 3vdd.

¹³⁵ KUB 23.11  y. ii 33vdd.; krş. KUB 6.50  y. ii? 13vd.; KUB 23.14.  y. ii 5vd.

¹³⁶ Goetze 1957, 34.

¹³⁷ KUB 19.22, 12-13; krş. KBo 19.49 + KBo 19.51  y. i 9.

¹³⁸ KBo 3.4 iii 34-35, 53-54, iv 42; KBo 5.8 ay. iii 32-33; KUB 19.37  y. ii 44.

¹³⁹ KBo 1.10 + KUB 3.72.

¹⁴⁰ KUB 56.25 + KUB 60 118 iii? 4; KUB 5.3 + i 17, 23, 30, 34; KUB 5.4 + ii 35, 37; KUB 18.12 +  y. 41; KBo 41.140  y. I 8; KUB 22.1 + KUB 52.30  y. 4; KUB 52.64, 8.

¹⁴¹ Friedrich, Otten, Archi ve van den Hout'un görüş ve tekliflerini özetleyerek Beal 1997, 209.

Söz konusu kelime ana metinlerden KUB 1.13 + iii 12'de geçmektedir. Metni yayımlayan Annelies Kammenhuber oldukça okunaksız olan bu sözcüğü kesin olmamakla birlikte GIŠ-ru (Hititçe *taru-*) “ağaç” olarak okumuş¹⁴²; ancak buna mantığa uygun bir anlam veremeyince Ankara Arkeoloji Müzesinde Heinrich Otten’a kontrolünü yaptırmıştır. Otten yaptığı otopside (*kollasyon*) işaretin GIŠMÁ’yı anımsattığını bildirmişse de Kammenhuber buna da bir anlam veremediği için kabul etmemiş, “ağaç” okumakta ısrar etmiştir¹⁴³. Sonradan at metinlerini bir başka açıdan inceleyen diğer bir araştırmacı, bu okunuş üzerinde hiç durmamıştır¹⁴⁴. Gerçekten de “ağaç” (*taru-*) okuduğumuzda, Akadca ANAönekinden (*prepozisyon*) sonra ya bir ideogram ya da en azından ismin datif-lokatif şekli * *tarui* beklenirdi. Zorlanarak böyle okunsa bile, pratik olarak atı “ağacın içine tıkma”nın bir anlamı olamazdı. Bu gramatik ve pratik hususiyetler bile, GIŠ-ru okumanın yersizliğini gösterir. GIŠMÁ ırmak ve dolayısıyla su taşımacılığıyla ilişkisi kesin olan bir dua metninde de gereksiz yere GIŠ-ru olarak okunmuştur¹⁴⁵ ki bu da her iki işaretin birbirine ne kadar benzediğini ve hem yazarken hem de okurken ne kadar dikkatli olunması ve içeriğin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Halbu ki GIŠMÁ okuduğumuzda kayığa, tekneye, daha doğrusu kayıkların üzerindeki kabine benzeyen bir yapıyla karşı karşıya kalırız. At eğitiminin özel bir evresinde onun tavlaya çekildiği bu yapı mutlaka ahırın (É. LÚKUŠ₇) bir parçasını veya bir başka ahır tipini oluşturuyordu. Atın tepinme ve hareketlerini önleyici daracık bir yapı olmalıydı. En yüksek gıda rejimiyle kırk güne kadar böyle bir kabinde tutulan ata neredeyse doping yapılıyordu ve benim bile çocukluğumdan anımsadığım gibi at dışarı çıktığında azıyor, kişniyor, tepiniyor ve kükrüyordu. Bu süre zarfında sudan hiç bahsedilmemesi ilginçtir; ama bu atın bu uzun sürede susuz bırakıldığı anlamına gelmez.

Bu vesileyle GIŠMÁ’nın metinlerde geçtiği yerleri bir kez daha incelerken sevindirici bulgularla karşılaştım. “*Bayram Metni*” olarak sınıflandırılan bir parçada (CTH 670), “*ahırın araba sürücüsünü*” (KARTAPPUŠA É. LÚKUŠ₇) metinde kırık olan bir mahallin içine götürürler (*anda peda-*). Ön tarafta bir kimse durmaktadır. Hemen sonra muğlak bir ortamda GIŠMÁ’nın geçmesi ve bu yapının önünde sepet örgüsünden sunaklar üzerinde bir takım ayinlerin yapılması, bunun tekne veya gemi değil, “*at kabini, bölme, baraka, tavla*” olduğunda hiç kuşku bırakmamaktadır¹⁴⁶.

GIŠMÁ’nın Hititçe okunuşu bilinmemekle birlikte, -u ile sona eren bir isim olduğu akusatif şekli GIŠMÁ-un yazılışından anlaşılmaktadır¹⁴⁷.

Şimdi de GIŠMÁ’nın “*at kabini, tavla*” olduğunu ispatlayan ilgili bölümün transkripsiyon, çevirisini ve tartışmalı yerlerin açıklamasını vereceğim:

KUB 1.13 + iii 10-15¹⁴⁸:

10[na-aš I-N]A É. LÚKUŠ₇an-da pí-e-ḫu-da-an-zi
 11 [É. LÚIŠ-m]a an-da ša-ḫa-a-an nu [I-N]A UD.10.KAM
 12 [EGIR-an a-r]a-an-da-ri A-NA GIŠMÁ-ma iš-tar-na
 13ti-an-zi nu-uš-ma-aš ki-e-iz ŠÀ.GALiḫu-wa-an
 14ki-e-iz-ma-ašar-ra-an-za ḫal-ki-iš iš-ḫu-wa-an
 15 ú-zu-uḫ-ri-in-na-a az-z[i-j]k-kán-zi

¹⁴² Kammenhuber 1961, 64, 356.

¹⁴³ 1961, 64 not 4.

¹⁴⁴ Starke 1995.

¹⁴⁵ KUB 31.135 + ay. iii 6, CHD 3/2, 101.

¹⁴⁶ KUB 51.71 sol sütun 1-15; KBo 29.210, 5'teki işaret de GIŠMÁ okunabilir, ama muhteva kırıktr: nu DINGIRLUM ANŠE.KUR.RA ŠAGIŠMÁ(?).

¹⁴⁷ KUB 56.17 öy. 11.

¹⁴⁸ Kammenhuber 1960, 64.

“(Atları) seyis ev[inin] (ahır) içine sevkederler. Seyis evinin içerisi süpürülmüştür/sıkıca kapatılmıştır. On gün süreyle burada ayakta [bekle]tilirler. (Sonrra) kayık şeklindeki kabinin tam orta yerine (tavlaya)  ekilirler. Bir yanlarına yem, diğer yanlarındaysa yıkanmıştahıl dökülmüştür. Bu karışımı sürekli olarak yerler.”

Metin bir başka açıdan da güçlük arzetmektedir. Satır 11'deki şaşanfiil sıfatının (partisip) řaň , “aramak, araştırmak, soruşturmak, peşine düşmek, yola koyulmak, denemek, tasarlamak, planlamak, istemek, talep etmek; birisinin kötülüğünü istemek, intikam almak; süpürmek, temizlemek, silmek, (su kanalı, borusu) temizlemek, (tıkanan kanalları) açmak, bakımını yapmak; (göz yaşı) silmek”ten mi geldiđi¹⁴⁹, yoksa řaň- “tıkamak, kapatmak, (av çukurlarını) toprakla doldurmak, (su kanallarını) tıkamak, bloke etmek, engellemek, tıkalı olmak” fiilinin partisip sg. nom.-acc. n. şekli mi olduđu¹⁵⁰ anlaşılamamaktadır. Nitekim CHD¹⁵¹ iştap- “kapamak, tıkamak” ile eşanlamlı bu fiili “ahır iyice kapatılmıştır, ( atlaklar, yarıklar) tıkanmıştır” şeklinde çevirmektedir. Ama böyle bir yere tıkılan hayvan nasıl nefes alırdı sorusuna da yanıt bulunmalıdır.

Metnin devamında at seyis evinden, yani ahırdan dışarı çıkarılmakta ve muhtemelen bu kapalı ve havasız yerde iyice terlemiş olduğundan, ılık suyla yıkanmaktadır. Kuru ot yedirilmekte ve derisine ince yađ sürülmektedir. Daha sonra ise tekrar ahıra hapsedilmektedir (řaň-).

Kaynakça ve Kısaltmalar

- ABoT : Kemal Balkan, Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri, Ankara 1948.
- AION : Annali dell' Istituto U niversitario di Napoli.
- Anthony 1995 : D. W. Anthony, “Horse, Wagon and Chariot: Indo European Languages and Archaeology”, Antiquity 69, 1995, 554 565.
- Anthony Brown 2000 : D. W. Anthony D. R. Brown, “Eneolithic Horse Exploitation in the European Steppes: Diet, Ritual and Riding”, Antiquity 74, 2000, 75 86.
- AoF : Altorientalische Forschungen.
- Aubet 2001 : M. E. Aubet, The Phoenicianas and the West Politics, Colonies, and Trade, second edition Cambridge 2001, 49.
- Balkan 1970 : K. Balkan, “The Appearance of the Indo Europeans and Indo Aryans in Anatolia”, Central Asia, New Delhi 1970, 84 90.
- Beal 1992 : R. H. Beal, The Organization of the Hittite Military, THeth. 20, Heidelberg, 1992.
- Beal 1997 : R. H. Beal, “Assuring the Safety of the King During the Winter”, şurada: W. W. Hallo (yayınlayan), The Context of Scripture, 1997, 207 211.
- Beckman 2010 : G. Beckman, “On Hittite Dreams”, ipimati kistamati pari tumatimis Luwian and Hittite Studies Presented to J. D. Hawkins, Tel Aviv 2010, 26 30.

¹⁴⁹  nal 2007, 600vd.

¹⁵⁰  nal 2007, 578

¹⁵¹ CHD S1 2002, 10.

- Benecke 1998 : N. Benecke, „Die Wildpferde aus der spätmesolithischen Station Mirnoe in der Südwest-Ukraine“, şurada: P. Anreiter et al. (yayınlayanlar), Man and the Animal World. Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology and Palaeolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi, 1998, 87-107.
- Bittel 1976 : K. Bittel, Die Hethiter, Beck 1976.
- Boehmer 1972 : R. M. Boehmer, Die Kleinfunde von Boğazköy, 1972.
- Boehmer 1979 : R. M. Boehmer, Die Kleinfunde aus der Unterstadt von Bogazköy, Grabungskampagnen 1970 1978, Bogazköy Hattusa X, 1979.
- Boehmer 1983 : R. M. Boehmer, Die Reliefkeramik von Boğazköy, 1983.
- Bökönyi 1992 : S. Bökönyi, „Late Chalcolithic Horses in Anatolia,“şurada: R. H. Meadow et al. (yayınlayanlar.), Equids in the Ancient World, cilt II, Wiesbaden 1992.
- Bossert 1944 : H. Th. Bossert, Ein hethitisches Königssiegel, Berlin, 1944.
- Bryce 2003 : T. Bryce, Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum Çev. Müfit Günay, İstanbul 2003.
- Cantrell 2011 : D. Cantrell, The Horsemen of Israel: Horses and Chariotry in Monarchic Israel. History, Archaeology, and Culture of the Levant, Eisenbrauns, 2011.
- Cassa2010 : R. D. Cassa, „La frontera septentrional en los documentos hittitas: una lectura simbólica de las instrucciones de Arnuwanda I“, Aula Orientalis 28, 2010, 193 206.
- Chamberlin 2007 : J. E. Chamberlin, At, çeviren Uğur Peçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.
- CHD : Chicago Hittite Dictionary.
- Clutton Brock 1992 : J. Clutton Brock, Horse Power. A History of the Horse and the Donkey in Human Societies, Chambridge, Mass. 1992.
- Diakonoff 1972 : I. M. Diakonoff, „Die Arier im Vorderen Orient: Das Ende eines Mythos“, Or 41, 1972, 91 120. von den Driesch 1993 : A. von den Driesch, „Hauseesel contra Hausonager. Eine kritische Bemerkung zu einer Untersuchung von J. Bollweg und W. Nagel über die Equiden Vorderasiens“, ZA 83, 1993, 258-267. von den Driesch Boessneck 1981 : A. von den Driesch J. Boessneck, Reste von Haus und Jagdtieren aus der Unterstadt von Boğazköy Hattuša, 1981.
- Feist : S. Feist, şurada: Max Weber, Reallexikon der Vorgeschichte VI, 57.
- Forlanini 1990 : M. Forlanini, „Uda, un cas probable d’homonomie“, Hethitica 10, 1990, 109 127.
- Gabrilli 2006 : M. Gabrilli, Le cheval dans l’Empire Achéménide, Ege Yayınları, İstanbul, 2006. Gamkrelidze, Ivanov 1995: T. V. Gamkrelidze, V. V. Ivanov, Indo European and the Indo Europeans, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1995.
- Goetze 1957 : A. Goetze, Kleinasien, 1957.
- Goetze 1962 : A. Goetze, „Review of Kammenhuber, Hippologia Hethitica“, JCS 16, 1962, 30 35.

- Groddek 1998 : D. Groddek. "Fragmente Hethitica dispersa V/VI", AoF 25; 1998; 227 246.
- G terbock1964 :H. G. Güterbock, "Review of Kammenhuber, Hippologia Hethitica",JAOS 84, 1964, 267 273.
- Haas 1992 : V. Haas, "Das Pferd in der hethitischen religiösen Überlieferung",  urada: B. H nsel ve diğerleri (yayınlayanlar), Die Indogermanen und das Pferd, Akten des Internationalen interdisziplinären Kolloquiums Freie Universität Berlin, 1. 3. Juli 1992, 1994, 77 89.
- Han ar 1955 : F. Han ar, Das Pferd in prähistorischer und früher historischer Zeit, Wien 1955.
- Hauschild 1962 : R. Hauschild, über die frühesten Arier im Alten Orient,1962.
- Hauschild 1964 : R. Hauschild, Die indogermanischen Völker und Sprachen Kleinasiens, 1964.
- Horn 1995 :V. Horn, Das Pferd im Alten Orient, 1995.
- Horvath 1997 : B. Horvarth, Anadolu 1913, Macarca'dan  eviren Tarık Demirkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 36, 2. baskı, İstanbul 1997.
- Hrozny 1931 : B. Hrozny, „L'entraînement des chevaux chez les Anciens Indo-Européens d'après un texte Mitannien-Hittite provenant du 14e siècle av. J. C.", Archiv Orientalni 3, 1931.
- Hyland 2003 : A. Hyland, The Horse in the Ancient World, Westport,, London 2003.
- IBoT : İstanbul Boğazk y Tabletleri.
- Imparati 1977 : F. Imparati, "Le istituzioni cultuali del NA4hekur e il potere centrale ittita", SMEA 18, 1977, 19 64.
- Imparati 1990 : F. Imparati, "Obligations et manquements cultuels envers la divinité Pirwa" Or. 59, 1990, 166 187.
- Imparati 1998 : F. Imparati, "Two Mythological Fragments Concerning the Deity Pirwa", AoF 25, 1998, 126 140.
- JAOS : Journal of American Oriental Society.
- JCS : Journal of Cuneiform Studies.
- JkF : Jahrbuch für kleinasiatische Forschungen.
- Josephson 1964 : F. Josephson,"Review of Kammenhuber, Hippologia Hethitica", BiOr 21, 1964, 62 64
- Kammenhuber 1961 : A. Kammenhuber, Hippologia Hethitica, 1961.
- Kammenhuber 1968 : A. Kammenhuber, Die Arier im Vorderen Orient,1968.
- Kelekna 2009 : P. Kelekna, The Horse in Human History, Cambridge/New York: Cambridge University Press, 2009.
- KBo : Keilschrifttexte aus Boghazköi

- KBoV : Rost, Keilschrifttext aus Boghazköy im Vorderasiatischen Museum.
- KUB : Keilschrifturkunden aus Boghazköi
- Kulakoğlu 2010 : F. Kulakoğlu, Kültepe Kaniş Karumu: Anadolu'nun en Eski Uluslararası Ticaret Merkezi, şurada F. Kulakoğlu Selmin Kangal (yayınlayanlar), Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş Karumu. Asurlular İstanbul'da İstanbul, 2010, 40 51.
- Levine 1999a : M. Levine, The Origins of Horse Husbandry on the Eurasian Steppe, Late Prehistoric Exploitation of the Eurasian Steppe, 1999.
- Levine 1999b : M. A. Levine, "Botai and the Origins of Horse Domestication", Journal of Anthropological Archaeology 18, 1999, 29-78.
- Loretz 2011 : O. Loretz, Hippologia Ugaritica. Das Pferd in Kultur, Wirtschaft, Kriegführung und Hippieatrie Ugarits — Pferd, Esel und Kamel in biblischen Texten — Mit einem Beitrag von M. Stol über Pferde, Pferdekrankheiten und Pferdemedizin in altbabylonischer Zeit, Alter Orient und Altes Testament, Münster 2011.
- Makkay 1992 : J. Makkay, "Zu der Frage der in Bogazköy Hattuša gefundenen Kultanlage", AION 14, 1992, 73 93. Meadow, H. P. Uepermann 1986, 1991: R. H. Meadow, H. P. Uepermann (yayınlayanlar), Equids in the Ancient World, 2 cilt, 1986 ve 1991. O'Callaghan 1948: R. T. O'Callaghan, Aram Naharaim, 1948.
- Or : Orientalia.
- Otten 1953 : H. Otten, "Pirva-der Gott auf dem Pferd", JkF 2, 1953, 62 73.
- Özgüç 1965 : N. Özgüç, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu, 1965.
- Özgüç 2005 : T. Özgüç, Kültepe Kaniş/Neša, 2005.
- Öztan 2010 : A. Öztan, "Archaeological Investigations at Köşk Höyük, Niğde", şurada, L. d'Alfonso et al. (yayınlayanlar), Geo Archaeological Activities in Southern Cappadocia Turkey, Studia Mediterranea 22, 2010, 90.
- Potratz 1938 : J. A. Potratz, Der Pferdtext aus dem Keilschrift-Archiv von Boğazköy, Doktora Tezi. Rostock, 1938.
- Raulwing 2000 : P. Raulwing, Horses, Chariots and Indo-Europeans. Problem of Chariotry Research in the View of Indo-European Linguistics, 2000.
- Salonen 1955 : A. Salonen, Hippologia Accadica. Eine lexikalische und kulturgeschichtliche Untersuchung über die Zug-, Trag- und Reittiere, ihre Anschirung, Aufzäunung, Besattelung, Bepanzerung und Pflege sowie über die Gespanne und Karawanen, die Besatzung und Manschaften der Wagen, über die Reiterei, das Pferdepersonal usw. bei den alten Mesopotamiern samt einem Verzeichnis der hippologischen Termini und Redewendungen, Helsinki 1955.
- Silistreli 1989 : U. Silistreli, „Köşk Höyük Figurin ve Heykelcikleri“, Belleten, 207 208, 497 504
- Silistreli 1990 : U. Silistreli, „Köşk Höyük“, 10. Türk Tarih Kongresi I, 1990, 43vdd.
- Silvestri 1982 : D. Silvestri, "Ittito NA4Hékur come riflesso dell'espansione culturale sumero-accadica", AION 5, 1982, 1984, 291 305.

- SMEA : Studi Micenei ed Egeo-Anatolici.
- Sommer 1932 : F. Sommer, Die Ahhijava Urkunden, 1932.
- Starke 1995 : F. Starke, Ausbildung und Training von Streitwagenpferden. Eine hippologisch orientierte Interpretation des Kikkuli Textes, StBoT 41, Harrassowitz, Wiesbaden 1995.
- StBoT : Studien zu den Boğazk y-Texten.
- Taracha 2000 : P. Taracha, Ersetzen und Ents hnen. Das mittehethitische Ersatzritual für den Grossk nig Tuthaliya (CTH 448.4) und verwandte Texte, Brill 2000.
- THeth : Texte der Hethiter.
-  nal 1985 : A.  nal, "Beiträge zum Fleischverbrauch in der hethitischen K che: Philologische Anmerkungen zu einer Untersuchung von A. von den Driesch und J. Boessneck über die Tierknochenreste aus Bođazk y  attu a" Or 54, 1985.
-  nal 1978 : A.  nal, Ein Orakeltext über die Intrigen am hethitischen Hof (KUB XXII 70 = Bo 2011), THeth 6, 1978.
-  nal 1989 : A.  nal, Hittite Architect and a Rope Climbing Ritual, Belleten 205, 1989, 1469 1503.
-  nal 2003 :A.  nal, Hititler Devrinde Anadolu, Kitap 2, Arkeoloji ve Sanat Yayinlari, İstanbul 2003.
-  nal 2004 : A.  nal,  ivi Yazılı Hititçe Kaynaklara Göre Hititler'de ve  ağda  Eski Anadolu Toplumlarında M zik, Dans, Eğlence ve Akrobatik Oyunlar,  urada: O. Elba  et al. (yayınlayanlar), I. Uluslararası Tarihte Anadolu Müziği ve  algıları Sempozyumu, Ankara 2004, 98 118.
-  nal 2007 :A.  nal, Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen-A Concise Multilingual Hittite Dictionary-Hititçe  ok Dilli El Sözlüğü, 2 cilt, Dr. Kovac Hamburg, 2007.
-  nal 2010 : A.  nal, "Hititler-Etiler, Anadolu Arkeolojisi, Türkler ve Orientalizm", XV. Türk Tarih Kongresi I. Cilt, Ankara 2010, 109-138.
-  nal 2012 (baskıda) : A.  nal, " ivi Yazılı Belgeler ile Paleostolojik ve Arkeolojik Buluntular I ğında Eski Anadolu'da Avcılık", Ahmet Tırpan'a Armağan (baskıda).
-  nal-Girginer 2007 : A.  nal S. Girginer, Çukurova Kilikya. Ta  Devrinden OsmanlılarD nemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji, Homer Kitabevi İstanbul 2007.
- Yakar 2011 : J. Yakar, Reflections of Ancient Anatolian Society in Archaeology: From Neolithic Village Communities to EBA Towns and Polities, Homer Kitabevi İstanbul, 2011.
- Zinko 1987 : Chr. Zinko, Betrachtungen zum AN.TAH.SUM Fest (Aspekte eines hethitischen Festrituals), Scientia 8, Innsbruck, 1987

ANADOLU ÂŞIK EDEBİYATI¹

Doç. Dr. M. Mete TAŞLIOVA²

Bu alanda çalışanların genel kabulü olduğu üzere XV. yüzyıla gelinceye kadar Âşık edebiyatının yüklendiği işlevleri destan ve tasavvuf geleneği yürütüyordu. Destancılığın temel icracıları ozanlar aynı zamanda âşıklığın da başlangıç noktası mahiyetindedir. Destan metinleri halkın ortak yaşayışını anlatan nazım hâlinde tertip edilmiş olarak, sözlü icra ortamlarında halka sunulmakta diğer bir ifade ile icra edilmektedir.

Halk tasavvuf geleneği <edebiyatı> ise yine destan yapısı ile paralel bir seyir izleyerek “sözlü” olma özelliğini taşıyordu. Ahmed Yesevi ile başlayan yapı öğrencileri ve muhipleriyle Anadolu’ya taşınmıştır.

Bilindiği gibi anonim ve ferdî ürünleriyle halk şiirinde temel yapı hece veznidir. Halk arasında olduğu kadar geleneğin mensupları olarak usta ve amatör icracılar tarafından da “parmak hesabı” adıyla da bilinen yapı, Türk sözlü şiirinin hem ritmini hem kolay ezberlenmesini ve akılda kalıcılığını hem de müziğe uyarlanmasını sağlayan özellikleri taşımaktadır.

On altıncı yüzyıla gelince yeni bir içerik ve icra ortamı ile toplum hayatında yer almaya başlayan âşıklık <âşık sanatı, âşık edebiyatı, âşıklık geleneği>, diğer yandan divan edebiyatı ve tasavvuf geleneği ile iç içeydi. Bazı temsilcilerin yalnızca bir edebî şubeye dâhil edilmesi yanında, yüzlerle ifade edilebilecek önemli şairin aynı zamanda birden fazla edebî <gelenek, şiir alanı> merkezine dâhil edildiğini biliyoruz.

Ancak, malum olduğu ve genel kabul gördüğü üzere, edebiyat ve sanat türleri toplumun ihtiyacını karşıladığı sürece varlığını sürdürebilmekte, nitelikli eser üretilmekte ve temsilciler yetiştirmektedir. Yüzlerce yıl aynı şartlara bağlı olarak süren oturmuş bir sistem, zamanın getirdiği veya dayattığı bazı ‘yeni’ şartlara bağlı olarak değişim/dönüşüm geçirmek durumunda kalmaktadır. Bu süreci Türk şiir şubelerinin her biri için söylemek mümkündür. Bizim üzerinde durduğumuz sözlü şiir alanı da divan ve tasavvuf şiiri yanında, halkın sözü, dili olacak yeni yapı bu amaçla toplumun yoğun olarak bir arada bulunduğu yerlerde neşet etmiştir.

Halk içinde olduğu gibi icracıların ve bu alanda çalışanların âşıklar için farklı isimlendirme veya vasıflandırma kullanımlarını tercih ettiklerini görüyoruz. Mahlas alma konusunun dışında kalan, geleneği ve gelenek temsilcilerini (usta ve amatör icracılarla birlikte) “icrayı” merkeze olarak değerlendirdiğimizde, temsilcilere farklı isim verme nedenlerini temelde üç başlıkta sıralayabiliriz;

- 1.Gelenek mensubunun saz çalıp çalmaması
- 2.Doğaçlama <irticalen-doğmaca> şiir söyleyerek atışma <karşılaşma> yapıp yapmaması
- 3.Sürekli “fasıl” icralarında bulunması (veya özel/tekil icralar yapması)

Farklı nedenlerin de ilave edilmesi mümkün olmakla birlikte yukarıda sıraladığımız maddelere bağlı olarak âşık, ozan, halk şairi, halk âşığı, kul, abdal, baba gibi kullanımlar özellikle son iki yüzyıllık dönemde tercih edilen veya bir usta ya da halk tarafından yakıştırılan kullanımlar olmuştur.

¹ Bu yazı 24 Nisan 2012 tarihinde Çorum’da gerçekleşen “Anadolu Âşık Edebiyatı” isimli konferansta sunulan bilgilerin yazıya aktarılmış hâlidir. Bilimsel amaç taşımayan bu yazıda, yayımlandığı derginin akademik yayın olmaması nedeniyle, Türk halk edebiyatı alanında özeldir âşık edebiyatı üzerinde genel <harciâlem> bilgiler üzerinden kaleme alındığı için dipnot kullanılmamıştır.

² Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Ankara metetasliova@gmail.com

Kendisine mahsus çok farklı özelliklere sahip âşıklığı üç önemli özelliği ile ele almak gerekiyor. Bu özellikler geleneği tarihi yönüyle birlikte günümüzde ve geleceğe taşınmasında üzerinde durulması gereken başlıkları da içermektedir.

- 1.Sözlü gelenek <yüz yüze iletişim, dinleyici>, <TV karşısında izleyici>
- 2.Sanat yönü <icra yapısı, icra mekânı, icra sistemi>
- 3.Yazılı kültür <âşık edebiyatı>

Geleneğin kurumsallaştırdığı icra yapısına bağlı olarak düğün veya kahve icra ortamında fasıla divan ile başlanır. Bu yapı, günümüzde televizyon ve radyo yayınları üzerinden halka ulaşan programlarda da uygulanan icra yapısı özelliği olarak korunmaktadır. Âşık Şeref Taşlıova ve Âşık Murat Çobanoğlu'nun 2003 yılında Ankara Devlet Resim Heykel Müzesinde yapılan "Yaşayan Âşıklık Geleneği" isimli uygulama örneğinde sundukları divanı alıntılayabiliriz.

Âşık Şeref Taşlıova

Âşıkların meclisine meydanına merhaba
Hoş geldiniz göz üstüne divanına merhaba
Vatanımın dört yanından toplanmış gelmiş bunlar
Edirne'den Ardahan'a her yanına merhaba

Âşık Murat Çobanoğlu

Âşıklar gemiye benzer kaptanına merhaba
Limana çıkmaya bakın ummanına merhaba
Bura âşık meydanıdır gelen gelmiş buraya
Hoş geldiniz göz üstüne irfanına merhaba

Âşık Şeref Taşlıova

Muhabbetler âşıkların perdesinde telinde
Konuşunca hüner vardır ağızındaki dilinde
Bugün yirmi üç aralık iki bin üç yılında
Ankara'da sohbet vardır destanına merhaba

Âşık Murat Çobanoğlu

Öyle bir köprü vardır ki belki de geçeceğim
Aşkın badesi doludur bu gece içeceğim
Taşlıova hasımımdır boyunu ölçeceğim
Bunu bilenler bilmiştir uyanına merhaba

Âşık Şeref Taşlıova

Şeref der ki âşık olan başka bir hâlli değil
Kuru ağacı görürsen yapraklı dallı değil
Biraz sonra görüşürüz orası belli değil
Dinleyenler anlayacak erkânına merhaba

Âşık Murat Çobanoğlu

*Çobanoğlu kurulmuştur bu divan başka divan
Her saatin hükmü vardır bu ferman başka ferman
Hele bakın bu fidana bu fidan başka fidan
Bunu başkası dermesin bağbanına merhaba*

Özellikle kahve ve düğün gibi mekânlarda âşığın yaşı ve buna bağlı olarak ustalığı, icracı âşık sayısı, dinleyicilerin talepleri, düğün ise icranın yapılacağı gece sayısı, kahve ise gündüz-akşam-Ramazan geceleri gibi şartlara bağlı olarak divan ile başlayan icra yapısı, hoş geldiniz deyişleri, kısa serencamların <türkülü hikâye> anlatımı, karşılaşma <deyişme-atışma> ve hikâye icrası gibi dallar ile gerçekleşmektedir.

Bölgelere göre yoğunluk ve farklılık göstermekle beraber Anadolu âşıklığında geleneğe intisap nedenleri arasında yaşadığı muhitin âşıklara açık olması, yetenek, usta-çırak yapısı ve rüya <bade> ile başlamak en çok bilinen, diğer bir ifade ile temsilcilerin ifade ettikleri nedenler arasındadır. Ancak kurumsallaşmasına baktığımız zaman usta-çırak sistemi ve rüya ile başlamak en önemli başlangıç aşaması olarak ifade edilmektedir. Usta-çırak yapısı, adayın yetişmesinden başlayarak, geleneğin aktarılması ve sistematik icraların kuşaklar arasında geçişini sağlaması yönüyle üzerinde durmayı gerektiren öneme sahiptir. Ustanın yanında uzun yıllar kalarak yaşamak ve çıraklıktan itibaren yetişmek, mahlas almak ve fasıllara katılmak gibi aşamalar hep bu sistem içerisinde şekillenmektedir.

Gelenekle ilgili üzerinde durulması gereken konulardan birisi de “mekân”dır. Kars ve Erzurum başta olmak üzere, Anadolu sahası âşıklığını kapsayacak şekilde hazırladığımız fasıl ortamları, yapılacak yeni eklemelere uygun özellik taşımaktadır. Bu mekânlar bir sınırlayıcılık taşımamaktadır. Özellikle sistemli ve sürekli fasılların <icra> yapılmış olması nedeniyle aşağıdaki mekânları sıraladık.

Âşıkların Temel İcra Ortamları

1. Şiir, Deyiş İcrası ve Hikâye Anlatım Ortamları

1.1. Sözel Ortamlar <aktif ortamlar>

1.1.1. Düğünler

1.1.1.1. Nişan, Nikah, Toy Meclisleri

1.1.1.2. Sünnet Düğünü Meclisleri

1.1.2. Köy Odaları

1.1.2.1. Köy Odası veya Köy Evi

1.1.2.2. Ağa-Bey Konağı-Evi

1.1.3. Kahveler

1.1.3.1. Günlük Fasıllar

1.1.3.2. Ramazan Geceleri

1.1.4. Hanlar

1.1.5. Bayramlar, Şenlikler, Festivaller

1.1.5.1. Âşıklar Bayramı

1.1.5.2. Şenlikler, Yerel Kutlamalar, Festivaller

1.1.6. Özel Gün ve Gece Programları

1.1.6.1. Ayin-i Cemler

1.1.6.2. Anma Geceleri

1.1.7. Yurt Dışı Programları

1.1.7.1. Türklerin Evleri

1.1.7.2. Türk Kahvehaneleri <Cemiyetler, Lokaller>

1.1.7.3. Federasyonlar, Birlikler

1.2. Elektronik İcra Ortamları <pasif ortamlar>

1.2.1. Radyo Programları

1.2.2. Plak, Teyp Kasetleri

1.2.3. Televizyon Programları

1.2.4. CD, VCD, DVD ve İnternet

Ayak konusu, âşıklığın ustalık gerektiren hususlarından biridir. Özellikle “doğaçlama” <irticalen> yapılan tekli veya ikili-üçlü deyişlerde, verilen ayağa uygun olarak “o anda” şiir söylemek, gelenek temsilcilerinin yetişme döneminde üzerinde durdukları başlıca konular arasındadır. Verilen veya âşığın kendisinin açtığı ayağı, birinci kıtanın ikinci ve dördüncü, diğer kıtaların son mısrasında bozmadan kullanmak; konuyu ayağa bağlı olarak anlamlı içerikle işlemek, bunu yaparken de uygun havayı <âşık ezgisi, makam> kullanmak, geçmişin ehlidil konumundaki takipçileri için olduğu gibi bugün de dinleyiciler açısından olmazsa olmaz hususlardır. Huzuruna çıktığı kitle açısından âşığı âşık yapan da bu bütünlük içinde geleneği temsil etmesi ve hünerini gösterebilmesidir. Bu konuya nitelikli örneği, bir televizyon yayınından verebiliriz. TRT’de yayımlanan “Bergüzar” isimli programda Âşık Mürsel Sinan ve Âşık Maksut Koca <mahlası Feryadi> 8’li hece ile söyledikleri ve “Bergüzar” ayağını işledikleri deyişme şöyledir:

Âşık Maksut Feryadî

*Bülbül oldum bağlar gezdim
Gülü güzel Bergüzar'ın
Arı oldum çiçek çiçek
Balı güzel Bergüzar'ın*

Âşık Mürsel Sinan

*Gönül dağının kervanı
Yolu güzel Bergüzar'ın
Sunum güzel ekip güzel
Teli güzel Bergüzar'ın*

Âşık Maksut Feryadî

*Bu ömrümün yarısı var
Beyazı var sarısı var
İkisi var birisi var
Alı güzel Bergüzar'ın*

Âşık Mürsel Sinan

*Dinleyenler kalmaz naçar
Kuşlar gibi gökte uçar
Çınar olup çiçek açar
Dalı güzel Bergüzar'ın*

Âşık Maksut Feryadî

*Maksut'um der kurbandır can
Böyle devran böyle mekân
Estikçe mest olur insan
Yeli güzel Bergüzar'ın*

Âşık Mürsel Sinan

*Söyler sözün Mürsel Sinan
Bergüzar dertlere derman
Akar gönül ırmağından
Seli güzel Bergüzar'ın*

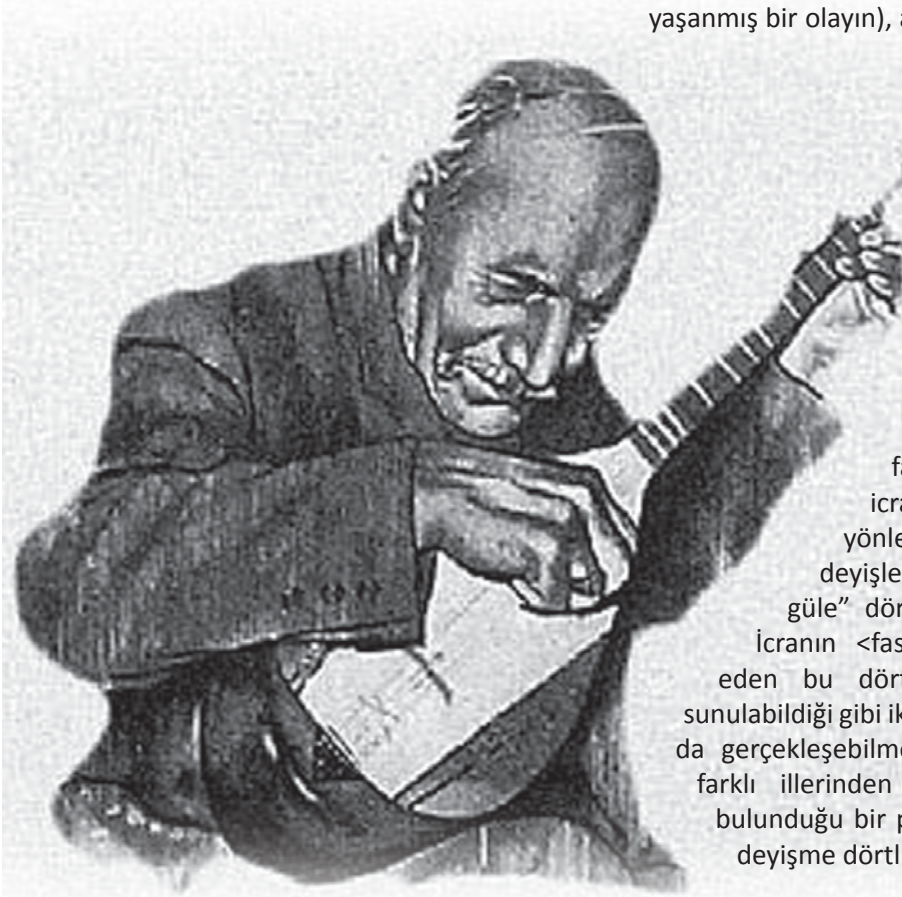
Prof. Dr. Umay Günay, genel özellikleriyle kahvehane fasıl düzenini aşağıdaki biçimde sıralamaktadır³.

- 1.Hoş geldiniz
- 2.Güzelleme
- 3.Semai
- 4.Satranç
- 5.Müstezat
- 6.Koşma
- 7.Atışma
- 8.Nefes
- 9.Ayak
- 10.Tecnis
- 11.Koçaklama
- 12.Halk Hikâyesi
- 13.Dudakdeğmez
- 14.Muamma
- 15.Güle Güle

Hikâyeli türkü dalı, âşıkların hemen her icra ortamında sundukları, dinleyicinin de beğeni ile dinlediği icra alanlarındandır. Hemen her konunun, özellikle de ibretlik ve dramatik bir mevzunun (hususen

yaşanmış bir olayın), âşığın dilinden teline aktarımı biçiminde sunulan hikâyeli türkü, dinleyicilere hem nasihat ve bilgi vermekte hem de yoğun şiir veya hikâye icrası arasında bir değişiklik sağlayarak, tekdüzeliği ortadan kaldırmış olmaktadır.

Genel başlıklarıyla özetleyerek ifade etmeye çalıştığımız âşık fasıllarının hemen bütün icra ortamlarında değişmeyen yönlerinden birisi de “hoş geldiniz” deyişleri ile başlayan sunumun “güle güle” dörtlükleriyle tamamlanmasıdır. İcranın <fasıl, program> bittiğini ifade eden bu dörtlükler bir âşık tarafından sunulabildiği gibi ikili veya üçlü deyişme tarzında da gerçekleşebilmektedir. Aşağıda, Türkiye’nin farklı illerinden gelen âşıkların bir arada bulunduğu bir programda söyledikleri örnek deyişme dörtlükleri yer almaktadır.

³ Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Akçağ Yayını, Ankara, 1992.

GÜLE GÜLE <KAPANIŞ> DEYİŞLERİ**Âşık Murat Çobanoğlu (Kars), Muhabbetler burda bitti**

*Hoş geldiniz güle güle
Çaldı baksan bülbül öttü
Hoş geldiniz güle güle
(Bak bu bağda bülbül öttü
Hoş geldiniz güle güle)*

Âşık Nuri Çırağı (Erzurum), Âşıkların meclisine

*Hoş geldiniz güle güle
Bu bir gönül sofrasına
Hoş geldiniz güle güle
(Muhabbetin sofrasına
Hoş geldiniz güle güle)*

Âşık Osman Feymanî (Adana), Feymanî murada yerdik

*Geldik pek yüz yüze durduk
Gelenekten örnek verdik
Hoş geldiniz güle güle*

Âşık Mustafa Ruhanî (Erzurum), Baş üstüne sefa geldiz

*Hoş geldiniz güle güle
Hep âşıklar böyle söyler
Hoş geldiniz güle güle*

Âşık Şeref Taşlıova (Kars), Şeref der ki sözüm billah

*Yardımcınız olsun Allah
Cümlenize bir eyvallah
Hoş geldiniz güle güle*

Âşık Selmanî (Tokat), Selmanî'nin tütümüne

*Bülbüllerin ötümüne
Pirogıram bitimine
Hoş geldiniz güle güle*

Âşık Mevlüt İhsanî (Erzurum), Mevlüt İhsanî'yem zârım

*Sefa gelen ahbaplarım
Hısımlarım nazlı yârım
Hoş geldiniz güle güle*

Âşık Fuat Çerkezoğlu (Erzurum), Çerkezoğlu bu pazardır*Bilmeyene dünya dardır**Kültür varsa insan vardır**Hoş geldiniz güle güle***Âşık Sümmanoğlu (Erzurum), Sümmanoğlu'nun irfanı***Bütün derdinin dermanı**Türk'ün kültürünün canı**Hoş geldiniz güle güle**(Türk kültürü Türk insanı)**Hoş geldiniz güle güle)***Âşık Ahmet Poyrazoğlu (Van), Poyrazoğlu gökler gürler***Hoş geldiz erenler erler**Sabırız için teşekkürler**Hoş geldiniz güle güle*

Türk sözlü kültürünün yaşayan kaynağı olarak usta (âşık) ve amatör (mahallî) icracıların varlığı devam etmektedir. Kültürel her değerde olduğu gibi sözlü ürünlerin varlığı da icra edildiği geleneksel ve modern “mekânlara” bağlıdır. Âşıkların ifade ettiği biçimiyle en büyük problem; geleneksel icra mekânlarının sosyal hayattan çekilmesi, bunun yanında yeni alanların açılmaması veya âşıkların “modern zamana” uygun yeni mekânlara göre aynı yenilikte icra örnekleri uyarlayamamış olmalarıdır.

İracılar, geleneksel mekânların doğal icra ortamı özelliğini kaybetmesinin ardından, geniş kitlelere ulaşmak ve bu kanaldan sanatlarını sürdürmek için yoğun olarak görsel medya (TV, İnternet) ve radyo yayıncılığı alanlarına yönelmiştir. Ancak yeterli ilgiyi bulamadıklarını ve bu nedenle de geleneğin çeşitli düğün, belediye programı veya mahallî kutlamalarda söyledikleri “eğlendiren ve oynatan” deyişlerden ibaret hâle geldiğini düşünmektedirler.

Âşıklar artık gençlere ve kadınlara daha fazla yönelmek gerektiğine inanmaktadır. Günümüz âşıkları, unutmaya başladıkları hikâye metinlerini, icra ortamları sağlanırsa anlatabileceklerini, eksik yönlerini çok kısa zaman içinde geliştireceklerini düşünmektedir.

Devletin ilgili kurumları, sivil toplum kuruluşları, özel sektör alanlarının “geleneğin geleceği” ve kendilerinin de içinde yaşayarak bugüne ulaştığı ortamları sağlayan “gelenek temsilcilerinin” korunması hakkında planlı bir uygulaması bulunmamaktadır.

Âşıkların da sunacakları bildirilerle “mutlaka” katılabilecekleri sempozyum-kongre, panel, konferans ve kurultaylar çoğaltılmalıdır. Yılın bir günü “âşıklar günü” ilan edilmeli ve o gün, yurt içinde olduğu kadar Türk dünyasında kutlanacak “ortak miras” programları biçiminde kutlanmalıdır.

Âşıkların dernekleşmesi teşvik edilmelidir. Üniversitelerde veya bakanlık bünyesinde “Âşık Sanatı Araştırma” merkezleri kurulmalıdır. Mahallî <amatör> icracılar başta olmak üzere usta <âşık> icracıların günümüz ekonomik şartlarında CD çıkarmaları oldukça güçtür. Bu konuda Kültür ve Turizm Bakanlığı destek olmalı veya icracıların çıkardıkları bu yayınlar belli bir oranda satın alınmalıdır.

Gençlere, özellikle 12-20 yaş kuşağından bulunanlara, bu sanat dallarını geliştirmeyi teşvik için burs sağlanarak, sigorta yapılarak, “çıraklık” özendirilmelidir. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın 2009 yılında yaptığı “Gezici Halk Hikâyeleri Festivali”, eksik yönlerinin tamamlanması koşuluyla her yıl yeni illerde ve mekânlarda devam ettirilmelidir.

Anadolu âşıklığını, birkaç başlık ve örnek üzerinden ele almaya çalıştığımız bu çalışmada son olarak el birliği ile yapılması gerekenleri kısaca ifade etmek yararlı olacaktır. Öncelikle âşıkların yapması gerekenler, kurumlarıyla devlete ve ilgili kuruluşlara düşen sorumluluklar ile topluma yönelik beklentileri birkaç başlık altında özetleyebiliriz: Bu sanat dalının, sosyal bünyede yüzyıllardan bu yana gördüğü işlev toplum tarafından bilinmesine ve kültür hayatından çekilmesinin doğuracağı boşluğun nelerle doldurulduğu veya doldurulabileceği tehlikesi az çok görülmesine rağmen yeterli ilgi gösterilmemekte, gelenek için icracılardan ve kurumsal olarak devletten “icra talebi isteği” süreklilik taşımamaktadır. Diğer bir ifade ile daha önce âşıkların sistemli program yaptıkları mekânlara gelerek hem gelenekten beslenen hem de icracıları mali yön ve ilgi alanlarıyla destekleyen “toplumsal talep”, icra mekânlarının aktif yapısını kaybetmesiyle birlikte yoğunluğunu yitirmiş görünmektedir. Oysa bundan sonrası için sadece mekânlara bağlı kalarak icraları takip etmek yerine, büyük veya küçük çaplı çeşitli organizasyonlarla gelenek temsilcilerinin halkla bir araya gelmesi için, en azından yetişen kuşakların bu alandan habersiz kalmamaları için girişimler yapılmalıdır. Nişan, düğün, sünnet düğünü gibi en önemli bir araya gelme günlerinde âşıkların tekrar hatırlanması yeni bir adım olabilir.

Bu aşamada devletin ilgili kurumlarına, yerel yöneticilere ve dernek vakıf gibi sivil toplum kuruluşlarına iş düşmektedir. Halkın taleplerini ciddiye alacak ve farklı içeriklerde tasarlanabilecek organizasyonlara dönüştürebilecek çalışmalara ihtiyaç vardır.

Âşıkların da mutlaka ve mutlaka geleneksel ile moderni bir arada yürütmek gibi büyük bir görevi yüklenmek durumunda olduklarını bilmeleri gerekmektedir. Çeyrek yüzyıl önce âşık dinlemeği huşu <vecd> hâli içinde <yaşayarak> takip eden dinleyicinin “artık!” olmadığını düşünmek yerine, farklı dinleyici tiplerine göre tasarlanacak icralar ile sunumlar yapılmalıdır. Eğitim seviyesi yükselmiş, teknoloji ile hemhal yaşayan kuşakların gelenekle tanışması ancak bu şekilde mümkün olacaktır. Aslında bu noktada âşıklar için yeni imkânlar da bulunmaktadır. Daha önce orta ve üzeri yaştaki “erkek” kitleye hitap etmek durumundan bugün her yaş ve cinsiyet gurubuna seslenebilme olanakları bulunmaktadır. Elbette bunu yaparken de geçmişte bugüne taşıyabilecek icra çeşitliliğini şahsında geliştirebilmek durumu söz konusudur. Sazı çalma biçimleri, günceli takip edebilme becerisi, geçmişte olduğu gibi çeşitli konularda topluma yeni görüşleri verebilme birikimi gibi konularda yetişmiş olmak gerekmektedir.

Bugün karşımızdaki görüntü, yakın geçmişteki ihtişamına bakınca bazı olumsuzluklara boyun eğmiş; Türk tarihinin mağrur sanatının artık biraz mahzun biraz mağdur durumuna benziyordur belki... Ancak bunu bir geçiş dönemi veya âşıkların yeni bir tarz için hazırlık evresi yaşadığına bağlamak da mümkündür. Türk dilinin insanlık var olduğu sürece konuşulacağı, müziğin insanla birlikte sosyal hayattan silinmeyeceği, sanat erbabının toplum ihtiyacını karşılayabildiği sürece, bütün olumsuzluklara rağmen, ait olduğu kültürle beraber geleceğe o kodları taşıyacağını aklın ve mantığın ifade edeceği en net gerçeklerdir. Türkiye’nin geleceğini eğitim, bilim, ekonomi ile beraber sanat ve bu sanat içinde de yeri her zaman kendisine mahsus yapısıyla âşıklık <âşık sanatı> öğrecek. Ümidimiz de gayretimiz de bu yöndedir.

HÜSEYİNDEDE KAZISI VE ESKİ HİTİT SANATI'NA KATKILARI

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM¹

Orta Anadolu'nun kuzeyinde, Çorum ve Çankırı illerini içine alan bölgede, 1996 yılından bu yana meslektaşım Doç. Dr. Tunç Sipahi ile birlikte gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarının ilk bölümü, şimdiye kadar tanınmayan birçok eski yerleşim yeri ve mezarlık alanının tespiti ve Hitit arkeolojisine ait yeni keşiflerle sonuçlanmıştır. Araştırmanın ilk yıllarında elde ettiğimiz sonuçlar, bizleri özellikle Çorum'un batı kesiminde, M.Ö. III. ve II. Bine tarihlenen bazı yerleşim ve mezarlık alanlarında yeni kazılar yapmaya zorlamıştır. Hüseyinde projesi de bunlardan ilkidir. Daha sonra bölgede Fatmaören, Boyalı Höyük gibi yerleşimler araştırılmıştır. Eski Tunç Çağı'nda bölgenin önemli yerleşimlerinden biri olan Resuloğlu'nda sistemli kazılar halen sürdürülmektedir.

Hüseyinde Tepesi olarak tanınan, Çorum ili, Sungurlu ilçesine 30 km. uzaklıktaki Yörüklü (Yürüklü) Beldesi'nin, 2.5 km. güneybatısındadır (Res.1). Yerleşim, güneybatısındaki Boğazköy'e kuşuçu 44 km., batısında kalan İnandıktepe'ye ise 60 km. mesafededir. Hüseyinde, Hattuşa'dan kuzeybatıya uzanan eski yol güzergâhındaki Eski Hitit yerleşimlerinden biridir. Hattuşa, Hüseyinde yol güzergâhı izlenerek, Terme ovasındaki İnandıktepe'ye ve Mürted ovasındaki Bitik höyüğüne ulaşmak kolaydır.

Res.1 : Hüseyinde tepesi konumu

¹ Prof. Dr. Tayfun Yıldırım, ANKARA ÜNİVERSİTESİ, D.T.C.Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi A.B.D. Öğretim Üyesi.

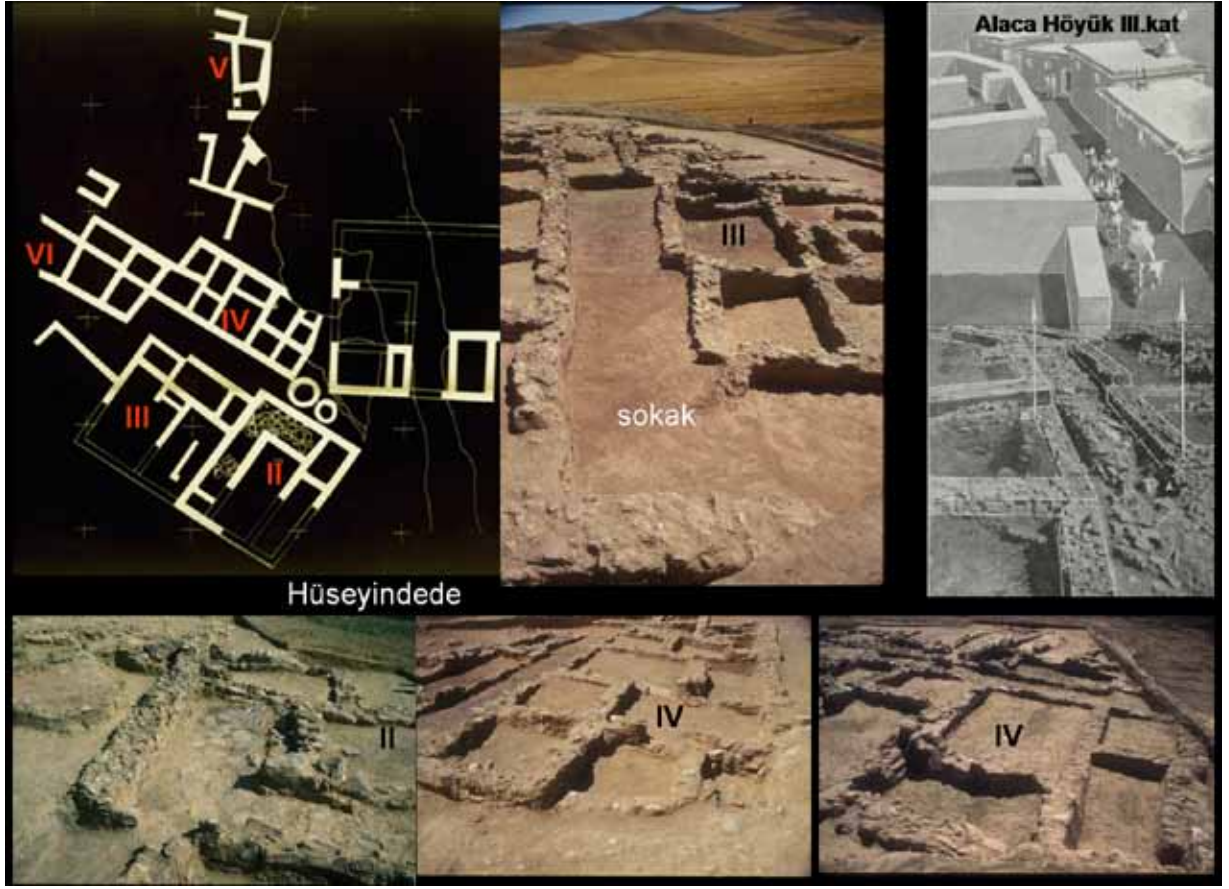
Hüseyindede yerleşimi, güneybatı-kuzeydoğu yönünde, yaklaşık 2 km. uzunluktaki bir tepenin, Ağburun adı verilen güney ucunda yer almaktadır (Res.2). 1998 yılından itibaren sürdürülen kazılarda Ağburun'da ve güneybatı yamacında, içinde kült vazolarıyla birlikte çok sayıda kap kacağın ele geçtiği bir yapının yanında, çoğu Hitit şehirlerinden tanınan konut tipinde yapılara ait kalıntılar açığa çıkarılmıştır. Tepenin eğimine uydurulan yapıların çoğu, bu alanda yıllardır sürdürülen tarımsal aktiviteler ya da erozyon sonucunda büyük ölçüde tahrip olmuştur. Tahribatın bir kısmının Roma Döneminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 1999 yılında Eski Hitit vazolarının bulunduğu I nolu binanın ortasında, anakayaya oyulmuş, içersinde bir kline'nin yer aldığı Roma Dönemine ait bir oda mezar açığa çıkarılmıştır. Ne yazık ki mezarda herhangi bir bulguya rastlanmadı. Aşağıdaki vadide gerçekleştirdiğimiz test sondajlarında, klasik döneme tarihlenen bir yerleşimin mevcudiyeti anlaşılmıştır.

Diğer taraftan Hüseyindede Tepesinin hemen kuzeydoğusunda küçük bir Eski Tunç Çağı yerleşimi mevcuttur. Böylelikle Hüseyindede yöresinin iskân tarihinin Eski Tunç Çağı'nda başladığı ve Roma Dönemi sonuna kadar sürdüğü anlaşılmaktadır.

I no'lu binanın planı, bazı odaların duvar kalıntılarına ve anakaya üzerindeki temel yataklarındaki izlere göre kısmen tamamlanabilmiştir. 23x16 m. ölçüsünde, bir başka deyişle 368 metrekarelik kısmı korunmuş bina, Hüseyindede'nin diğer yapılarından daha büyüktür. Kare ve dikdörtgen odalardan oluşmuş yapının daha düşük kotlu 1, 2 ve 3 no'lu odaları bodrum katına aittir. Kabartmalı vazolarla beraber bir grup kap kacağın ele geçtiği 1 no'lu oda, yapının depo odası olmalıdır. Yaklaşık 6.5 x 4.5 m. ölçüsündeki odanın duvarları kalın bir sıvayla kaplıdır. İlk dönem kazılarında, I no'lu odanın kuzey duvarına yakın bir yere kabartmalı vazoların bırakıldığı ve duvar boyunca irili ufaklı testilerin sıralandığı anlaşılmıştır. Hüseyindede'nin I no'lu yapısının genel planı (res.4), İnandıktepe'de açığa çıkarılan ve mabet olarak tanımlanan kompleksten farklıdır. Tepenin eğimli yapısına uydurulmuş, duvarları dik açılı odalardan oluşan yapı, kabaca dikdörtgene yakın bir planda inşa edilmiştir. Depo odalarının büyüklüğüne,

Res.2 : Hüseyindede tepesi görünümü

Res.4 : Hüseyindede'nin I no'lu yapısının genel planı

kot seviyesine ve içerdiği kalın yangın enkazına göre, yapının iki katlı olduğu düşüncesindeyiz. Binanın sadece 23 m.lik bölümü korunabilmiştir. Yapının en üst seviyede yer alan kuzey kanadı tamamen tahrip olmuştur. Ana kaya üzerindeki bazı temel yatakları izlerine göre, kuzey kesimde, daha başka oda grupları da yer almış olabilir. Ancak kazılarda bunu ispatlamak mümkün olmadı. Hüseyindede yapısında, merkezi avlu, kült alanı, sella / aditon gibi, Hitit mabetlerinde sıkça görülen öğelere rastlanmadı. Olasılıkla bu öğeler kuzey kesimde yer almış ve zamanla yok olmuştur. Eldeki kalıntılar, kare ve dikdörtgen planlı odalardan oluşmuş, doğu kesiminde dışarıya çıkmış bir odası bulunan, bağımsız bir yapıyla karşı karşıya bulunduğumuzu göstermektedir. I no'lu yapı, Hüseyindede Tepesinin en yüksek noktasına ve tüm vadiye hâkim bir alana inşa edilmiştir. Bilindiği gibi, çoğu Hitit şehrinde, saray ya da tapınak gibi prestij yapıları, şehre hâkim, yüksek bir noktada ve hiyerarşik olarak diğer yapılardan daha üst seviyede planlanmıştır. Bu açıdan, Hüseyindede yapısını, odalarında bulunan 4 ayrı kabartmalı kült vazosu ile diğer kült seramiğini de göz önünde tutarak, kült işlevi olan özel bir bina şeklinde tanımlamak olasıdır. Hüseyindede kuzeyde, yerli Hatti geleneğini sürdüren küçük ölçekli Eski Hitit taşra yerleşim modellerinden birini oluşturmaktadır. Bu modeli, Boğazköy, Alaca Höyük, Kuşaklı gibi etrafları güçlü tahkimatlarla çevrili ve anıtsal mabetleri olan kentlerle mukayese etmek doğru değildir. Daha küçük ölçekli bu yerleşimlerin de, Fırtına Tanrısı kültüyle ilgili, kendilerine özgü tapınakları ya da kutsal alanlarının bulunduğunu kabul etmek gerekir. Yazılı belgeler, Eski Hitit Çağının başından itibaren Boğazköy dışında küçük-büyük ölçekli mabetlerin varlığını ortaya koymaktadır. Yine yazılı belgelere göre, bazı şehirlerde de bir rahip tarafından idare edilebilen küçük mabetlerin / shrine'ların varlığını öğrenmekteyiz. Bize göre, Hüseyindede'nin I no'lu yapısı da metinlerde sözü edilen ve bir rahip idaresindeki küçük ölçekli dini yapılardan biri olmalıdır.

Hüseyindede'nin diğer yapıları daha küçük ölçektedir ve bir sokağın iki yanına dizilmiş çok odalı Hitit ev modellerinden oluşmaktadır (Res.4). Bazı evlerin küçük avluları ve avluya bağlı kare, dikdörtgen

ya da L biçimli odaları vardır. Odaların bir kısmı taş döşemelidir. Güneybatı yamaçtaki bitişik evlerin sokağa bakan duvarları, kademeli bir şekilde, çıkma yapmaktadır. Sokağın bir ucunda iki fırın yer almıştır. Hüseyindede'nin bir sokak boyunca sıralanmış evleri, bize Alaca Höyük'ün IIIa/b evresindeki Hitit yerleşim modelini hatırlatmaktadır. Evlerde, günlük kullanıma ait Eski Hitit Çağı için karakteristik kaplar ya da metal eserler dışında, herhangi bir kült eşyasına rastlanmamıştır. Ne yazık ki çanak çömleğin çok az bir bölümü sağlamdır. Çoğu tahrip olmuştur.

Vazoların ele geçtiği yapı ve çevresinde sürdürdüğümüz kazılar, Hüseyindede'nin Erken Hitit evresini temsil eden tek tabakalı, bir tepe ve yamaç yerleşimi olduğunu göstermektedir. Daha geç bir evreye ait kalıntı ya da izlere rastlamadık. Bu durum, Hüseyindede'nin İmparatorluk çağına terkedildiğini ve önemini kaybettiğini ortaya koymaktadır. Yerleşim, sadece Roma Döneminde kısmen nekropol olarak kullanılmıştır.

I no'lu yapının seçkin seramik envanteri, İnandıktepe'de açığa çıkarılan ve T.Özgüç tarafından mabet olarak yorumlanan yapının kült seramiği ile büyük paralellik göstermektedir. Depo odasında 2 kabartmalı vazo, 1 matara, 1 kesik gaga ağızlı testi, 30'a yakın iki ayrı tipte uzun boyunlu yuvarlak ağızlı testi, 4 çanak, 1 tabak, 2 vazo ve 1 maşrapa ele geçmiştir. Depo seramiğini kısaca değerlendirecek olursak; üç kulplu ve mercimek gövdeli bir matara (Res.5), İnandıktepe'de, Eskiypar, Alaca Höyük ve Boğazköy Aşağı Şehir'de Eski Hitit tabakalarında bulunan örneklerin tam paralelidir. Bitik vazosunda bir erkeğin sırtında görülen benzer tipte bir matara, bu tip kapların günlük kullanımın yanında kült aktivitelerinde de kullanıldıklarını kanıtlamaktadır. Uzunlukları ortalama 75 cm. civarındaki yuvarlak ağızlı iri testilerin (Res.6) tam paralelleri İnandıktepe'de ele geçmiştir. Ortaköy, Kuşaklı, Boğazköy ve Maşathöyük kazılarında bu tipe giren testilerin Orta Hitit ve Büyük Hitit İmparatorluk Çağına tarihlenen daha geç örnekleri bulunmaktadır. Kuşaklı kazıları, yağ, şarap gibi sıvıların taşınması ya da depolanmasının yanında, benzer tipte testilerin içinde bira mayalanabileceğini de ortaya koymuştur. Hüseyindede'de ağızları tıkaçlarla kapatılmış iri testilerin sağlam örnekleri içerisinde herhangi bir tahıl izine rastlanmadı. Testiler, daha çok sıvı depolanmasında kullanılmış olmalıdır. Hüseyindede'nin büyük kabartmalı vazosunda, bir erkeğin sırtına bağlanmış uzun boyunlu, yuvarlak ağızlı, iri bir testi gösterilmiştir. Böylelikle bu gruba ait testilerin de zaman zaman kült işlerinde kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Depo odasında, Yuvarlak ağızlı testilerin daha küçük boyulu formlarına ait yaklaşık 15 adet örneğin bulunduğu tespit edilmiştir (Res.7). Bu tipe ait testilerin sağlam örnekleri İnandık ve Eskiypar'da bulunmuştur. Uzun boyunlu yuvarlak ağızlı testiler Asur Ticaret Kolonileri Çağı testilerinden tipolojik farklılık arzederler. Testiler içerisinde tek örnekle temsil edilen kesik gaga ağızlı bir testi, Hitit Çağı gaga ağızlı testileri içerisinde ilk kez görülmektedir. Esasen bu tip testilerin öncülerinin Eski Tunç Çağında batı Anadolu'da ortaya çıktıkları bilinmektedir. Ancak kulpların düzenleniş şekli Eski Hitit çağına yeniliğidir. Odanın tabanında ele geçen çok sayıda kil tıkaç, testilerin ağızlarının kapatılarak muhafaza edildiklerini göstermektedir. Maalesef tıkaçların üzerinde herhangi bir mühür baskısına rastlamadık. Odanın diğer seramik gruplarını oluşturan, krem, kahverengi, bej ve kremi beyaz astarlı çanaklar, vazolar ve maşrapalar, Hitit Çağı boyunca yaygın olarak kullanılan şekillerdir. I no'lu yapının depo odası dışındaki diğer odalarında bütünlenebilen bir seramiğe veya küçük buluntuya rastlamadık. Ancak, yapının hemen yanında, kuzeybatı yamacında ele geçen ve Eski Hitit Çağı için karakteristik olan iki parça, I no'lu binanın seramik envanterine ait olmalıdır. Parçalardan biri (Res.9), kökleri Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın geç evresine uzanan ve Eski Hitit çağında Eskiypar, İnandık, Ferzant, Boğazköy gibi merkezlerde sağlam örneklerini gördüğümüz gaga ağızlı testilere aittir. Tasvirli sanat eserlerine göre, bu tip testilerin çoğunlukla kült törenleriyle ilişkili olarak libasyonda (sıvı sunumunda) kullanıldıkları bilinmektedir. Diğer parça, binanın üçüncü kabartmalı vazosuna aittir. Maalesef bu vazoya ait başka parça bulamadık. Bitik-İnandıktepe grubuna ait kabartmalı vazo parçasında diz çökerek elindeki kepçeyle yemek hazırlayan bir aşçı tasvir edilmiştir. Böylelikle İnandıktepe örneğinden sonra Kabartmalı vazolarda tasvir edilen erkek aşçıların ikinci örneğine sahibiz. Hüseyindede kabartmalı vazo parçası, İnandıktepe vazosundaki gibi, ilk sahnenin başlangıç figürüdür. Eğer vazo sağlam ele geçseydi, konusuyla İnandıktepe'nin tam

Res.5 : Üç kulplu ve mercimek gövdeli bir matara

paraleli ikinci bir esere daha sahip olabilecektik. 2002 kazılarında binanın batı yamacında üzerlerinde bir tanrı ile çeşitli hayvanlara ait tasvirler bulunan yeni kabartmalı vazo parçaları ele geçti. Yeni parçalar, Hüseyindede'de en az dört ayrı tipte kült vazosunun kullanıldığını kanıtlamaktadır. Son parçalar meslektaşım Doç. Dr. T. Sipahi tarafından yayına hazırlanmaktadır.

Hüseyindede'nin en nadide eserlerini uzun bir restorasyonun ardından tamamlanabilmiş kült vazoları oluşturmaktadır. Bilindiği gibi kabartmalı kült vazoları, Eski Hitit Çağı'nın dini, kralı tasvir sanatının en önemli temsilcileri olup, kült gereçleri içerisindeki en değerli kapları oluştururlar. Şu anda İnandıktepe ile birlikte Anadolu'da 3 sağlam örnekle temsil ediliyorlar. Ne yazık ki çoğu Hitit şehrinde bu tür kaplara kırık parçalar halinde rastlanmıştır. Tümlenemeyen parçalar Ankara/Bitik, Kaman Kalehöyük, Boğazköy, Eski yapar, Alaca Höyük, Yozgat/Alışar, Elbistan-Karahöyük kazılarında tanınmaktadır.

Hüseyindede vazoları, belirli periyotlarda gerçekleştirilen kült aktivitelerinden sonra, diğer kült seramiğiyle birlikte saklanmak üzere depo odasına bırakılmışlardır. Civardaki tüm Eski Hitit kentlerini etkileyen kargaşa sonucunda ortaya çıkan yangın nedeniyle, sahiplerinin bu kült kaplarını almaya fırsat bulamadan, Hüseyindede'yi terk ettikleri anlaşılmaktadır.

Vazoların bulunuş hikâyesinden de kısaca söz etmek istiyorum. Büyük vazonun ilk parçaları, 1997 ve 98 yılları araştırmalarımızda, Hüseyindede Tepesi'nin güney ucundaki Ağburun mevkiinde, maalesef kaçak bir kazı sonucu tahrip edilen alanda ele geçmiştir. Yüzeiden topladığımız ilk parçalar, vazonun 1. ve 2. friziyle, dip kısmına ait parçalardır. Ayrıca, tahrip edilen alanın güneybatı yamacının metrelerce uzağına fırlatılmış, vazonun ağız kenarına ait bir boğa başı ele geçmiştir. 1998 yılında

Çorum Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında, bilim heyetimizin de katılımıyla ilk kazılara başlanmış ve 2. frize ait yerinde parçalarla, vazonun ağız kenarına ait boğa başları ele geçmiştir. Vazonun çıktığı alanın tam olarak tespit edilmesinin ardından, eldeki parçalar bir araya getirilmiş, ancak sahnelerin bir kısmının eksik olduğu anlaşılmıştır. Bu durum üzerine, araştırma ekibimiz Hüseyinde civarındaki çevre köyleri tek tek dolaşarak istihbarat çalışması yapmıştır. Sonunda yakın bir çevrede oturan ve vazolara ait parçaları topladığını düşündüğümüz bir şahıs ikna edilerek, 1998'in sonbahar ayında çok sayıda kabartmalı parçanın Çorum Müzesi'ne teslimi sağlanmıştır. Bu parçaların çoğu, ağız kenarı ile 3. ve 4. frize ait parçalardır. Daha sonra Ankara'da bir koleksiyonerin elinde bulunan bir ağız parçası tarafımızdan bizzat teşhis edilmiş ve Müze Müdürlüğümüzün de gayretleriyle ait olduğu yere, Çorum Müzesi'ne getirilmiştir. 1999 ve 2000 yıllarındaki kazılarda, vazo'ya ait iki parça daha ele geçmiştir. Artık daha fazla parçanın çıkmayacağına emin olunduktan sonra, 2000 kış aylarında vazonun restorasyonuna başlanmış (Res.24) ve 2002 yılının başında bazı küçük eksikler dışında vazo tamamlanmıştır.

Yaklaşık 86 cm. yüksekliğindeki büyük vazonun teknik özellikleri bu gruba ait kabartmalı vazolarla aynıdır (Res.11). Kaliteli hamur özelliği bulunan vazonun kırmızı astarı, yangın neticesinde yer yer renk değiştirmiştir. Vazonun formu, içbükey silindirik boynu, oval gövdesi ve yuvarlak dibiyile, İnandık'ta bulunan kabartmalı ve boya bezemeli vazoların paralelidir. Vazonun gövde şekli, kült sahnelerinin tasviri için en uygun formdadır. Prof.Dr. T. Özgüç'ün de belirttiği gibi, bu tip kapların kökenini Koloni Çağı'nın geç evresine ait vazolarda aramak gerekir. Ancak, tüm gövdenin dört ayrı frizde kabartmalarla doldurulması, Eski Hitit Çağı'nın özelliğidir. Oldukça kaliteli bir hamurdan hazırlanan kabartmalar, ayrı ayrı hazırlanarak vazoya yapıştırılmışlar. Bazı figürler, 1.5 cm. derinliğinde ve oldukça yüksek kabartma şeklindedir. Figürler kırmızı, krem ve siyah olmak üzere 3 ayrı renkte verilmişler. Renkler, astarla son derece uyum içinde olup, vazoda bir canlılık yaratılmış. Son olarak parlak bir perdah uygulanmıştır.

Bu gruba ait kabartmalı vazoların değişmeyen özelliği, ağız kenarları üzerindeki düzenlemedir. Vazoların ağız kenarı üzerindeki kanallara bağlanmış boğa başları ve bir tekne yer almıştır. Böylelikle bu

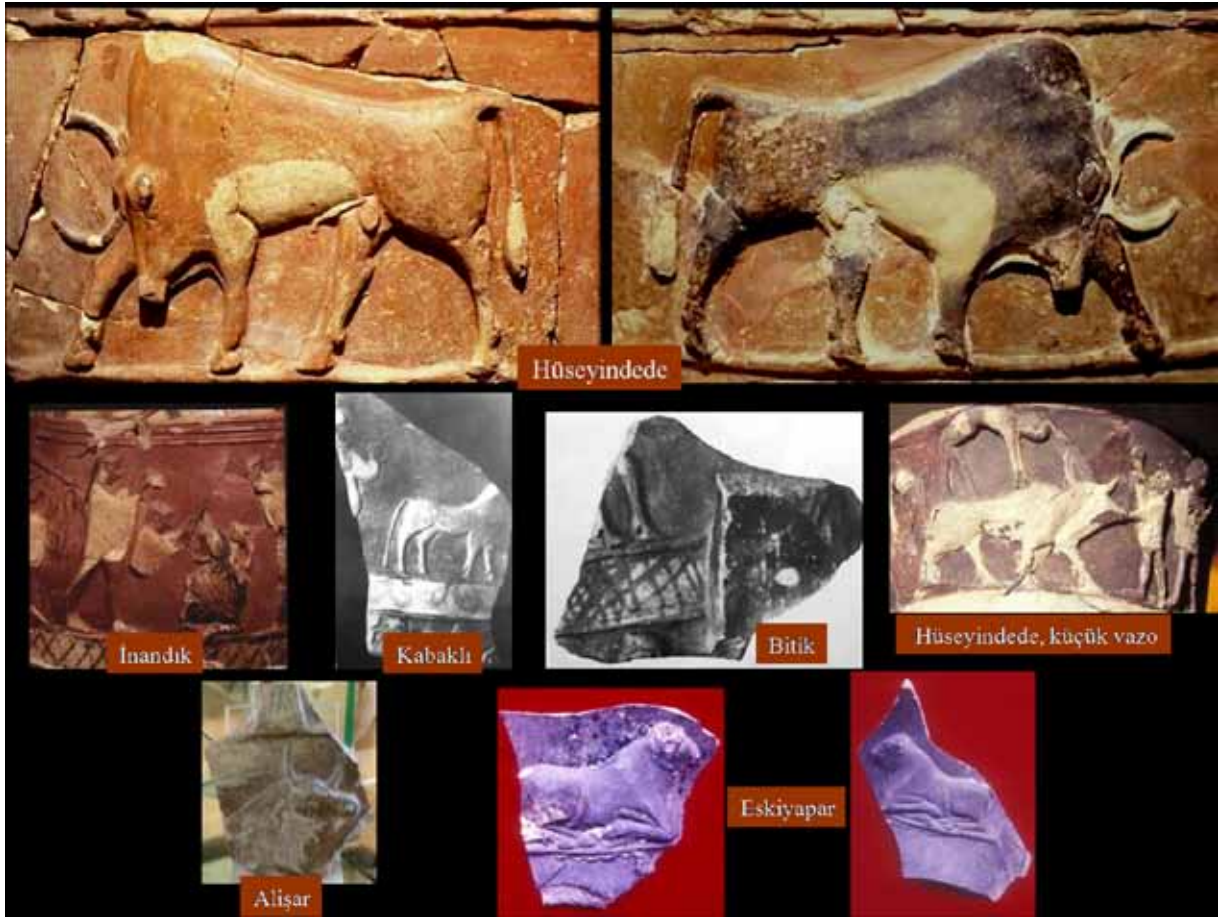
Res.11 : Kabartmalı vazolar

tip kapların aynı zamanda libasyon kabı olma özellikleri vurgulanmıştır. Anadolu tasvir sanatında, Kült kaplarının ağız kenarları üzerinde boğa başları ile akıtacak düzeneğinin olması, düşünce olarak Eski Hitit  ağı'nın bir yeniliği değildir. Bu uygulamanın erken örnekleri veya ilk prototipler, M. .18. yüzyılda Assur Ticaret Kolonileri  ağı'nın geç evresine ait Kültepe ve Alişar kült kaplarında görülmektedir. Vazonun  zerindeki tekneye boşaltılan sıvının kanallar yardımıyla boğa başlarına ulaştırılarak, hayvanların ağzından kaba boşaltılması düşüncesi, kabın libasyon işleminin yanında, boğa kültüyle bağlantısını da ortaya koymaktadır. Vazonun ağzında, protom şeklinde kısa boynuzlu dört boğa yer almıştır. Boğaların genel fizyonomisi İnadıktepe örneklerine benzemektedir. Ancak, Hüseyindede boğalarında, gözyaşı akıntısı, gözden buruna kadar uzanan şeritler ve burun kırıkklıkları gibi detaylara da yer verilmiştir. Hüseyindede boğa başlarının fizyonomik  zellikleri, Erken Hitit çağını takip eden evreye ait Alaca Höyük madeni boğalarında tekrar edilecektir. Vazonun ağız kenarı üzerindeki bir tekneye aplike edilmiş boğanın ağzından sıvı akıtılması düşüncesi ise Anadolu sanatında eski bir gelenektir. Kültepe – Kaniş'in Erken Koloni  ağı'na ait II. kat arşivlerinde, emziği/akıtacağı boğa başı, gövdeleri tekne biçimli ritonlar ele geçmiştir. İnadıktepe, Boğazköy, Eskiypar, Maşathöyük ve Alaca Höyük gibi, Erken Hitit  ağına ait kabartmalı vazoların çoğunda, ağız kenarındaki kanallara veya tekneye bağlı boğaların ağzından sıvı akıtılmıştır. Bu  detin, daha sonra Hitit İmparatorluk  ağına ait taş eserlerde devam ettiği görülür. Kırşehir yakınlarındaki Dokuz Köyü'nde bulunan tekne biçimli granit blok, Boğazköy yakınlarında ele geçen Derbent kökenli çeşmeler, aynı düşüncenin ürünüdür. Bu eserler, Fırtına Tanrısının kutsal hayvanlarının, aynı zamanda su kültüyle işkilerini de ortaya koymaktadır.

Hüseyindede Vazosunun en alt frizindeki konu, aynı gruba giren Bitik-İnadıktepe tipi vazolardan farklıdır. Bilindiği gibi, Bitik-İnadıktepe grubuna giren vazoların en alt frizinde mutfak ya da tören hazırlıkları betimlenmiştir. Hüseyindede vazosunda ise, vazonun kulpları arasında, 4 ayrı sahnede hörgüçlü boğalar gösterilmiştir (Res.12). Fırtına tanrısı kültüyle işkili boğalar, kırmızı ve siyah olmak üzere iki ayrı renkte tasvir edilmiştir. Esasen Kabartmalı vazolarda kulplar arasında birden fazla yan yana kabartma ya da protom şeklinde düzenlenmiş boğalar bize yabancı değildir. Bilindiği gibi Koloni  ağı'nın geç evresinde Kültepe ve Koloni  ağı'nın hemen sonrasına tarihlenen Eskiypar kült vazolarında da benzer düzenlemeler mevcuttur. şimdi, cinsellikleri kuvvetle vurgulanmış, saldırmaya hazır, öfkeli, hörgüçlü boğalar, kabartmalı vazolar ikonografisinde farklı bir şekilde temsil edilmektedir. Kabartmalı vazo parçalarında gördüğümüz ve çoğu kurban edilmek üzere götürülen boğaların hiçbiri bu kadar enerjik resmedilmemiştir. Hüseyindede vazosu'nun ilk frizine karşılıklı olarak yerleştirilmiş hörgüçlü boğalar, düşünce olarak üstteki sahneleri destekler niteliktedir. Erken Hitit  ağı'nda bu tasarım, şimdiye kadar sadece mühür baskılarında görülmüştü. şimdi kabartmalı vazolarda tekrar edilmektedir. En alt sahnede, boğaların oluşturduğu antitetik kompozisyon şemasını, daha sonra Hitit İmparatorluk  ağı'na tarihlenen bazı madeni, pişmiş toprak ve fildişi eserlerde görmek mümkündür. şüphesiz bu eserlerdeki en önemli farklılık, boğaların üzerindeki sahnelerde İmparatorluk  ağı'na özgü ikonografik elemanların kullanılmış olmasıdır. Hüseyindede vazosundaki yeni kompozisyon şemasına göre,  nl  Boğazköy hafiri K. Bittel'in "Kabartmalı vazolar, M. .13. yüzyıl sanat eserlerinde ve anıtlarında son bulan bir gelişimin başlangıcıdır." şeklindeki düşüncesinin doğruluğu, aslında burada bir kez daha teyid edilmektedir.

Hüseyindede vazosunun dikey kulpları arasında betimlenen 2. frizdeki alayda, sunu ve ibadet konusu işlenmiştir. İlk sahne, sunu amacıyla bir hayvan getiren ve elinde şişe biçimli bir kap taşıyan bir erkek fiğ r  ile başlıyor (Res13). Hayvanın bir kısmı eksik, ancak ayaklarına göre, geyik ya da karaca cinsine ait olmalıdır. Hayvan bir ipe çekiliyor. Hitit sanatından tanıdığımız üçgen kuyruklu, kısa elbise giymiş erkeğin giysisi yeni özellikler taşımaktadır. Erkeğin elindeki şişe biçimli kabın tam paralelini Eskiypar'ın Eski Hitit katlarından tanımaktayız.

2. frizin ikinci sahnesi oldukça iyi korunmuştur. Sahnede bir ipe bağlı geyiği götüren erkek fiğ r  yer almıştır (Res.14). Kabartmalı vazolarda av sahnelerinde ya da koruyucu tanrı ile birlikte gösterilen alageyik tasvirlerine rastlanmıştı. Ancak, *bir refakatçi ile birlikte geyiğin bir ipe bağlı olarak götürülmesi* bu çağın kabartma sanatı için yeniliktir. İmparatorluk  ağ tasvirlerindeki av sahnelerinde, bir avcının

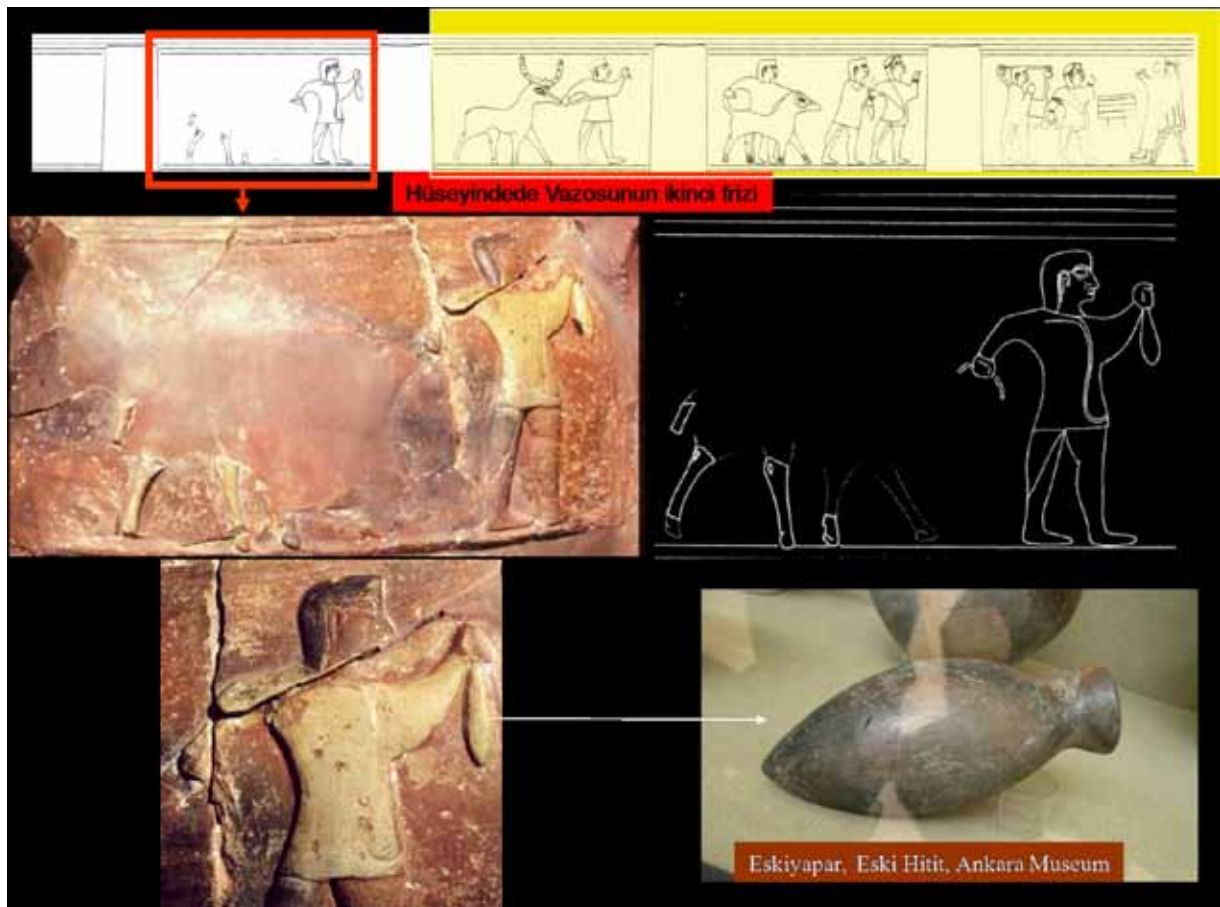

Res.12 : 4 ayrı sahnede hörgüçlü boğalar

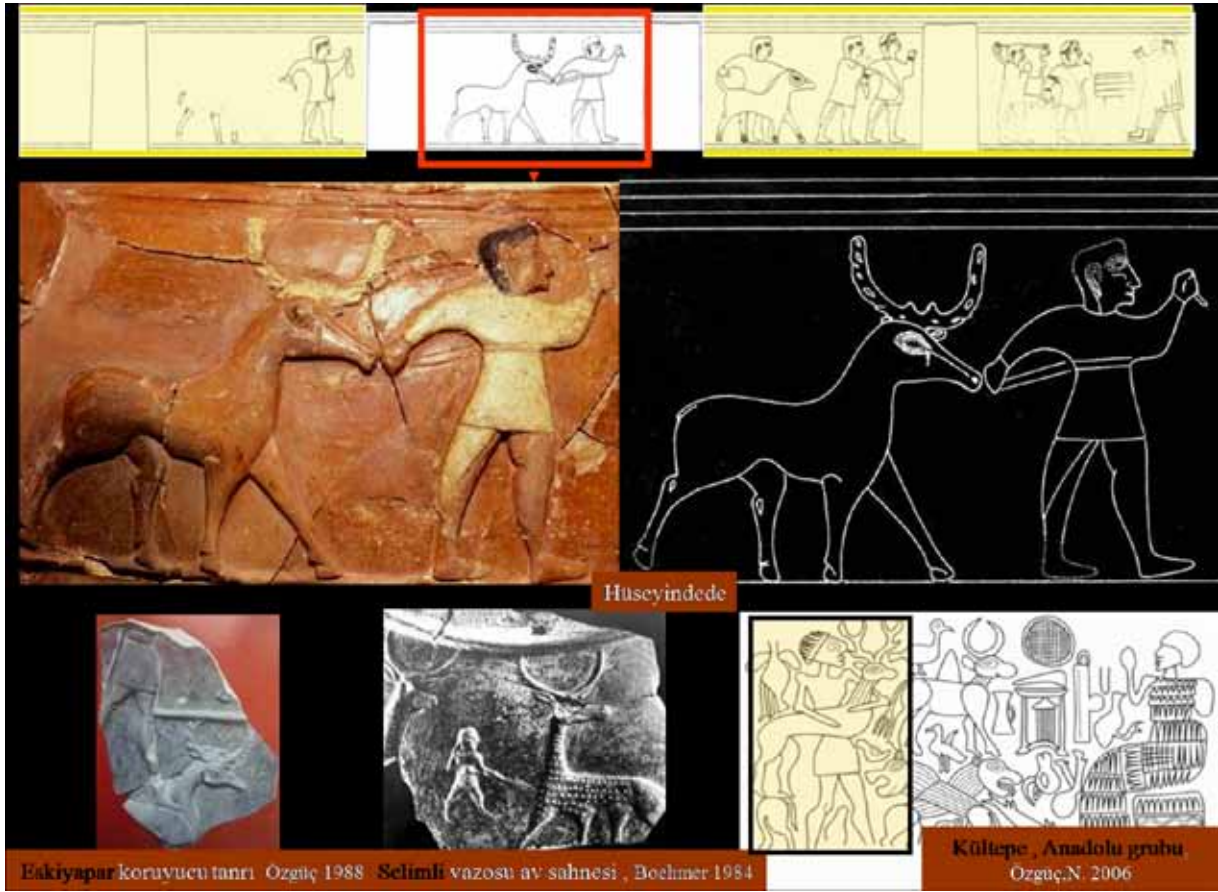
yanında, geyiğin av hayvanlarını cezbetmek için bağlandıklarını biliyorduk. Hüseyindede vazosundaki geyik, yazılı belgelerde de belirtildiği gibi, sunu için götürülmektedir. Burada geyiği götüren avcı değil, kült görevlisidir. Yazılı belgeler, mabetlerdeki ev hayvanları içinde geyiğin de bulunduğunu anlatmaktadır. Esasen tanrılara geyik sunumu, Kültepe'nin yerli mühür baskılarında belgelenmiştir ve Anadolu'da eski bir âdeti temsil eder. Üçüncü sahnede kurbanlık koç götüren bir erkek figürüyle, önlerinde dua jestinde iki figür var (Res 15). Kurbanlık koçun götürülüşü bize, Alaca Höyük ortostatlarındaki sahneyi hatırlatmaktadır. Yazılı belgelerden öğrendiğimize göre koç, kurban hayvanları içinde sıkça anılmakta ve boğa ile birlikte hava tanrısına sunulan hayvanlardan birini teşkil etmektedir. Sahnenin önünde, alayın başında bulunan şahıs, İnandıktepe ve Bitik vazolarındaki şahısla aynı frizde ve tören sıralamasında aynı yerde gösterilmiştir. Başları diademli, aynı tipte elbiseler giymiş bu figürlerin yüksek rütbeli şahıslar (ikinci derecede tanrı veya baş rahip) olduğu düşünülmektedir. Vazolarda, dua jestinde gösterilen bu figürler, arkalarında yeralan ikinci derecede önemli şahısları (kral, prens ya da rahip) tanrı huzuruna çıkarmak üzere refakat etmektedir. İkinci frizin son sahnesi Eski Hitit kabartmalı vazolarındaki sahnelerle yabancı değildir. Oturan tanrı önünde müzik ve sunu sahnesi (Res.16). Konu Hüseyindede vazosunda da tekrar ediliyor. Sahne ne yazık ki kısmen kırık ve eksik, ancak İnandıktepe vazosuna göre eksikleri tamamlamak mümkün. İlk figür lir çalan bir müzisyeni temsil etmektedir. Müzisyen, yürür vaziyette taşıdığı liri, tek elle çalmaktadır. Hüseyindede liri'nde, metinlerde GIŠ^D INANNA.TUR olarak tanımlanan daha küçük boylu bir örneği temsil etmelidir. Müzisyenin önünde yer alan ve elbise özellikleriyle biraz önceki sahneden de tanıdığımız içki sunan figürü, İnandık vazosuna ve Elbistan / Karahöyük parçalarına göre tamamladık. Hüseyindede vazosundaki tanrı, İnandıktepe'deki tanrının aksine arkalıklı bir sandalye üzerinde oturmaktadır. Bu tip arkalıklı sandalyeler ve tanrının elbisesinin uzun şal özelliği, Eski Hitit Gliptik sanatında sık görülmekle birlikte, kabartmalı vazolarda yeniliktir. Burada ilginç bir husus,

gerek İnandıktepe vazosunda, gerekse Hüseyindede'nin ikinci frizinde, dua jestindeki şahıstan sonra tören sıralamasında lir çalanların gösterilmesidir. Yeni vazonun da kanıtladığı gibi, Kabartmalı vazolar ikonografisinde, oturan tanrı huzurunda libasyon sahnelerinde daima lir çalınmaktadır. Bu durumda Bitik vazosunun ikinci frizindeki sahnenin de lir eşliğinde tanrı huzurunda yapılan bir libasyon sahnesi olduğunu öne sürmemiz mümkün görülmektedir. Bu sahneler, İkinci frizdeki törenlerin değişmeyen sahneleridir. Burada Hüseyindede'ye özgü bir durum ise, liri çalan kişinin fizyonomisine göre yaşlı bir müzisyeni temsil etmesidir.

3. Friz, vazonun en geniş ve gösterişli frizini oluşturmaktadır (Res.17). 16 cm yüksekliğindeki bu friz aynı zamanda ana temanın ve merkezi sahnenin işlendiği bölümdür. Frizde işlenen konu, bazı küçük detay ayrılıkları bulunmakla birlikte İnadık vazosuna paralellik gösteriyor. Hüseyinde de vazosunda sahnenin başlangıç figürleri kırık. Ancak korunan izlere göre tanımlarını yapmak mümkün. İlerleyen alayın ilk figürü bir erkek müzisyene ait. Biz bu figürü, sazının korunan sap kısmına ve ayakların biçimine göre çizimde tamamladık. Önündeki belden üstü eksik kadın da, yine bize İnadıktepe'nin aynı frizinde tasvir edilen çalgıcı kadını hatırlatıyor. Müzisyen, çalpara ya da zil çalan bir kadını temsil etmektedir. Müzisyenlerin önünde iki uzun giysili figür yer almıştır. Bu figürler, İnadıktepe vazosunda da vardı. Öndeki uzun giysili figürün sağ eliyle tuttuğu ve omuzunda taşıdığı obje, Hitit krallarının taşıdıkları lituus ya da kalmus'a benziyor. Bu objeyi asa ya da kıvrık baston şeklinde de değerlendirmek mümkün. Prof. Dr. T. Özgüç, öndeki figürü elindeki atribüte göre tanrı olarak tanımlamıştır. İkinci figürde İnadık vazosundaki gibi dua jestindedir. Alayın bundan sonraki görünümünde bazı farklılıklar var. İnadık'ta bir tabla ya da masa taşıyan erkek figürü vardı. Hüseyinde de vazosunda bu şahsın görevini bir kadın yürütüyor. Bir kült objesi taşıyan kadın uzun siyah elbiseli. Bu durumda, sıralamada aynı işleve sahip İnadıktepe'deki eksik figürü, kadın şeklinde yeniden tamamlamak mümkündür. Hüseyinde de figürü, bize göre, bir tabla

Res.13 : 2. Frizdeki alayda, sunu ve ibadet konusu

Res.14 : Sahnede bir ipe bağlı geyiği götüren erkek figürü

ya da sehpadan ziyade, metal portatif bir ocak taşıyor olmalıdır. Ocağın üst kısımdaki alev, krem boya ile gösterilmiştir. Biz, böylesine önemli bir dini yapıtta, bunun bir boya hatası olduğunu düşünmüyoruz. Prof. Dr. M.Popko, yazılı belgelere göre mabetlerdeki sabit ocakların yanında, taşınabilir örneklerin de bulunduğunu ve sembolik kült objeleri içinde çeşitli metallerden yapılmış küçük, taşınabilir ocakların yer aldığını yazmıştır. Orta Anadolu'da M.Ö. II. Bine ait pişmiş toprak portatif ocakların varlığı, Kültepe kazılarıyla kanıtlandı. Ancak kazılarda henüz metal örneklerle rastlanmadı. Kült objesi taşıyan kadının önündeki alayda eğri kılıç taşıyan erkekler var. T. Özgüç, İnandıktepe vazosunda da temsil edilen bu figürleri, kılıç / meç tanrısı olarak yorumladı. Vazolarda gösterilen eğri kılıçlar, mabet envanterlerinde ve kült törenlerinde sözü edilen silahlardır.

Daha sonra bir mabet ve yanında bir altar yer almıştır. Düz damlı Mabedin genel görünüşü İnandık vazosundakiyle aynı. Mabedin kerpiç sıraları Bitik ve Boğazköy örneklerinde olduğu gibi, çizilerek gösterilmiş. Hüseyindede damı üzerindeki altar biçimli ögeler, kabartmalı vazolarda ilk kez görülmektedir. Hitit yazılı belgelerinde, dam üzerinde altarlar veya sunaklarla çeşitli törenlerin yapıldığı bilinmekle birlikte, Hüseyindede mabedinin üzerindeki altar biçimli objeleri, mimari süsleme ya da korkuluk şeklinde de değerlendirebiliriz. Bizi bu tanımlamaya iten nedenlerin başında, İnandık vazosunda temsil edilen küçük, üzerleri dal örgülü portatif altarların şekli gelmektedir. Esasen, mabedin hemen yanında İnandıktepe vazosunda olduğu gibi, kaidesi süslü bir altar bulunmaktadır. Mabet ve yanındaki altardan sonra Hüseyindede vazosunun 3. frizindeki en ilginç ve önemli sahne, yatak sahnesidir (Res.18). Yatağın üzerinde gösterilen sağlam figürler, İnandıktepe vazosundaki eksik figürleri daha iyi tanımlamamızı sağlamaktadır. Yatakta biri siyah elbiseli ve başı örtülü, diğeri krem renkte elbiseli iki kadın var. Kıyafetlerine göre iki figür de kadındır. Krem renkte elbiseli kadın, bir elinde tuttuğu kap ve diğeri elinde tuttuğu fırça benzeri bir objeyle kadının (ki tanrıça ya da kraliçe olmalı) süslenmesine yardım etmektedir.

Yatağın yanındaki erkek de (tanrı ya da kralı temsil etmeli) ellerini yukarı kaldırmış, küçük bir kabı onlara doğru uzatıyor. Hüseyindede sahnesi, İnandiktepe yatağı üzerindeki erkek ve kadın olarak düşünülen figürleri tekrar yorumlamamızı gerektirmektedir. Esasen bu sahnelerde ne anlatılmak istenmektedir? Eğer bir kutsal izdivaşa, kraliçe ya da tanrıça süsleniyor mu? Bu durumda, Hüseyindede vazosunda, yatağın yanındaki erkek figürünü, damadı temsilen (kral?) veya tanrı olarak görmek gerekir. Hangi tanrı ya da tanrıça? Ne yazık ki figürlerde atribüt olmadığından, kimliklerini teşhis etmek zordur. M. Popko, İnandiktepe örneğine göre, buradaki yatağı, Hattili tanrıça Halmaşuit'i sembolize eden "kült tahtı" olarak düşünmektedir. Hüseyindede vazosunda, İnandiktepe örneğinde olduğu gibi kutsal birleşme sahnesi gösterilmemiştir. V. Haas İnandiktepe vazosunda kutsal birleşme sahnesinde de gösterilen bu çiftin ya Hupaşıya ve İnara, ya da Telepinu ve Hatepinu'yu temsil ettiklerini düşünmektedir. Bazı araştırmacılar da bu çifti kral ve kraliçe olarak görmek istemektedir. Bu durumda, Hüseyindede vazosunda yataktaki kadını ve yatağın yanındaki erkeği, yukarıda anılan tanrılarla ya da kral / kraliçe çifti olarak izah edebilir miyiz? Bu tartışmaya açık bir konudur.

Bir başka varsayım, Hüseyindede vazosunda acaba yataktaki siyah elbiseli kadın ile bir üstteki frizde göreceğimiz arabanın arkasında taşınan kadın, bir tanrı / tanrıça'ya ait heykel olabilir mi? Bilindiği gibi, Hitit yazılı belgelerinde, çeşitli kült törenlerinde, mabetlerde korunan tanrı/tanrıça heykellerinin süslendiği, yedirilip içirildikleri veya arabada taşındıkları anlatılmaktadır. Bu durumda yatağın yanındaki erkeği, töreni yöneten başrahip / kral olarak yorumlamak gerekir. Sonuçta, çeşitli frizlerde belirli vazifeleri bulunan ve mabet içindeki törenlere katılan erkek ve kadınlar, kabartmalı vazoların en önemli sahnesinde yer alan bu yüksek dereceli figürlere ibadet etmektedir.

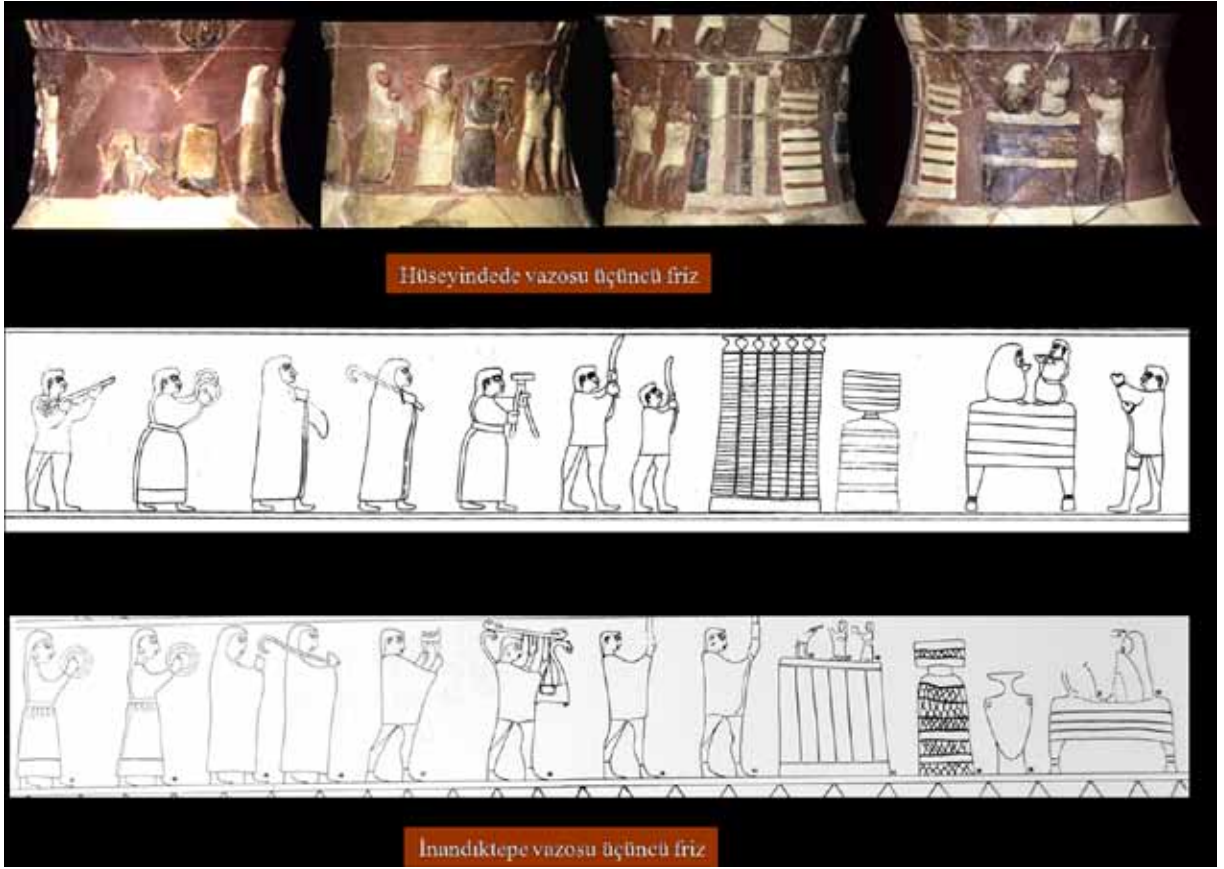

Res.15 : Üçüncü sahnede kurbanlık koç götürün bir erkek figürü

Vazonun en üst frizinde yer alan figürlerin bazıları eksik olmakla birlikte, bunlar, sahnenin bütünündeki olayları anlamamıza engel değildir (Res.19). Sahnenin konusu müzik ve eğlence dışında, İnadıktepe'nin 4. frizinden farklıdır. Burada akrobatlara ve kutsal birleşme sahnesine yer verilmemiştir. Açılıma göre ilk figür, Bitik vazosundaki gibi sırtında yuvarlak ağızlı iri bir testi taşıyan erkek figürüdür. İlk figürün önünde bir hayvanın yalnızca arka ayağı korunmuştur. Bize göre bu hayvan geyik ya da karaca cinsine ait olmalıdır. Sonraki sahnede, bugünkü kağnya benzer bir araba gösterilmiştir. Biz Alişar ve Boğazköy örneklerine göre kabartmalı vazolarda bazı araba tasvirlerinin bulunduğunu biliyorduk. Şimdi bu sahneyle yük arabaları konusundaki bilgilerimiz biraz daha arttı. Ne yazık ki araba tam korunmadığı için üzerinde bir sürücüsü olup olmadığını, tekerlek sayısını ve hayvanlarla bağlantısını tam olarak anlayamıyoruz. Yakın tarihte kullanılan örnekler gibi dört tekerlekli olabilir. Arabanın içinde hediyeler veya eşyalar var. Yüklük kısmının üzeri örtüyle kapatılmıştır. Kasanın içindekilerin alelade eşyalar olmadığını, Fırtına tanrısı kültüyle bağlantılı kutsal eşyalar olduğunu düşünmek gerekir. Arabanın arkasında iki kadın var. Arkadaki kadın olasılıkla rahibe, elinde sadece sap kısmı korunmuş bir obje tutuyor. Kadının uzun bir başlığı var. Diğer siyah elbiseli kadının (olasılıkla tanrıça) baş kısmı eksik. Arabayı çeken hayvanların ne yazık ki sadece başları ve boyunduruğu korunmuştur. Öküzlerin gövdelerini, Alişar parçalarına göre kısmen tamamlayabiliriz. Biz, Alişar'da bulunan kabartmalı araba ile öküzlere ait parçaların, Hüseyindede vazosunun 4. frizindeki gibi bir sahneye ait olduklarından şüphe etmiyoruz. Hüseyindede vazo ustası, iki hayvanı yan yana gösterebilmek için, boynuzlarını farklı biçimde vurgulamıştır. Arabanın okluğundan tutmuş ilerleyen bir refakatçi erkek figürü var. Elinde küçük bir obje taşıyan figürün süslü elbisesi, onun önemli bir şahsiyeti simgelediğini göstermektedir. Yüksek dereceli bu figürün çektiği arabanın, fırtına tanrısı kültü ile sıkı bağlantısı olmalıdır. Ne yazık ki figürün elinde tuttuğu objeyi anlayamıyoruz. Bu sahnenin ardından kabartmalı vazoların ve dini törenlerin değişmeyen bir konusunu oluşturan müzik ve eğlence başlıyor. 4. friz İnadıktepe gibi müzisyenlerin en bol olduğu frizdir. Sahnede saz çalan iki erkek figürü ile

Res.16 : Oturan tanrı önünde müzik ve sunu sahnesi

Res.17 : 3. Friz, vazunun en geniş ve gösterişli frizini oluşturmaktadır

zil çalan bir kadın eşliğinde oynayan kadınlar betimlenmiştir. Kadın dansçılar, elleri yukarıda, parmaklarını şakırdatarak oynamaktadır. Bu tür danslara kabartmalı vazolarda ilk kez rastlanmaktadır. 4.Friz, bir önceki ana sahnedeki törenin müzik ve dans eşliğinde kutlanmasını yansıtmaktadır. Hüseyindede vazosundaki saz ya da bağlama çalan erkek müzisyenler, İnandıktepe müzisyenlerinden sonra, kabartmalı vazolarda en iyi korunmuş örneklerdir. Hitit tasvir sanatında çalpara/zil çalan müzisyenlerin ilk örnekleri, kabartmalı vazolardaki alaylarda betimlenmiştir. Büyük vazodaki siyah elbiseli kadın müzisyen, hem zil çalıyor hem de şarkı söylüyor olmalıdır. Kadın müzisyenin elindeki zillerin üst üste, iki ayrı disk şeklinde gösterilmesi, kabartmalı vazolarda yeni bir uygulamadır.

Hüseyindede'nin tek frizli ikinci vazosu, Hitit tasvir sanatında ilk kez görülen sahneleriyle kabartmalı vazolar ikonografisinde yeni bir anlayışı temsil etmektedir. Vazonun frizinde, Fırtına tanrısının kutsandığı bir törende, saz ve zil eşliğinde şarkı, dans gösterileri ile boğa üzerinde akrobatik hareketler gösterilmiştir. Sahnenin başında temsil edilen folklorik kıyafetli iki dansçı, Hitit tasvir sanatında yeniliktir. Kadınlar hem şarkı söylemekte hem de Anadolu'nun folkloristik dansını halay'ını gerçekleştirmektedir. Kadınların bellerinde püsküllü kuşaklar gösterilmiştir. Vazoda son derece renkli ve süslü bir elbiseyle temsil edilen bir kadın müzisyenin elindeki zillerin birbirine bağlı olması kabartmalı vazolarda yeniliktir. Bilindiği gibi bu özelliğe daha önce, İmparatorluk çağına verilen yumruk biçimli riton üzerindeki zillerde rastlanmıştır. Kabartmalı vazo sanatında, zillerin daima kadınlar tarafından çalındığını biliyorduk. Şimdi Hüseyindede'nin yeni figürleri bize, erkek müzisyenlerin de ayakta veya diz çökerek zil çaldıklarını öğretti.

Küçük vazunun en önemli sahnesi, şüphesiz boğa üzerinde ve çevresinde yapılan akrobatik gösterilerdir. M.Ö. II. binde, Eski Ege dünyasının yanı sıra, Suriye gliptiğinde ve Mısır'da Tell El Dab'a fresklerinde betimlenen bu tür gösterileri, şimdi Hitit ikonografisinde ilk kez görmekteyiz. Müzik ve dans içeren Dini bir tören içerisinde yer alan bu gösteriler, lokal fırtına tanrısı kültüyle bağlantılı ritual

aktivitelerdir. Boğa'nın üzerinde ve çevresindeki özel giysili figürler, müzik ve şarkı eşliğinde, boğanın varlığından kaynaklanan bir heyecanla bir nevi akrobatik dans gerçekleştiriyor olmalıdır. Boğa, belki de bu gösterilerden sonra İnandıktepe örneğinde olduğu gibi, Fırtına tanrısına kurban edilecektir. Ben şahsen küçük vazoda temsil edilen törenleri, büyük vazoda gösterilenlerden ayrı tutmuyorum. Her iki vazoda, aynı bayramın muhtelif bölümleri tasvir edilmiş olmalı. Burada ilginç olan husus, büyük vazoda son frizde temsil edilmeyen akrobatların (ki onların İnandıktepe vazosunda en üst frizde temsil edildiklerini biliyoruz) küçük vazodaki törende gösterilmiş olmasıdır. Acaba, büyük vazoda temsil edilen törenin devamını göstermek için ikinci küçük vazo yapılmış olabilir mi? Çünkü törenlerin tek frizle anlatıldığı bu gruba ait kabartmalı vazolara, bu çağda rastlamıyoruz. Hüseyindede vazosu şimdilik tek örnektir. Esasen her iki vazodaki törenlere baktığımızda eksik olan sahnenin, İnandıktepe'de gösterilen seksüel sahne olduğu anlaşılmaktadır.

Bu vazolarda hangi tören anlatılmak istenmektedir? Bilindiği gibi, H.G.Güterbock, K.Bittel ve Tahsin Özgüç, İnandıktepe vazosunda temsil edilen törenlerin ilkbahar'da kutlanan 38 günlük Antahşum bitkisi bayramlarından biri olduğunu ve imparatorluk çağına ait bu bayramın köklerinin, tasvir sanatındaki örneklerle göre, Eski Hitit çağına kadar indiğini kabul etmişlerdir. Tarım yılının başlangıcına düşen ve bazı önemli bölümleri Antahşum'a da aktarılan diğer bir bayram ise Hatti geleneğini sürdüren Purulliya'dır. Orta Anadolu'da Hatti geleneğini sürdüren bu bayramın merkezinde, Nerik kenti bulunmaktaydı. Bu bayramda, doğanın büyüme güçlerinin yenilenmesi, krali çiftin karizmalarının kuvvetlenmesiyle, sarayın, tapınağın ve kült eşyalarının yenilenmesi gerçekleşmektedir. Purulliya'nın kuzeyde Kasha ile Hanhana'daki Fırtına tanrısının oğlu, tarım tanrısı Telepinu için gerçekleştirilen kısmına ait süredeki tüm etkinlikler, krali çift ve prens tarafından yürütülmekteydi. Gerek Purulliya gerekse Teteşhapi tapınımindaki bazı olayların

Res.18 : 3. frizindeki en ilginç ve önemli sahne, yatak sahnesidir

Res.19 : Vazonun en üst frizinde yer alan figürler

Hüseyindede vazolarındaki sahnelere yakın olduğu görülmektedir. (örneğin çeşitli kurban törenleri, kadınlar korosunun dansları, hatti dilinde şarkı söyleyen kızlar, rahipler ve kurban eşliğinde taht, ocak gibi objelerin yenilenmesi, hançer adamlar, akrobatlar, müzisyenler, tanrı heykelciklerinin kızların şarkısının eşliğinde arabayla taşınması, Lirin çalınması, Teteşhapi'nin koruması altındaki antilop, karaca, geyik gibi hayvanlar, Kasha kentindeki kutlamalarda koç, sığır, koyun gibi hayvanların kurbanı, tanrı heykelcikleri ve diğer kült eşyalarının sandığa konup Telepinu'nun arabasıyla gezdirilmesi, iki sığırın çektiği arabanın Prens, çalgıcılar ve şarkı söyleyen kızlar tarafından takibi vs.)

Ancak, sözü edilen kutlamaların sadece bazı bölümlerini gözönüne alarak, vazolardaki tüm sahneleri Purulliya ile izah etmek güçtür. Bu konuda halen kesin kanıtlara ihtiyacımız vardır. Sonuçta, Antahşum'da, Purulliya'da ilkbaharın önemli bayramları olup, bünyelerinde çok sayıda mahalli festivalleri barındırmaktadır. Biz, şimdilik, vazoda anlatılanların, Fırtına tanrısı tapınıma bağlı olarak, tarım yılının başlangıcında kutlanan çeşitli yerel bayramlardan biri olduğunu kabul ediyoruz. Acaba, bazı filologların öne sürdüğü gibi, Hüseyindede, Kasha'ya lokalize edilebilir mi? Şüphesiz, konuyla ilgilenen Filolog meslektaşlarımız her türlü arkeolojik ve filolojik bulguyu birarada değerlendirip, izahını yapacaklardır. Bizim şimdilik en büyük eksikimiz Hüseyindede'de bir yazılı belgenin bulunmayışı ve özellikle İmparatorluk çağına ait bulgularından yoksun oluşumuzdur.

Hüseyindede vazoların tarihine gelince; bilindiği gibi İnandıktepe vazosu, bir arazi bağış belgesinde yardımıyla I.Hattuşili zamanına ya da kabaca M.Ö.1650 yıllarına tarihlenmiştir. Son yıllarda arazi bağış belgelerinin tarihi sıklıkla tartışılmaktadır. Prof. Dr. Gernot Wilhelm, 2005 yılına ait bir çalışmada İnandıktepe belgesini, I.Huzziya zamanına ya da en erken Ammuna zamanına tarihlemektedir. Eğer Kuşaklı'daki yeni kazılarda ortaya çıkarılan iyi tarihlenmiş Eski ve Orta Hitit malzemesini de gözönüne alırsak, daha önce de teklif ettiğimiz gibi Hüseyindede mimarlık kalıntıları, küçük eserleri ve Kabartmalı vazoları Orta kronolojiye göre M.Ö.16. yüzyıl içersine yerleştirmekte bir sakınca görmemekteyiz.

ANADOLU'DA BİR KÖY ODASI HATIŞOĞLU KONAĞI

Ethem ERKOÇ
Araştırmacı Yazar

GİRİŞ

Seyahat, bazen bir ihtiyaç bazen de bir zorunluluk olarak karşımıza çıkar. Günümüzle kıyaslanamayacak kadar güç şartlar altında yapılan seyahatler, pek de uzun geçmişe sahip değildir. Motorlu taşıtların yaygınlaşmasından önce keyif için seyahat etmek imkânsız gibiydi. Zira o dönemlerde at, eşek ve deveden başka ulaşım aracı yoktu. Onlarla bile yola çıkmak tehlikeliydi. Karayollarında eşkiya ve haramiler, deniz ulaşımında ise korsanlar yolcuların ve tüccarların korkulu rüyasıydı.

Bu nedenle yola çıkanların en temel ihtiyacı, konaklama yeri idi. Yolcular, askerler, kervanlar, tüccarlar gündüzleri yol alsalar da gece konaklamak ve istirahat etmek zorunda idiler. Zira buralarda yol güvenliğinin sağlanmış olması, ülkede ticaretin canlanması ve halkın refah seviyesinin yükselmesi için önemliydi.

Batıda derebeyler ve şatoları, bazen yol güvenliğini sağlamakta bazen de tüccarlar için tehlike arz etmekteydi. Venedik ve Cenevizlilerin kurduğu "Funduk" adı verilen konaklama tesisleri, seyahat ve ticarete yeni bir boyut kattı. Ticareti kolaylaştırdı, güvenli yolculuk için her türlü imkânı hazırladı. Yolcuların ihtiyaçlarını karşılayıp dinlenmelerini temin etti.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde önemli ticaret yolları üzerinde kurulan kervansaraylar ve hanlar da hem yolcuların güvenliği hem de istirahatlarının temini için kurulmuş önemli tesislerdi. Vakıflar tarafından kurulup yönetildiği için burada konaklamak büyük bir rahatlıktı. Çünkü yolculardan hiçbir ücret talep edilmeden onların ihtiyaçları karşılanırdı.

Uluslar arası ticaretin dışında köyden kente, kentten köye nispeten kısa mesafeli seyahatlerde de hanedan konakları ve köy odaları gibi küçük ölçekli konaklama mekânları vardı. Ama bunların misafir kabulünden başka bulundukları kentin ve köyün sosyal ve kültürel gelişiminde önemli bir yere sahip olduklarını belirtmek zorundayız.

Biz, bu sunumda Çorum'daki hanedan odaları ile köy odalarını genel çerçevede ele alacağız. Sonra **Hatışoğlu Konağı**'nı merkeze koyarak köy odası olgusunu anlatmaya çalışacağız. Ancak bu anlattıklarımız, yirminci yüzyılın ilk yarısını ve öncesini kapsadığı için günümüzle kıyaslama imkânı pek olmayacaktır. Bunun farkındayız.

A- HANEDAN ODALARI

Şehirlerde zenginlerin konakları vardı. Kahvelerde vakit geçirmek gibi bir alışkanlıkları olmadığından zenginler, akrabaları ve arkadaşlarıyla genellikle odalarda toplanırlar; çay içer, sohbet ederlerdi. Köylerde arazisi ve ortakçıları bulunan ağaların gece yatısına gelen misafirleri de vardı. Bunların hayvanları ahıra bağlanıp saman ve yem verilirdi. Kendileri de akşam hazırlanan sofrada karınlarını doyurup odaya serilen yer yatağında uyurlardı.

Misafiri seven, onlar için kapısını her an açık bulunduran, konuklarına ikram etmekten zevk alan zenginlere “hanedan” ve “hane sahibi” denirdi. Bunların misafirler için ayrılmış özel odaları vardı. Harem bölümünden ayrı olarak yapılmış bu bölümlere “hanedan odası” denirdi. Çorum'da eski ayan ve eşraf soyundan gelen Sücaadinlerin, Seydimlerin, Ölçeklerin, Madanların, Veli Paşaların, Tütüncülerin, Kavukçuların, Alaybeylerin, Battalların, Arapların odaları meşhurdu. Bunların hemen hepsinin köylerde arazileri vardı. Ortakçıları ve arazilerinde çalışan insanlar, şehirde işleri olduğu zaman orada misafir edilirdi. Misafir kalanların sayısı her akşam on on beş kişiyi aşıya düşmezdi.

Hanedan odaları köy odalarına oranla çok daha görkemliydi. Her tarafı kilim ve halılarla kaplı, duvardan duvara sedirler varmış. Sobanın da olmadığı devirlerde ortada büyükçe bir mangal bulunmuş.

Odada bir oturma adabı varmış. Yaşlı ve saygıdeğer misafir geldiği zaman, herkes oturduğu sedirden aşağı doğru kayarak ona baş taraflarda yer açarlarmış.

Hanedan odasında belli bir kalabalık olunca sohbet koyulaşmış. O yılın tahıl ürünü, meyve durumu, saman ve ot sorunu, kırağı, yağmur, sel gibi doğal afetlerin verdiği zararlar, soğukların erken başlaması ve şiddeti gibi çiftçiyi ilgilendiren konularla başlanırmış. Ortakçıların sorunları, memleketin ahvali, cepheden gelen haberler, siyasi çalkantılar ve akla gelen her şey odada konuşulmuş. Bu sırada bal şerbeti, ekşi pekmez şerbeti gibi içecekler takdim edilirmiş. Vakit ilerleyince harem bölümüyle oda arasındaki duvarda yer alan dönme dolaptan meyve dolu sahanlar taşınırmış. Çok özel misafirler ve sonraya kalan dostlar için “un helvası” ve “tel tel helvası” hazırlandığı da olurmuş.

Hanedan odalarında, özellikle bayramlarda ve mübarek günlerde mahalle halkı ve fakirler yemeğe davet edilir, hafızlar Kur'an ve Mevlit okurlarmış.

Bütün bu özellikleriyle hanedan odaları; konaklama mekânı, sohbet meclisi ve ikram mahalli gibi fonksiyonları yerine getiren müstesna mekânlar olarak tarihteki yerlerini almıştır.

B- KÖY ODALARI

Ülkeyi bir uçtan diğer uca bağlayan anayollar üzerindeki kervansaraylar ve hanların yanı sıra köyle kent arasında köprü vazifesi gören köy odaları da aynı ihtiyaç sonucu ortaya çıkmıştı. Diğer büyük tesisler bizzat vakıflar tarafından kurulmuştu. Bunlara oranla çok küçük ölçekli olan köy odaları da aynı vakıf zihniyetiyle kurulmuştur.

Köy odaları, kente uzak köy ve kasaba insanların bir kuruş bile ödemedi konakladıkları, hayvanlarını barındırdıkları, karınlarını doyurdukları mekânlardı. Onların şehirle, çarşı ve pazarla irtibatını sağlayan gönüllü sosyal kurumlardı.

Şehre gidecek olan insan, atına, eşeğine, katırına satacağı malları yükleyip köyden sabahleyin yola çıkardı. Akşamleyin ancak şehre varabilirdi; ama han parası, yemek parası verme imkânları yoktu. Satacağı mallar han ve lokanta parasını bile karşılayamazdı. Oysaki insanlar, mallarını satıp ev ihtiyaçlarını alabilmeliydi. Onun için şehre en yakın köylerde, örneğin yaya bir iki saatlik mesafedeki köylerin odalarında kalmak zorundaydılar. Orada bedava konaklamak ve hayvanlarının karınlarını doyurmak mecburiyetindeydiler.

Çorum ve çevresinde devlet yardım ve desteğiyle kurulmuş köy odaları yoktur. Onlar, resmi kurum niteliğindedirler. Yönetimi köy namına muhtar ve ihtiyar heyetine aittir. Masrafı, köy bütçesinden karşılanır. Resmi zevat, devlet adamları burada ağırlanır. Köyü ilgilendiren toplantılar, burada yapılır. Bir bölümü muhtarlık makamı, bir kısmı da köy kahvesi olarak kullanılır. Bu tür köy odaları, bizim konumuzun dışındadır.

Bizim anlatmaya çalıştığımız köy odalarının idaresi, o evin sahibine aitti. Onun için hanesi, odası herkese açık insanlara hane sahibi denilirdi. Oraya her yerden her türlü misafir gelir, konaklardı. Gereken her şey, her türlü ikram ve hizmet ücretsiz yapıldı. Misafirler, genellikle sabahleyin odadan ayrılırlardı. Hane sahibinin beklediği, sadece bir hayır dua idi. Bunu riya veya hâkimiyet kaygısıyla da yapmazlardı. Bütün çabaları insanlara hizmet, beklentileri Allah rızası idi.

Köy odaları, yolcular için olduğu kadar köy halkı için de önemliydi. Ulaşım imkânları kısıtlı olduğu için kentlere gidemeyen insanlar, oralarda toplanıp sohbet ederlerdi. Çay kahve masrafları olmazdı. Kışın orada ısınırlardı. Hane sahibinin ikram ettiği çayı kahveyi içerler, yemek ve meyveyi yerlerdi.

C-KÖY ODALARININ FİZİKİ YAPISI

Çorum köylerindeki odalar, genellikle hane sahibinin evinin yanı başında müstakil bölümlerdi. Ev kısmını haremlik, oda kısmını da selamlık olarak kullanırlardı. Genellikle iki katlı küçük binalardı. Altı misafirlerin hayvanlarının bağlandığı atlık, üstü ise oda şeklinde tanzim edilmişti.

Odaların kapısından girince üç tarafı sedirle çevrili, üzeri minderlerle kaplıydı. Yaslanan kısımda hasır kamışı dolgulu yastıklar vardı. Odanın ortasında temiz bir kilim seriliydi. Kapının yanında “bardaklık” veya “seneklik” denilen yer vardı. Orada testi, çam bardak(senek),ibrik, leğen ve su taşı bulunurdu. Oda, genellikle gaz lambasıyla aydınlatılırdı. Isınma ise, odun sobasıyla sağlanırdı.

D-BİR KÖY ODASI: HATIŞOĞLU KONAĞI

Hatışoğlu Konağı; dedelerimin hizmet verdiği, misafir ağırladığı, pek çok alimi konuk ettiği bir köy odasıydı. Çorum’un Beydili Köyü’nde bulunuyordu. Çocukluğumda pek çok olaya da şahit olduğum bu odayı merkeze koyarak Anadolu’daki köy odası olgusunu anlatmaya çalışacağım.

Beydili Köyü, Paşa Köyü'n kuzeyinde, Hamamlıçay Köyü'nün güneyindedir. şehire yaya iki saat mesafededir. Bu nedenle yukarı köylerin, öte yüzün, Kızılırmak vadisinin ve özellikle Zeytinlilerin uğrak yeri idi. Bu nedenle köyde oda çoktu.

Yaşlıların anlattığına göre Hüseyin Kahya'nın, Kara Mehmet'in, Hacı Mehmet Ali'nin, Kara Hasan'ın, Hacı Elvan'ın, Mıstık Kahya'nın, G l zoğlu'nun,  ıtırık Ali Osman'ın odaları varmış. Misafir kabul eden odaların başında Hatışoğlu'nun oda geliyormuş. Onu Tekaüt Mustafa'nın ve Kotan Hasan'ın oda takip ediyormuş.

Yirminci yüzyılın başlarında Hatışoğlu odasının sahibi Hacı Ömer Ağa imiş. Oda, onun adıyla anılmış. Ondan sonra Molla İsmail'in oda diye anılır olmuş. Onun vefatından sonra oğulları odada hizmet vermişler. Daha çok büyük oğlu Ethem Ağa'nın oda diye tanınmış.

Hatışoğlu Konağı'nın Fiziki Yapısı

Çocukluğumda hatırladığım kadarıyla Hatışoğlu binası, aslında bir ağa evi ve köy odası niteliğindeydi.  n cephesinde selamlık yani oda, arka cephesinde ise haremlik vardı. Odanın giriş kısmı ayırıydı. Altta misafirlerin hayvanlarının bağlanıp yemlendiği atlık vardı. Merdivenle yukarı çıkılıp geniş antreden geçilerek odaya girilirdi. Antrenin sonunda misafirler için ayrılmış yatakların yığıldığı bir yüklük vardı.

Oda, büyükçe bir salonu andırıyordu.    tarağı sedirlerle çevriliydi. Sedirlerde minderle, yaslanmak için hasır doldurulmuş yastıklar vardı. Odanın ortasında kilim seriliydi. Kuzey tarafında "Medine" tabir edilen iki dolap ve ocaklık dururdu. Güney tarafında lambalık vardı. Odayı aydınlatan gaz lambası, orada dururdu. Kapı girişinin sağında seneklik veya bardaklık tabir edilen özel bir yer vardı.

Odaya gelenler, yaşına ve itibarına göre oturacak yerleri bilirlerdi. Hane sahibi veya imam, vaiz gibi alim kişi başköşeye otururlardı. Gençler, hane sahibinin çocukları ve hizmetkarlar kendilerine yer kalır ve büyüklerden de oturabilirsin iması gelirse senekliğe yakın yere oturabilirlerdi. Aksi takdirde el bağlayıp ayakta durulardı. Büyükler konuşurlar, onlar dinlerlerdi, Su istenirse su verirlerdi.

Kış mevsiminde oda sohbetlerinin tadına doymazdı. Kimi askerlik hatıralarını, kimi seferlik ve kuvay-ı milliy  anılarını anlatırdı. Kimi de  ıft ilikle ilgili meseleleri dile getirir,  arşı pazarda karşılaştıklarını naklederdi. Sohbate ara verildiğinde kitap okunurdu.

Bizim odada her sene kış döneminde şu kitapların baştan sona kadar en az bir kere okunduğunu hatırlıyorum: Siyret-i Nebi, Mızraklı İlmihal, Ahmediye, Muhammediye, Ebu Müslim, Battal Gazi Destanı, Aşık Garib, Aşık Yunus(Emre) Divanı, Kerbela, Kankalesi, Necat 'l-M 'minin, Kuddusi Divanı, şahmeran, Kesikbaş Kıssası, Babadağ Tercümesi, Kara Davut, Envar 'l Aşikin...

Bu kitaplar, sadece okunup bırakılmazdı.  zerinde yorum da yapılırdı. Okuyan kişi, konuyla ilgili soruları da cevaplandırırdı. Kitapların çoğu manzum olduğu için makamıyla okunurdu. Böyle kitapları, sesi iyi olanların okuması tercih edilirdi.

Odamızda bulunan kitapların dışında bazı hocaların ve komşuların getirdikleri kitaplar da okunurdu. Bunların başında Kerem ile Aslı, Yusuf ile Züleyha, Leyla ile Mecnun, Ferhat ile şirin, Köroğlu, Karacaoğlan gibi edebiyatımızın ana temalarını işleyen ve ilk anda aklıma gelen eserleri söyleyebilirim. Ayrıca komşulardan birinin eline yeni bir eser geçecek olsa derhal odaya getirilip okunurdu.

şehirden veya  evre illerden bir alimin yolu Beydili Köyü'nden yana düşerse bizim odaya misafir olurdu. İzzet ve ikramla karşılandıktan sonra odada ilmi bir sohbet başlardı. O zaman kitap okumak yerine bilgisine güvenilen o şahsı dinlemek gerekirdi. O akşam, köyün ileri gelenleri odaya toplanıp o

alimin ilminden yararlanmaya çalışırlardı. Sohbetin sonunda akıllarına takılan her şeyi sorabilirlerdi.

Odada sade kitap okunup ilmi sohbet yapılmazdı. Genellikle köy halkı, odalarda toplanıp, çiftçiliğin sorunlarını, memleketin gidişatını tartışırlardı. Duydukları yeni şeyleri komşularıyla paylaşırlardı.

Odaya gelen gençler bile odada oturma, kalkma, konuşma, dinleme, ikram ve hizmet etme adabını öğrenirlerdi. Toplum içinde nasıl davranılacağını gözlemlerler, sevgi ve saygı eğitimi alırlardı. Düğünde, eğlencede, imecede birlikte hareket etme alışkanlığı kazanırlardı. Sevinçte olduğu gibi kederde de ortak davranışlar sergilerlerdi. Küsler orada barışırdı. Dünürlükler çoğu zaman orada başlar, hatta orada söz kesilirdi. İhtiyaç sahibinin derdine çare bulma kararı, orada alınırdı. Devlet görevlileri, çiftçiler, berberler, kalaycılar ve aşıklar orada ağırlandı.

Odanın Yatılı Misafirleri

Odada gündüz sohbet ortamı vardı. Akşamları odaya dışarıdan yatılı gelenler olurdu. Özellikle Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri Çorum'da işi olanlar gelirlerdi.

Odaya çok değişik yörelerden gelenler vardı. Oğuzlar, Dikenli ve Ağaçamı Köyü'nün insanlar şehre gitmek için sabahleyin evinden çıkarlar, sallarla Kızılırmak'ı geçip akşamleyin Beydili Köyü'ne ulaşırlardı. Yeniköy, Kuyucak, Alpagut, Dodurga ve Tutuş'tan gelenler olurdu. Yavu, Kuyumcu, Sarih ve Eşençaydan gelenlere ilaveten Hamamözü tarafından Osmancık Karaören,(Başpınar),Kargı, İncesu köylerinden gelenler de çoğunlukla Hatışoğlu'nun odayı tercih ederlerdi. Özellikle Zeytin Deresi'nin garip yiğitleri için bizim oda, tam bir sığınma ve barınma mekanıydı. Ayaz Köy, Çatak, Cörmören ve Seyhhamzalılar da zaman zaman uğurlardı.

Odaya gelen misafirlerin hayvanları odanın altına bağlanırdı. Yükleri, merdiven altına istif edilirdi. Kendileri odada istirahat ederlerken hayvanlarına saman ve yem verilirdi. Bu arada misafirler için yemek hazırlanırdı. Odada her akşam en az 15-20 misafir bulunurdu. Bu durum az çok bilindiğinden genellikle hazır yemek bulunurdu. Çorba ve sebze yemeğine o gün birkaç çeşit daha eklenerek getirilir, ikram edilirdi. Yemeklerin yanında yoğurt, pekmez, salata, turşu... mutlaka bulunurdu.

Namaz kılanlar, yemekten sonra ya camiye giderler ya da odada kılarırlardı. Yatsıdan sonra yataklar serilir, misafirlerin istirahat etmelerine imkan verilirdi.

Yolcular, sabahleyin ilk horozla uyanırlar, hayvanlarını yüklerler, ezanla birlikte yola çıkarlardı. Hareket etmeden önce hayvanlarının torbalarına saman doldurmayı da ihmal etmezlerdi. Öyle ya şehirde hayvanlara yem saman almak için masraf etmeleri gerekebilirdi.

Misafirlerin yükleri de çeşit çeşitti. Yavu, Sarin, Kuyumcu ve Oğuzların insanları, meyveye düşkündür. Irmak kenarında bağları, bahçeleri vardır. Onlar, heğlerle meyve getirirlerdi. Yeniköy, Kuyucak, Dikenli tarafından çam bardak(senek),katran, çıra v.s. gelirdi. Zeytin tarafının yolcuları ise yine senek, oklava, ekmek tahtası v.s. ile çerçilik yaparlardı. Bu yükleri pazarlarda satıp alacaklarını da aldıktan sonra yine odaya döner, bir gece daha konaklardı. Yani köylünün malının pazara ulaştırılması üç günlük mesai demekti.

Odanın Masrafları

Anadolu'daki köy odalarının yakacak, yiyecek ve her türlü ikram için yapılan masraflar, oda sahibine aitti. O da vakıf zihniyetiyle hizmet verirdi.

Odanın ihtiyaçları, elbette çoktu. Kışı çıkartabilmek için bugünün ölçüleriyle en az bir kamyon oduna ihtiyaç duyulurdu. Senede en az 350 ölçek buğday, değirmende un haline getirilirdi. On beş günde

bir tandırda yufka ekmek yapılırdı. Araziden çıkan ürünün çok azı şehirde satılırdı. Büyük çoğunluğu odanın ihtiyaı için ayrılırdı. O kadar misafirin hayvanlarına ayrılacak saman ve yemi tahmin etmek mümkün değildi.

Hayvanlardan elde edilen süt, yoğurt ve yağ da ev ve odda tüketilirdi. Bağ ve bahçeden gelen sebze ve meyveler, üzüm ve pekmez de çoğunlukla misafirlere ikram edilirdi. Onun için çok yetiştirilirdi.

Dışarıdan misafir gelişi, kiş mevsiminde daha çok olurdu. Yazın bu sayı, yarıdan da aşağı düşerdi.

E-KÖY ODALARININ BUGÜNÜ

Yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar köy odaları, sosyal içerikleriyle toplumun merkezine oturmuş kurumlardı. Mimari tarzlarıyla, sosyal etkinlikleriyle tarihe mal olmuş mekanlardı. Burada yaşanmış pek çok hikaye vardı. Belki her biri bir roman konusu olacak kadar geniş olayların merkeziydi. Oda çevresinde pek çok olay cereyan ediyordu.

Karasaban devrinin köy yaşantısı ve tarım sektörünün o dönemdeki gidişatı, hep odalarda şekilleniyordu. Kendi ürettiğini tüketmeye çalışan, mecbur kalmadıa dışarıdan bir şey almamaya gayret eden, savaş ve kıtlık görmüş insanların tahammülü odalarda dile getiriliyor, birlikte dertleşiliyordu. Düğünde, yağmur duasında, imece çalışmalarında odalar devreye giriyordu. Dedim ya bütün bu sosyal içerikleriyle odalar, toplumun merkezine oturmuş kurumlardı.

Ulaşım araçlarının artışıyla orantılı olarak köy halkı, her gün şehire gider oldu. Odalara uğrayanlar, gittikçe azaldı. Aynı şekilde uzak köylerden gelenler de köy otobüsleriyle doğrudan şehire ulaşıp akşam dönme imkanı buldular. Yol üstündeki köylerde konaklamaya ihtiyaç duymadılar. Bunun sonucu olara köy odaları, eski fonksiyonunu ve işlevini kaybetti. Pek çoğu kapandı ya da evin bir parçası görünümüne büründü. Ayda yılda uğrayan bir misafirle birkaç saatlik bir buluşma mekanına dönüştü.

Her şeye rağmen, yakın tarihimize kadar büyük bir hizmet vermiş olan köy odalarının sosyolojik yönden iyi bir tahlilinin yapılıp bazı derslerin çıkarılabileceğini söylemek mümkündür, diye düşünüyorum.

BİR ANTİK KENTTE TURİSTİK ALTYAPI OLUŞTURMA GAYRETLERİ

Dr. Mustafa SÜEL

Burada söz konusu olan antik kent, Ortaköy ilçemizde bulunan ve Hitit imparatorluğunun en önemli kentlerinin biri olan Şapinuva'dır. Öncelikle Şapinuva ören yerinin bilim dünyasına katılmasını ve Ortaköy/Şapinuva ören yerindeki çalışmalarımızı anlatmak istiyorum. Şapinuva ören yeri Çorum il merkezinin güneydoğusunda olup ve 55. km. uzaklıktadır. 1980'li yılların başından itibaren Çorum bölgesine olan ilgimiz ve bölgede olan çalışmalarımız 80'li yılların ortalarından itibaren bir araştırma projesi haline gelmiştir. 1986 yılından itibaren bu proje çerçevesinde saha çalışmalarına başlanılmıştır.

Bu çalışmalara Boğazköy'ü merkez alan Çorum, Çankırı ve Yozgat illerini de kapsayan bir daire içinde başlanılmıştır. Çalışmalar sırasında bu daire maddi ve işgücü imkânlarına göre dilimlere bölünmüş, bu dilimler içinde saha araştırmalarına başlanmış ve önemli sonuçlar elde edilmiştir. Uzun yıllar sürmesi beklenen bu çalışmaya Şapinuva'nın bulunmasından sonra yoğun iş programı nedeniyle devam edilememiştir. Ancak batıda Çankırı yakınlarında Balıbağı Eski Tunç Çağı Mezarlığı ve güneydoğudaki Ortaköy/Şapinuva ören yerinin keşfedilmesi bu projemizin en önemli sonuçları olmuştur. Ayrıca isimlerini açıklayamadığım 3 ayrı Hitit yerleşiminin de bu çalışma sırasında tespit edildiğini belirtmek isterim.

A ve B binaları

şapinuva  ren yeri söylendiği gibi 2 adet tabletin bulunmasıyla keşfedilmiş değildir. 1988 yılında gerek masa başında, hava fotoğrafları ve haritalar üzerinde gerekse, sahada yapılan survey sırasında, bir ucunda şapinuva'nın bulunduğu Alaca Ovasından Amasya Ovasına uzanan çekerek Vadisinin varlığı keşfedilmiş ve bu vadinin çalışmalarımız bakımından çok önemli olduğu anlaşılınca 1988 yılında bu vadi üzerindeki çalışmalarımız yoğunlaştırılmıştır. 1989 yılında Boğazköy' n doğu ve kuzeydoğusundaki çalışmalarımız bu vadiye kaydırılmıştır. Ekibimizce, ilk olarak Aydıncık üzerinden vadiye yaklaşmış ve yolumuz  zerindeki Yuğ Höyük, Fığla Tepesi ve Ağılönü tepesi ziyaret edilerek, buralardan bilgi ve malzeme toplanmıştır. Özellikle Ağılönü'nde karşılaştığımız, kuvvetle yanmış kerpiçler, Fığla Tepesindeki izleri net olarak karşımıza çıkan büyük blok taşlardan oluşan temel izleri ve seramikler ilgimizi çok çekmiştir. Bu seramikler inanılmaz derecede iyi pişmiş, hamurları son derece homojen açık kiremidi renkli çanak çömlek parçalarıydı ve bize önemli bir Hitit şehrinin varlığını tanıtan en önemli belgelerdi.

Daha sonra 1990 yılı ilkbaharında bildiğiniz gibi A Binasının bulunduğu tarlanın sahiplerince tarla yüzeyinden toplanan ve bir yerde biriktirilen tabletlerden 2 tanesinin müzeye intikali ve Prof Dr. Ayg l Süel'in bu tabletleri okuması sonucunda, öncelikle kurtarma kazısı olarak ve daha sonra da Bakanlar Kurulu kazısı halinde Ortaköy'de kazılara başlanmıştır.

şunu kabul etmek gerekir ki şapinuva  ren yeri Anadolu'daki en büyük  ren yerlerinden biridir. içinde  zderesi'nin aktığı vadi tabanından başlayarak teraslar halinde kuzey-kuzeybatı istikametinde genişleyerek yayılan şehir, sırtını dayadığı tepeler üzerinde de devam etmektedir. Kabaca 3x3 km.  l  lerinde tanımladığımız b y kl ğu hinterlandındaki yayılmalarıyla beraber daha da geniş olarak ele alınabilir. İlk başta aşağı şehrin üst terasında başlayan kazı çalışmaları daha sonra genişletilmiştir. Aşağı şehrin akropolü diyebileceğimiz ve anıtsal yapılarla sahip olduğunu gördüğümüz üst terastaki çalışmalar sonucunda; A, B, C, D, E isimlerini verdiğimiz yapılar ile bir kısım iç sur tespit edilmiştir. Daha sonra ise bu üst terastan genişçe bir kuru dere yatağı ile ayrılan kuzeydeki Ağılönü bölgesinde çalışmalar yoğunlaşmış; burada da Taş Döşeme, Kurban  ukurlu alanlar ve bunları çevreleyen mimariler ele geçmiştir.

Kazı çalışmalarına başladığımızda karşılaştığımız şehrin inanılmaz ölçüdeki b y kl ğu ve mimarideki kalite ile anıtsal yapılaşma, şapinuva'daki çalışmalarımızın bilimsel neticeler dışında mimari kalıntıları koruma ve alanın açık hava müzesi olarak ele alınması ve bununla ilgili olarak bir çalışma programı gerektiğini gündemimize getirmiştir.

Öncelikle bu büyüklükte yaygın  ren yerinde kamulaştırma çalışmaları yapılmalıydı. Bunun için de kamulaştırma çalışmalarını yapacak olan Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın önüne sağlam verilerle gitmek gerekmekteydi. Bu konuda bize öncelikle Dokuz Eylül  niversitesi'nden gelen hocalarımız yardımcı olmuştur. İlk olarak elektriki rezistivite ile başlayan jeofizik çalışmaları daha sonra manyetik rezonans ile devam etmiştir. Günümüzde de Ankara Üniversitesi Mühendislik Fakültesi ile Jeoradar yöntemi kullanılarak bu çalışmalar devam etmektedir. Bunların dışında balonla fotoğraflama, daha geniş ölçekli uçakla fotoğraflama ve helikopter ile delta kanatlı bir hava aracı ile yapılan fotoğraflamalar bize önemli bilgiler sağlamış bulunmaktadır.

Kazı çalışmalarıyla beraber ağır bir sorumluluk ile karşı karşıya gelinmiştir. Bu hemen hemen bütün höyük kazılarında hafirlerin karşılaştığı kerpiç mimarinin korunması ile ilgili sorundur. Kerpiç yapılar ne kadar kuvvetli bir yangınla yanarsa yansın ve tuğlalaşsın Orta Anadolu'nun sert kış şartlarına, hızla değişen sıcak-soğuk ısı farklarına dayanamamakta ve bir müddet sonra patlayarak dağılmaktadır. Ortaköy çalışmalarında buna ayrıca kiklopien tarzı bir örgü sistemi kullanılarak inşa edilen temel taş bloklarının korunması eklenmiştir.

A Binası terasın en yüksek noktasında olup, yoğun tarımın etkisiyle de kerpiç duvarlarını tamamen kaybetmiş olarak karşımıza çıkmıştır. Hava ile temas eder etmez hızla nemini kaybeden bu taşların çatlayarak dağılmaması için tedbirler alınmıştır.

Ağılönü

1996 yılında başlayan B Binası çalışmalarında ise taş temellerin üstünde kerpiç duvarlarla karşılaşmış dolayısıyla da bir yol ayırımına gelinmiştir. Ya bu kerpiç duvar kalıntıları için bir koruma tedbiri alınacak ve bu kültür mirası doğanın yıpratıcı etkisinden korunmaya çalışılacaktı ya da birçok ören yerinde olduğu gibi tespit, fotoğraflama ve gerekli incelemeler yapıldıktan sonra doğanın yok edici etkisiyle baş başa bırakılacaktı.

Biz seçimimizi koruma tedbirleri yönünde yaptık ve gerek taş temellerin korunmasında gerekse kerpiç yapılaşmanın korunmasında bir takım yöntemler geliştirdik. Özellikle A Binasının kireç taşı, kumtaşı ve konglemera taşı malzemeden oluşan temellerini ne şekilde pratik olarak koruyabileceğimizi ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nden Prof. Dr. Emine Caner ile yürüttüğümüz inceleme sonucunda, kuvvetle yanmış bu taşların zaman içinde organik ve kimyasal esaslı çeşitli tuzlarla karşı karşıya kaldığını ve ana yapının içinde yoğun olarak birikmiş bu tuzlar nedeniyle taşların yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu gördük. Bu durumda en pratik ve akılcı yöntem taş blokların mümkün olduğunca etrafının açılması ve yağmur suyu ile yavaş yavaş yapısına yerleşmiş olan tuzlardan arındırılması idi. Bu metot bugüne kadar başarılı olmuş ve giderek tuzların uzaklaşması ile bu taşlar orijinal sertliklerine yakın bir hale gelmiştir.

Diğer konumuz ise kerpiç yapıların korunmasıdır. Bunun için en akılcı ve pratik yöntem olarak yapılacak bir sundurma ile bu yapıların kar ve yağmurla aralarına bir örtü konularak korunmasının yolu seçilmiştir. Kullanılan bizim geliştirdiğimiz bir sistemdir. Bu sistem beton esaslı seyyar ayaklar ve bu ayaklar üzerine yerleştirilmiş direklere monte edilmiş demontabl hafif metal sundurmalarıdır. Bu yol kullanılarak korunmada bugüne kadar iyi sonuçlar alınmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki yapılarımızın en küçüğü 400 m² büyüklüktedir. Dolayısıyla beton kullanmadan ve tarihi malzemenin

üstüne gelebilecek ara direkler kullanmadan yer yer 18 m. açıklığa sahip yapılan bu uygulamaların hem çok iyi hesaplanarak yapılması gerekmektedir, hem de çok pahalıya mal olmaktadır. Bu olumsuzluklar içinde en önemlisi olarak gördüğümüz yer hareketleri ve rüzgârın yapıyı sallamasına karşı koymak üzere, taşıyıcı sistemlerin dayanıklılığı için, sisteme esneyebilme özelliği getirilmiştir. Ayrıca sistem tamamen portable olduğu için yükseltilebilmekte ve genişletilebilmektedir.

Özellikle kış şartlarında bazen 1m'yi geçen yoğun karın çatıda kalması halinde ortaya çıkan ağırlık tehlike arz etmektedir. Bunu ortadan kaldırmak için çatının belli bir diklikte olması ve yağın karın metal çatı üzerinden hızla kayıp inmesi gerekmektedir. B binasının 1500 m²'ye yakın yüz ölçümüne sahip çatısında yağın karın çok yüksek soğukla hemen donması ve kar yağışının günlerce sürmesi yüzünden bir sıkıntı yaşanmıştır. 1 m'yi aşan yoğun karın yarattığı ağırlık iki ayrı parça halinde imal edilen makasların birleşme yerinde imalatçının çelik cıvata kullanması ve bu cıvataların ağırlık karşısında esneyememesi ve kırılması sonucunda çatının girişinde ve binanın ana yapısından 6m. uzaklıktaki sundurma makası çökmüş ve yanındaki makası da devirmiştir. Bu üzüntü verici bir olaydır. Korumayı esas alan ve Türkiye'de de ilk uygulamayı yapan ekibimiz bundan büyük bir üzüntü duymuştur. Daha sonra bu çatı sistemi değiştirilmiştir ve koruma güçlendirilmiştir. Bu çatı son derece sert geçen 2012 kışına başarı ile karşı koymuş bulunmaktadır. Şunu belirtmek isterim ki bugüne kadar Şapınuva'daki bu hafif metal örtü sistemi başarı ile görevini yerine getirmektedir. Ne var ki sistem oldukça pahalı bir sistemdir ve şu ana kadar hemen hemen hiç maddi yardım alınmadan tamamen kazıya ayrılan ödenek harcanarak bu tedbirler alınmıştır. Kazı yapılması için verilen ödeneğin bu maksatla kullanılması kazı çalışmalarını yavaşlatmakta ve daha fazla sonuç almayı engellemektedir. Ancak ekibimiz için bugün geniş bir alana yayılan yapıların korunması son derece önemli olduğundan hem kültür mirasının saklanabilmesi hem de bu ören yerinin Ortaköy turizmi yönünden sağlayacağı girdiler göz önüne alınarak bu sistem kullanılmakta, geliştirilmekte, korumayı esas alan arkeolojik kazı yapma yoluna gidilmektedir.

Ağılönü taşdöşem ve kurban çukurları

Etrafı dağlarla çevrili bir havzada yer alan Ortaköy ilçesi, geniş tarım topraklarına sahip değildir ve kıraç bir coğrafya üzerinde kurulmuştur. Bu bakımdan Ortaköy'ün tarıma dayalı ekonomisi için Şapinuva ören yeri, burada bir kültür turizminin alt yapısının oluşması için çok önemlidir. Bilindiği gibi kültür turizmi geniş anlamda ziyaretçilerin gittikleri yerdeki tarihi ve bir ulusa ait değerleri görmesi ve tanınmasına verilen isimdir. Kültür turizmi kavramı ilk kez 1980'li yılların başlarında Avrupa Komisyonu'nun Avrupa Birliği'nin kültürel kimliğini ve kültürel mirasını ortaya çıkarmak için yapılan çalışmalar sırasında gündeme gelmiştir. Kültürel turizm, uluslararası turizm pazarında yeni turistik bir üründür. Güneş-deniz-kum pazarına yönelik tatil turizminin doyuma ulaşması sonucunda ve bireylerin tarihi değerler konusunda giderek bilinçlenmesiyle turizm çeşitlenmesinde önemli bir sektör olarak gündeme gelmektedir.

Şapinuva ve bölgede çıkarılacak diğer tarihi zenginlikler turizm potansiyelinin gelişmesinde ve bir turizm altyapısının oluşmasında önemli kaynaklardır. Bir dönemin süper devleti olan Hitit devletine ait birçok kalıntıyı bağrında saklamaktadır. Bunlar sistemli bilimsel kazılarla ortaya çıkarılacak, koruma altına alınacak, sağlanacak imkânlar çerçevesinde restore edilerek düzenlenecektir. Tabii ki bu hazırlıklar zaman alacak çalışmalardır. Bunu için mutlaka iyi bir planlama yapılmalı ve bu planlama sonucu yaratılacak altyapı ile turizm pastasından yeterli pay alınmaya çalışılmalıdır.

Ekibimiz kazı çalışmalarımıza paralel olarak bu konuda da çalışmayı, önderlik etmeyi prensip edinmektedir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarla büyük bir yol alınmıştır. Gezinti yolları, bilgilendirme levhaları ve diğer bir kısım çevre düzenleme çalışmaları tatmin edici neticeler vermiştir. Ayrıca Sayın Valimizin direktifleri ile başlatılarak sonuçlanan Hitit yolu projesi ile Hattuşa ve Şapinuva arasında belirlenen bir güzergâh yürüyüş ve bisiklet yolu olarak hizmete açılmıştır. Bu yol Türkiye'nin en iyi 10 yol güzergâhı içinde yer almaktadır.

Ekibimizden Doç. Dr. Esma Reyhan başkanlığında başlatılan tarihi Hitit yolu tespiti ile ilgili çalışmada çok başarılı neticeler elde edilmiştir. Şu ana kadar 9 km.ye ulaşan Hitit çağından kalma bir antik

B Binası

yol tespit edilmiş bulunmaktadır. Belirtmek isterim ki bu yol Hitit Çağı yolunu tanımamız bakımından bir ilktir. 3500 yıl önce inşa edilen ve bir kısmı görülebilen ve de hala kullanılan taş döşeli bu yolun uygun bir kısmının ele alınarak restore edilmesi halinde Şapinuva antik ziyaret alanı için önemli bir kazanç olacağı açıktır. Ayrıca Dr. Leyla Murat başkanlığında başlayacak olan su projesinin sonuçlarının da bize önemli bilgiler dışında, turistik alt yapı malzemesi sağlayacağı umut edilmektedir.

Türkiye’de turizm hızla gelişmektedir. 2001 yılında 11 milyon 276 bin 531 olan gelen turist sayısı 2011 yılı sonuçlarına göre 31 milyon 456 bin 765’tir. On yılda %300’lük gelişme yanında turizmin çeşitlenmesi yönünde de çok yol alınmıştır. Artık Türkiye turizminde eko-turizm, yumuşak turizm, sürdürülebilir turizm gibi kavramlar oluşmuştur. Bu yeni kavramlar, özünü ekonomik yönden verimli, toplumsal açıdan sorumlu ve çevre doğa bağlamında sorun yaratmayan uygulamalardan oluşmaktadır. Giderek lüks turizm hareketlerine katılım azalmakta, doyum sınırına gelen alışılmış turizm merkezlerinden uzaklaşma yönünde bir eğilim hissedilmektedir. Her gün daha belirginleşen yeni tip turizm beklentileri doğa ile iç içe abartılı olmayan tesislerde, temiz bir oda, iyi hizmet ve tüm bunların başında bozulmamış ve temiz bir çevrede aktif bir tatil olarak özetlenmektedir.

Gelişmekte olan bu yeni turizm oluşumunda Türkiye inanılmaz zengin bir kültür mirasına sahiptir. Çevre koşulları ve iklim farklılıkları, ülkenin dünya coğrafyasındaki olağanüstü yeri Anadolu’nun her köşesinde farklı bir yaşam tarzını oluşturmuştur. Türkiye’nin bu pastadan yeterli payı alması için bu değerleri ortaya koyması, koruması ve pazarlaması gerekmektedir.

Turizm çeşitlemesine olanak veren coğrafi, tarihi ve doğal yapısı nedeniyle Türkiye son üç yılda en fazla ziyaretçi alan destinasyonlar arasına girmiştir. Ayrıca turizme adapte olmakta sorun yaşamayan dinamik genç nüfusun varlığı ve özgün sosyoekonomik özellikler sebebiyle turistlerin ilgisini çeken doğu-batı sentezi Türkiye’yi merak edilen bir turizm merkezi yapmaktadır.

Coğrafi konumu nedeniyle ana pazar bölgelerine yakın olması bu konumunun avantajından yararlanılarak kurulan halı, deri, konfeksiyon ve hızla gelişen mücevherat gibi turistik alışverişlere sahip olunması bölgedeki rakip ülkelere göre daha yeni ve kaliteli tesislerin varlığı Türkiye turizmine avantaj sağlayan unsurlardır.

Ortaköy’deki çalışmalarımızda bütün bu gerçekleri dikkate alarak bir turizm altyapısı oluşturulması için öncülük etmeye çalışmaktayız. Zira alınan koruma tedbirleri ne kadar gelişmiş olursa olsun ziyaretçinin varlığı ve o ören yerinin sağlıklı bir şekilde turizmde pazarlanması, o ören yerinin de gelişmesini ve altyapı hizmetlerinden daha fazla faydalanmasını da gündeme getirmektedir. Ortaköy bir bütün olarak ele alındığında turizm bakımından çok şanslı bir destinasyon alanıdır. Şapinuva gibi önemli bir kültür hazinesine sahip olması yanında bozulmamış doğası ve çevresindeki bir takım doğal ve kültür değerlerinin varlığı ile turizm için önemli bir potansiyel olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesince kişi ve hane bazı üzerinden yürütülmüş olan bir çalışmanın sonuçlarına baktığımız zaman Ortaköy’de halkın turizmden beklentilerinin fazla olduğu, turizm ile ilgili iş imkânlarının gelişeceği konusuna ilgi duydukları görülmektedir. Araştırmaya esas olan ankete katılan yabancı turistlerin özellikle Şapinuva antik kentinin tur programlarında yer almamasına rağmen %77,3’ünün bu antik kenti tanıdığı ve gezmeye istekli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Şapinuva ören yerinde turizm altyapısının yeteri kadar geliştirilerek, turizmdeki payının artmasının önündeki en önemli engel piyasa koşullarıdır. Bunu yalnız Ortaköy’de değil Çorum’un genelinde de görmemiz mümkündür. Söz konusu piyasa koşullarının neler olduğunu ele aldığımızda; bunların başında destinasyonların pazarlanmasındaki zorluklar gelmektedir. Mevcut turistik bölgelerden uzaklık, bölgeye ulaşımındaki sıkıntılar gibi handikaplar vardır. Daha çok tarih turizmine dayalı destinasyon ise yetersiz kalmaktadır. Boğazköy’ün ayrı pazarlanması Ortaköy’ün kendini pazarlayacak bir altyapıyı oluşturamaması, bölgede günü birlik turizmi meydana getirmektedir. Bu da bölgenin turizm

Hitit Yolu

pazarlamasında büyük bir sıkıntı yaratmaktadır. Bir tek Şapinuva ören yerinin pazarlanmasıyla konaklamalı turizme geçilemeyeceği bir gerçektir. Ancak bölgeye baktığımız takdirde Şapinuva dışında da değerler olduğu görülmektedir. Çorum Valiliği'nin öncülüğünde düzenlenmiş olan İncesu kanyonu yanında, yakın mesafede bulunan kaplıcalar, sakin ve kirlenmemiş doğası ilk bakışta onun daha zengin bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Şayet bölgedeki kullanılmayan bütün potansiyel harekete geçirilebilirse Ortaköy ve çevresinin konaklamalı turizme geçmesi, yerli ve yabancı turistleri çekebilmesi, yani kendi destinasyonunu yaratması mümkün görülmektedir. Bu iş için de öncelikle bölgedeki potansiyelin neler olduğunun ve büyüklüğünün tespiti gerekmektedir. Yani Ortaköy ve çevresinde pazarlamaya esas olmak üzere iyi bir envanter çalışması yapılmalı ve bölge için özel bir destinasyon için hazırlanmalıdır. Bu da öncelikle gerçek bir planlamaya ihtiyaç olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca bölgede basit, temiz, ucuz konaklama tesisleri için çalışmalar yapılmalıdır.

Kanaatimizce Ortaköy ve hinterlandında konaklamalı turizme geçebilmek bakımından yeterli potansiyel mevcuttur. Ancak bu potansiyelin gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. Bu iş için bir master program hazırlanmalıdır. Bu program çerçevesinde turizm alt yapısının oluşmasında gerekli pazarlama ve konaklama unsurlarının neler olacağı tespit edilmelidir. Ayrıca konaklamalı turizm için önemli bir unsur olan eğitim konusu ele alınmalı ve geliştirilmelidir.

Bu saydıklarımız yanında öncelikle Ortaköy'de bir ya da iki müzenin kurulması gerekmektedir. Bunlardan birincisi Hitit medeniyetini Şapinuva üzerinden tanıtıcı arkeoloji müzesi olurken diğeri bölge kültürlerini tanıtıcı bir etnografya/ kültür müzesi olmalıdır.

HUSREV   ŞÎRÎN İLE FERHÂD U ŞÎRÎN VE BÎSÜTÛN DAĞI¹

Yrd. Doç. Dr. Elif AYAN N ZAM²

HUSREV   ŞÎRÎN İLE FERHÂD U ŞÎRÎN MESNEV LER N N TAR H  K KEN 

Husrev   Şîrîn ya da **Ferhâd u Şîrîn**, konusu a k olan mesneviler içerisinde gerçek tarihin izlerinin en çok takip edilebildiği bir a k hik yesidir. Gerek * ehn me*'de gerek *Taber  Tarihi*'nde ve gerekse *Hab b 's-Siyer*'de hikâyenin kahramanlarının adları geçmekte ve ba larından geçen olayların izleri sürülebilmektedir. *Husrev   Şîrîn*, *Ferhâd u Şîrîn* ve *Ferhâd-nâme* isimleriyle yazılan bu mesnevilerin çıkış noktası, Sâsânî hükümdarlarından II. Husrev (Husrev Perviz 526-629)'in tarihe mal olmuş kahraman kişiliği olmuştur. * ehn me*, *Taber  Tarihi* ve *Hab b 's-Siyer* gibi tarihi kaynaklar, Husrev'in tahtı ele geçirmek için girmi tiği savaşları ve Şîrîn ile olan a k ilişkisini anlatır.

İran edebiyatında ilk olarak Sen  (1130) tarafından hik yele tirilmi  olan Husrev ile Şîrîn'in a kı, Niz m  (1203) tarafından mesnevi olarak yazılmıştır (1181) (Timurtaş 1952: 15). İran edebiyatında bu hik yeyi yazan diğer şairler ise "Emir Husrev Dihlev ,  rifi,  saf , H ce  ih b ddin, H tifi,  h , Kasım , Vah  , Ur  ,  eref-i İsfahan , Kevser ,   pur, Mir Muhsin,  saf Han,  erif K   , Vas  , Bezm , R hu'l-Emin, Ma rık , Hind , İbrahim Edhem, Hızr , Fevk , N m ,  ih b-ı Tur iz , Ay n ,  u'le (Muhammed Ca'fer-i Neyriz ), İmadüddin Fakih, Hüseyin Baykara, Hil l "dir (Timurtaş 1961: 73-86).

Türk edebiyatında ise bu konu; Kutb, Fahr ,  eyh , Ali   r Nev  , Har m , Sadr , Ahmed Rıdvan, Mu'idi, Hay t ,  h , Em r Emrullah Çelebi, Cel  , L m ' ,  rif elebi,   n , İm m-z de Ahmed, Hal fe, İdris Beğ (Mahv ), Fasih Ahmed Dede, Sâlim, Ömer B k  gibi şairler tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca Mustafa Ağa N sir (19. yy.) ve İsmail N k m ( l. 1906) gibi şairler eserlerini Azeri Türkçesiyle yazmışlardır. 20. yüzyılda da Samed Vurgun ve N zım Hikmet bu konuyu kaleme alan iki yazardır.

Firdevs 'nin * ehn me*'sinde³ Husrev Perv z ve hayatıyla ilgili anlatılanların birçoğu, mesnevilerde geçen tarih  konularla, birkaç ufak farkın dışında aynıdır. * ehn me*'de geçen tarih  olaylar burada alınmamı tır⁴. Sadece Husrev ve Şîrîn'le ilgili olan bölümü anlatmak yerinde olacaktır. * ehn me*'de bu konu  u şekilde anlatılmaktadır:

Babası Hürmüz' n g zabından kaçtığı sırada Azerbeycan'a gitmek için Ermen tarafına giden Husrev, Ermen melikesinin erkek kardeşinin kızı Şîrîn'le tanışır ve   k olur. Biraz Şîrîn'le vakit geçirdikten sonra, önemli olanın taht olduğunu düşünerek Şîrîn'den ayrılır ve Rum'a gider. Rum'da Rum Kayseri'nin kızı Meryem'le evlenir. Daha sonra Rum Kayseri'nin yardımıyla babası Hürmüz'  k r edip sonra  ld rt rek tahta geçen Behrâm-ı  p n'i yenerek tahta geçer. Bu arada Şîrîn'i de unuttur. Şîrîn, Husrev'in

¹ Bu alı ma, Sâlim Efendi'nin *Husrev   Şîrîn Mesnevisi ve Türk Edebiyatında Husrev   Şîrîn Mesnevileri* adlı doktora tezimizden (Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2010) ve Sâlim Efendi and his *Husrev   Şîrîn* (Harvard University, 2010) isimli kitabımızdan üretilmiştir.

² Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, elifayannizam@hitit.edu.tr

³ Firdevs  (1370), * ehn me*, Tehran: Cel   ve İhtir m  Yay. 4. cilt (6-7. cilt), s. 2025-2225.

⁴ Bu rivayetlere değinmek bu makalenin sınırlarını açacağı için daha geniş bilgi için Sâlim Efendi'nin *Husrev   Şîrîn Mesnevisi ve Türk Edebiyatında Husrev   Şîrîn Mesnevileri* adlı doktora çalışmamızda ve Sâlim Efendi and his *Husrev   Şîrîn* adlı kitabımızda yararlanılan kaynaklara bakılabilir.

aşkıyla onun yakınında olmak için Medâyin şehrine yakın bir yerde köşk yaptırır. Husrev'in buraya ava geldiği bir gün bu köşkün damına çıkarak ona kendini hatırlatır. Husrev, onu sarayına götürür ve onunla evlenir. Husrev'in, Meryem'le vakit geçirmesine dayanamayan Şîrîn, Meryem'i yavaş yavaş zehirleyerek öldürür.

Bu sırada Husrev'in Meryem'den olan oğlu Şîrûye de on altı yaşına girmiştir. Annesinin ölümüne çok üzülür. Şîrûye yirmi üç yaşına geldiğinde yanındaki herkese zarar verir ve hocalarına eziyet eder. Husrev sonunda onu zindana kapatmak zorunda kalır. Zamanla Husrev Ade babası gibi halka zulmetmeye başlar. Husrev'in yanındaki komutanlar ona ihanet ederler ve Şîrûye'yi tahta geçirme planları yaparlar. Onu zindandan çıkararak ayaklanırlar. Bunu duyan Husrev kaçır, fakat daha sonra onu yakalayarak hapsederler. Komutanlar Şîrûye'nin, babasına acıyarak onu serbest bırakmasından korkarlar ve aklına girerek babasını öldürtürler. Husrev'in ardından Husrev'in zindandaki on beş oğlunu da öldürürler.

Şîrûye, babasının eşi Şîrîn'e daha önceden de âşıktır. Ondan kendisiyle evlenmesini ister. Şîrîn kabul etmeyince sinirlenir ve iftira atar. Şîrîn de iki isteği olduğunu, eğer bunları kabul ederse kendisiyle evleneceğini söyler. Birincisi, elinden alınan bütün mal ve mülkünün kendisine verilmesidir. Bunları ihtiyacı olanlara dağıtır. Hizmetçilerini serbest bırakır.

İkinci isteği ise bir hakem heyetinin karşısında onunla yüzleşmektir. Bu bölümde Şîrîn'in kadınla ilgili düşünceleri belirtilir. Kadının üç özelliğinden bahseden Şîrîn, bu özelliklerin, kadının iffetli olması, erkek evlat vermesi ve güzel olması gerektiğini belirtir. Yüzünü açan Şîrîn, Şîrûye dâhil herkesi kendisine hayran bırakır. İffetli konusunda da onay alan Şîrîn, Husrev'e dört erkek çocuk verdiğini söyler.

Husrev Pervîz'le ilgili bir başka konu da Hz. Muhammed'in ona gönderdiği İslâm'a davet mektubunu yırtmasıdır. Hz. Muhammed'in mektuplarıyla ilgili bir araştırma yapan Muhammed Hamidullah, Hz. Muhammed'in Husrev'e yazdığı mektup ve olayların gelişimi hakkında şunları söyler:

Mektubun yerine ulaştığında ve imparatorun onun kendisine okunmasını emrettiğinde tüm kaynaklar müttefiktir. Fakat daha mektubun okunması bitmeden, tercümanı durdurup mektuptaki hitap şeklinin imparatorluk makamının saygınlığına uygun olmadığını düşünerek öfkelenip vesikayı yırtmıştır. İşte, Arapça kaynaklara dayanarak hazırlanmış tam metin:

“Bî'smi'l-lahi'r-rahmani'r-rahîm.

Allah Rasûlü Muhammed'den, İranlıların büyüğü Kisra'ya:

Selam, hakikat yolunu izleyip Allah'a ve Rasûlüne iman edenlerin ve Allah'tan başka ilah olmadığına, O'nun bir ve ortaksız olduğuna ve Muhammed'in O'nun kulu ve Rasûlü olduğuna şahadet edenlerin üzerine olsun! Seni İslâm'ı kabule çağırıyorum. Zira Ben, Allah'ın, canlı olan herkesi uyarmak ve ilahi kelamın kâfirlere karşı hükmünü tamamlaması için tüm insanlara gönderdiği elçisiyim. İmdi İslâm'a teslim ol ve kurtuluşa er. Ama eğer reddedersen o zaman Mecusilerin günahları da senin üzerine olacaktır.”

Rasûlullah, mektubuna karşı yapılan bu küstahlığı öğrenince şöyle söylemekle yetindi: “Allah onun krallığını parçalasın!” Esas rivayet böylece bitiyor, ama diğer rivayetler öncelikle muhatap konusunda birkaç tamamlayıcı teferruat daha veriyorlar. Kaynaklar Kisra'nın adının Perviz olduğunu belirtiyorlar. (...) Otuz sekiz yıllık saltanattan sonra Perviz, bu dönemde (590-628) öldürülmüştü (Hamidullah 2007: 153-155).

Taber  Tarihi ve *Vakid 'de* Peygamber Efendimiz'in Husrev'in oğlu Şîrûye tarafından öldürüldüğünü haber vermesi, onun mucizelerinden biri olarak gösterilmektedir. Kaynaklarda Şîrîn'le ilgili çeşitli bilgiler bulunmaktadır. *Firdevs , Şehn me'sinde* Şîrîn'in Ermeni melikesi Mehîn B n 'nun kardeşinin kızı olarak gösterilir. *Hab b 's-siyer* ve *Ravzatu's-saf 'da* ise İran büyüklerinden birinin evinde cariye olduğu söylenir. Bu kaynaklarda hikâye şu şekilde geçmektedir: Husrev daha şehzadeliki sırasında Şîrîn'i bu evde görür ve  şık olur. Aralarında yüzük takarlar. Evin sahibi bunu öğrenince çok kızar ve Şîrîn'i öldürtmek ister. Adamlarından birinden Şîrîn'i nehre atmasını ister. Şîrîn'in yalvarmalarına dayanamayan adam, onu sığ bir yere bırakarak oradan uzaklaşır. Şîrîn kurtulduktan sonra civardaki bir kiliseye giderek rahibe olur. Husrev babasından kaçtığı sırada bu kiliseye uğrar. Şîrîn onu tanır ve yüzüğü Husrev'e göndererek onun da kendisini tanımasını sağlar. Şîrîn'i tanıyan Husrev, adamlarıyla onu Medâyin'e gönderir ve daha sonra onunla evlenir.

Ferhâd'in gerçek kişiliği hakkında ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fevziye Abdullah, *İslâm Ansiklopedisi'*ndeki "Ferhâd ile Şîrîn"⁵ adlı makalesinde yeni Farsçada Ferhâd olarak geçen ismin, eski İrancada Frah ta, Pehlevicede ise Frah t şeklinde geçtiğini ve bu ismin özellikle Partlar zamanından başlayarak pek çok tarih  şahsiyete isim olduğunu söyler.

Gönül Alpay Tekin⁶ ise çeşitli kaynaklardan yararlanarak Husrev, Şîrîn ve Ferhâd'la ilgili olarak tespitlerinde Ferhâd'in K fe şehrindeki Havernak k şk n  yapan ve Şebd z'in resmini taşa çizen Kantos b. Sinimm r adında bir mimar olduğunu belirtir. Husrev'in, padişahlığı sırasında imar çalışmaları yaptırdığı *Şehn me'de* de geçmektedir. Dünya çapında ustalar buldurduğu ve bunların içinde bir tanesinin bu konuda çok iyi olduğu, Husrev için bir eyvan ve köprü yaptığı anlatılmaktadır. Bu eyvan ve köprünün Hz. Muhammed'in doğduğu gün yıkıldığı söylenir. Bu ustanın Ferhâd olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Görüldüğü gibi Husrev Perv z'in tarih  kişiliği birçok kaynakta tespit edilmişken diğer kişiler hakkında verilen bilgiler bir rivayetten öteye gidememektedir.

Husrev Perv z'in karakteri halk tarafından çok sevilmemiş, Ferhâd karakteri daha çok sevilmiştir. Bu yüzden başkahramanın Ferhâd olduğu **Ferhâd u Şîrîn** mesnevileri ve halk hik yeleri yazılmıştır. Bu konuyu ele alan halk hik yelerinden biri Amasya varyantıdır. Bu hik yeyle ilgili olarak Sâlim Efendi'nin yazmış olduğu *Husrev   Şîrîn* mesnevisinin ve *Ferhâd u Şîrîn* hikâyesinin Amasya varyantının özetlerini vermek yerinde olacaktır.

HUSREV   ŞÎRÎN HİKÂYESİNİN ÖZETİ

N ş nrev n'ın oğlu Hürmüz' n çocuğu olmamaktadır. Sonunda Allah yüzünü güldürür ve Husrev Perviz adında çok güzel yüzlü ve bahtlı bir oğlu olur. B z rg mm d adında bir  limden dersler alan Husrev, her alanda çok büyük bir usta olur. Ava çıktığı bir akşam yaptığı eğlencede yanındakiler ve hayvanları her yere zarar verince babası tarafından cezalandırılır. Ülkenin ileri gelenlerinin ricaları sonucunda Hürmüz, oğlunu affeder. Rüyasında gördüğü dedesi N ş nrev n tarafından Husrev'e, kaybettiği dört şey yerine Şebd z adında çok hızlı bir at, çok güzel sesli B rbed adında bir şarkıcı, çok güzel bir taht ve eşi bulunmaz, Şîrîn adında bir sevgili geleceği m jdelenir.

Husrev'in ş vur adında bir arkadaşı vardır. Bu arkadaşı bir eğlence esnasında Husrev'e Şîrîn'den bahseder. ş vur'un anlatışından Husrev, Şîrîn'e  şık olur. ş vur'u, bu durumu Şîrîn'e anlatması ve onun düşüncelerini öğrenmesi için Şîrîn'in yanına gönderir. ş vur, Şîrîn'in bulunduğu dağa gelir, Husrev'in resmini çizer ve bir ağaca asar. Şîrîn, ağaca asılı resmi görür ve resimde gördüğü surete  şık olur. ş vur bu resmi kendisinin yaptığını ve Husrev'in de Şîrîn'e  şık olduğunu açıklar. Husrev'in durumunu Şîrîn'e anlatarak bir yüzük verir. Şîrîn av kıyafetlerini giyer ve Husrev'in olduğu yere gitmek için yola çıkar. Bir  eşme başında yıkanmak için durur. Husrev'i babasına kötüleyen gammazlar yüzünden Husrev de

⁵ Fevziye Abdullah Tansel (1945), "Ferhâd ile Şîrîn", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, s. 565-566.

⁶ Gönül Alpay Tekin (1994), *Al -ş r Nev yi Ferhâd   Şîrîn İnceleme-Metin*, Ankara: TDK Yay. s. 10-11.

Medâyin'den kaçır. Bir çeşme başında Şîrîn'le karşılaşır, fakat Husrev, tebdil-i kıyafet olduğu için Şîrîn onu gördüğünde tanıyamaz. Husrev, Ermen'e, Şîrîn de Medâyin'e gider. Şîrîn buraya geldiğinde Husrev'i bulamaz ve çok üzülür. Şîrîn'i kışkırtan cariyeler tarafından onun için taşlık bir alanda Kasr yaptırılır.

Husrev de bu arada Şîrîn'i Ermen'e getirmesi için Şâvur'u Medâyin'e gönderir.

Bu arada Husrev'in babası Hürmüz'ün gözüne mil çekilir ve Husrev de tahta geçmesi için Medâyin'e çağrılır. Bu kez de Şîrîn Ermen'e, Husrev Medâyin'e gider. Hürmüz'ün eski vezirlerinden Behrâm, Husrev'i kışkırtır ve ona savaş açar. Husrev tahtı bırakarak tekrar Ermen'e kaçır. Ermen'de Şîrîn'e kavuşmuş olur. Şîrîn'in teyzesi Mehîn Bânû, Husrev ve Şîrîn arasındaki aşkı fark eder ve Şîrîn'den nikâhlanmadan Husrev'e teslim olmaması için söz alır. Birgün Husrev, Şîrîn'e sahip olmak isteyince Şîrîn ona teslim olmaz. Aralarında geçen tartışma sırasında Şîrîn Husrev'i sorumluluklarından kaçmakla suçlar. Şîrîn'in sözlerine kızan Husrev, Ermen'den ayrılarak Rum ülkesine Kayser'den yardım istemeye gider. Kayser, yardımının karşılığında Husrev'e kızıyla evlenme şartı koyar. Husrev Meryem'le evlenir. Bir ordu kuran Husrev, Behrâm'ı yenerek tahta geçer. Bu sırada Şîrîn, Husrev'den ayrıldığı için çok üzgündür. Bunun üzerine bir de teyzesi Mehîn Bânû ölür. Şîrîn tahta geçer. "Kudüs'e gidiyorum." diyerek Medâyin'e gelen Şîrîn, Kasr'ına süt ırmağı yaptırmak için Ferhâd'ı çağırır. Şîrîn'i gören Ferhâd ona âşık olur. Bunu duyan Husrev çok kışkırtır ve Ferhâd'ı çağırarak ondan Şîrîn'i bırakmasını ister. Ferhâd kabul etmeyince ondan Bîsütun dağından yol açarsa Şîrîn'i kendisine vereceğini söyler. Ferhâd da Şîrîn için bunu kabul eder. Dağları çok hızlı delmeye başlayınca Husrev acuze bir kadın buldurur ve Ferhâd'a Şîrîn'in ölüm haberini gönderir. Bunu duyan Ferhâd üzüntüsünden ölür. Şîrîn, Ferhâd'ın ölüm haberine çok üzülür ve yas tutar. Husrev, Şîrîn'in Ferhâd için üzüldüğünü duyunca onu suçlayıcı mektup yazar. Bunun ardından Husrev'in eşi Meryem de ölür. Şîrîn de Husrev'e aynı şekilde bir mektup yazar. Şîrîn'in ona hâlâ teslim olmaması Husrev'i çok sinirlendirir ve Şâvur'u Şîrîn'in yanından alarak onu yalnız bırakır. Fakat yine de dayanamaz ve av bahanesiyle Şîrîn'in kasrına gider.

Husrev ve Şîrîn uzun uzun konuşurlar. Husrev hatalı olduğunu söyler fakat Şîrîn'i bir türlü razı edemez. Husrev oradan ayrılınca Şîrîn pişman olur. Husrev'in arkasından gider ve ondan sonra bütün

ülke padişahlarının katıldığı muhteşem bir düğünle evlenirler.

FERHÂD U ŞÎRÎN HİKÂYESİNİN ÖZETİ⁷

Resimler: Amasya'daki Ferhat ve Şirin Anıtı⁸

“Ferhat, yiğit bir delikanlıdır. Nakkaşlık yapar, köşkler saraylar süsler. Yaptığı eserler bakanı hayrete düşürür. Ama Ferhat'ın fırçasından dökülen güzellikler hep Şirin içinmiş. Şirin Amasya Sultanı Mehmene Banu'nun kız kardeşidir. Her iki genç birbirlerine sevdalanmışlardır bir bakışta. Gizliden gizliye buluşurlar. Zamanı gelince de Ferhat, Şirin'i istetmek için dünürcü gönderir. Mehmene Banu kız kardeşini vermek istemez. İş zora sokmak maksadıyla olmayacak bir iş ister. “Su sıkıntısı çekilen şehrimize suyu getir, Şirin'i vereyim.” der. En yakın su kaynağı, Elma Dağı denen uzak mı uzak yerdedir. Ferhat'ın gönlündeki Şirin aşkı bu zorluğu dinler mi. Alır eline külüngü, vurur kayaların böğrüne böğrüne. Mehmene Banu bakar ki kız kardeşi elden gidecek, sinsi sinsi planlar kurar. Ne olursa olsun Şirin'i, Ferhat'a vermeyecektir. Sonunda bulur çareyi. Bir yaşlı kadını Ferhat'ın yanına yollar. Yaşlı kadın açılan su kanallarını takip ederek külüngün sesini dinleyerek Ferhat'ı bulur. Ferhat'ın dağları delen külüngünün sesi yaşlı kadını korkutur. Acı acı güler yaşlı kadın, sonra da sesini yükselterek “Ne vurursun kayalara böyle hırsla, Şirin'in öldü. Bak sana helvasını getirdim.» der. Ferhat bu sözlerle beyninden vurulmuş döner. «Şirin yoksa dünyada yaşamak bana haramdır!” der. Dağları deldiği demir külüngü havaya atar. Külünk gelir başının üzerine bütün ağırlığıyla oturur, Ferhat'ın başı döner, dünyaları yıkılır. «Şirin!..» diye bağırması yankılanır kayalarda. Sonra sesi kesilir...

Yaşlı kadın saraya koşar, Ferhat'ın öldüğünü haber verir. Söylenenleri duyan Şirin, acıyla koşar kayalıklara, bakar ki Ferhat cansız yatıyor. Şirin de hiç düşünmeden atar kendini kayalıklardan aşağıya.

⁷ Ferhâd ve Şîrîn hikâyesiyle ilgili anlatım <http://www.huseyinmenc.com/2011/01/ferhat-ile-sirin-efsanesi-efsanemizin.html> sitesinden alınmıştır.

⁸ Ferhâd ve Şîrîn'le ilgili fotoğraflar <http://www.goktepeliler.com/forums/ferhat-ile-sirin-t3616.html> sitesinden alınmıştır.

Cansız vücudu uzanır, Ferhat'ın yanına boylu boyunca. Dünyada murat alamadan ölen iki genci, ölüme gittikleri yerde yan yana gömerler. Derler ki her bahar iki mezar üzerinde iki gül bitermiş. Tam güller

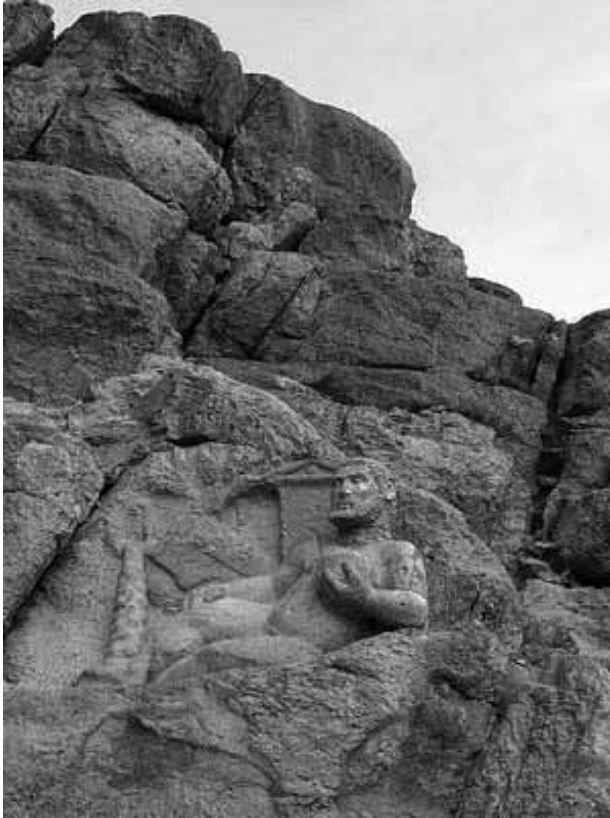

kavuşacakken iki mezar ortasından çıkan karaçalı iki gülün birbiri ile buluşmasını engellemiş.”

BÎSÜTÛN DAĞI⁹

Bilindiği gibi hikâye Husrev'in bulunduğu Medâyîn ile Şîrîn'in bulunduğu Ermen (Kûhistân) arasındaki coğrafyada geçer, Husrev'in Bizans Kayserine sığındığı Rûm'a yani Anadolu'ya kadar genişler. Hikâye'nin Medâyîn ve Ermen'den sonraki üçüncü ana mekânı Bîsütûn dağıdır. Aşılması ve delinmesi güç

bir dağ olan Bîsütûn, Ferhâd'ın bu “dağı delme” motifiyle şiirin de ana mazmunlarından biri olmuş ve mitolojik bir mekân olarak algılanmıştır. Oysa Bîsütûn, mitolojik bir mekân olmayıp İran'ın batısında Bağdat'tan Hemedan'a giden ipek yolu üzerinde bulunan bir dağdır¹⁰.

Bîsütûn dağının adı antikçağ Yunan ve Latin kaynaklarında *Bagistanon* / *Bagitanon Oros* olarak geçer. Bunun eski Farsçada “tanrıların bulunduğu yer” anlamına gelen *Bagasthâna* / *Bagastâna* kelimesini yansıttığı kabul edilir. *Bag* eski Farsçada “tanrı” demektir. Ortaçağ Arap coğrafyacılarında (Ebu Havkal, Estahri ve Yâkut) bu kelime, *Bahestûn* ve *Behestûn* biçimiyle geçer. Orta ve yeni Farsça'da görülen bu biçim “iyi sütunlu anlamına” gelir. Bazı Arap coğrafyacıları ise (Yâkut, Estahri, Kazvini, Mukaddasi gibi) bir halketimolojisi olan ve “sütunsuz” anlamına gelen bugünkü *Bîsutûn* / *Bîsotûn* şeklini kullanmıştır.

Tezcan ayrıca Bîsütûn dağı ile ilgili olarak yabancı arkeologların çalışmalarından da söz eder: Arkeologlar Lushey ve Ernst Herzfeld, Bîsütûn dağındaki arkeolojik buluntuların tarih öncesine kadar gittiğini ve en önemli özelliğinin

⁹ Bîsütûn Dağı ile ilgili resimler fatmaozdirekiran.blogspot.com/2007/05/kermana... sitesinden alınmıştır.

¹⁰ Bîsütûn Dağı ile ilgili bilgiler, Nuran Tezcan'ın “Bîsütûn Dağı ve Husrev u Şîrîn Hikâyesindeki İzdüşümleri.” (Atatürk Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edb. Böl. Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu, 25-27 Nisan 2007 Erzurum, Bildiriler-2, (K-Z), Erzurum 2009, s. 1063-1074.) başlıklı bildirisinden alınmıştır.

de Akamenler (M.Ö. 520) sanatının izlerini taşıyan Daryus kabartması olduğunu söylerler.

Bu dağdaki en önemli yerin “Terâş-ı Ferhâd” olarak adlandırılan yer olduğu ve bu yerin keski ile tıraşlanmış 200 m. genişliğinde, 30 m. yüksekliğinde bir kaya yüzü olduğudur.

Bu bölmenin önünde 150 metrelik bir teras alanı olduğu ve bu alanın Sâsânî döneminin, özellikle de II. Husrev’in (Husrev Pervîz) büyük inşa projesinin anahtar kısmı olduğu, ama bilinmeyen bir sebeple yarım kaldığı belirtilir. Bu bölgede pek çok yüzeyi tıraşlanmış taş bulunduğu ve bunların üzerinde bulunan işaretlerin, taşçı ustalarının sembolleri, çeteleleri olduğu söylenmektedir. Bu işaretlere bakarak bu projede yüzlerce ustanın çalışmış olabileceği söylenmektedir. Husrev köprüsünün yakınındaki Moğol binasının çevresindeki taşlar üzerinde 7 taşçı işaretine rastlanıldığı ve arkeologlar tarafından bu işaretlerin Sâsânîler döneminin meşhur mimar/taşçı ustası Ferhâd’a ait damgalar olduğunun ileri sürüldüğü belirtilmektedir. Ayrıca Luschey, Tâk-ı Bostan’daki üç büyük Typmpanon figürünün, ortada Husrev Perviz bir tarafında Ormuzd, diğer tarafında Anahita

iktidar çelengini ona uzatırken yapılmış olan figürün Nizamî'deki yansıması olduğunu yazar. Nizamî'nin Ormuzd'u Ferhâd, Anahita'yı ise Şîrîn yaptığını ve minyatür ressamlarının da bundan hareketle resmettiğini belirtir. Bunun yanı sıra Tâk-ı Bostan'daki Typmpanon'da Şebdziz üzerinde II. Husrev (Perviz) kabartmasını bu bağlamda yorumlar (Tezcan 2009).

AMASYA'DAKİ FERHÂD DAĞI SU KANALLARI VE TARİHÇESİ¹¹

Türk halkı beşerî aşkı temsil eden Husrev'i çok sevmemiş, ilahi aşkın temsilcisi olarak gördükleri Ferhâd'ı çok sevmişlerdir. Ferhâd ve Şîrîn hikâyesinde aşk Amasya'da geçer. Bazı mesnevilerde masalımsı anlatımlarla Ferhâd, aşkı için çeşitli zorlukları aşar. Çin padişahının oğlu olarak gösterilir.

Arkeologlar Amasya'nın Hellenistik dönemde Roma İmparatorluğuna bağlı bir eyalet olduğunu, İmparator Hadrian'ın 117-138 yılları arasında imar faaliyetlerinde bulunduğunu, Ferhat Su Kanalı'nın da bu arada inşa edildiğini söylemektedirler. Daha sonraki yüzyıllarda da Romalılar tarafından onararak kullanıldığı söylenmektedir (Mesci 2008: 90-91).

Ayrıca bu su kanallarıyla ilgili olarak Amasya'da bulunan Yörgüç Paşa Camii'nin duvarında bulunan üç satırlık Grekçe kitabede bu kanalların MS. 3. yy.da onarıldığı belirtilmektedir (Yüce 1999: 203).

Bu kanalların yapılış tarihi hikâyenin geçtiği 7. yy.dan öncedir. Bu yüzden Ferhâd u Şîrîn hikâyesinin Amasya'da geçmiş olması çok uygun görülmemektedir.

KAYNAKLAR

ALPAY TEKİN, Gönül (1994). *Alî-Şîr Nevâyî Ferhâd ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*. Ankara: TDK Yay.

AYAN, Elif (2010). *Sâlim Efendi'nin Husrev ü Şîrîn Mesnevisi ve Türk Edebiyatında Husrev ü Şîrîn Mesnevileri*. Hacettepe Üni. Sos. Bil. Ens. Doktora tezi, Ankara.

AYAN NİZAM, Elif (2010). *Sâlim Efendi and his Husrev u Şîrîn*. Harvard University.

FİRDEVSÎ (1370). Şeh-nâme. Tehran: Celâlî ve İhtirâmî Yay. C. 4 (6-7. cilt), s. 2025-2225.

HAMİDULLAH, Muhammed (2007). *H. Peygamberin Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*. İstanbul: Beyan Yay.

MESCİ, Yelgin, H. Göztaş, C. Özdemir ve Muzaffer Doğanbaş (2008). Amasya Roma Dönemi Ferhat Su Kanalı. Tarihî Su Yapıları Konferansı 26-27 Haziran 2008 İzmir.

NİZÂMÎ (1994). *Hüsrev ü Şîrîn*. (Çev. Sabri Sevsevil), İstanbul: MEB Basımevi.

TABERÎ (1965). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. (Çev. Zâkir Kadirî Ugan-Ahmet Temir), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

¹¹ Bu bölümle ilgili bilgiler; Ahmet YÜCE'nin IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri'nde (27-29 Nisan 1998-Antalya) sunmuş olduğu "Ferhat Su Kanalı 1997 Yılı Temizlik Çalışmaları ve Kurtarma Kazısı" başlıklı bildirinin Ankara 1999'da Ayrı Basım olarak yapılan yayından ve Yelgin Mesci, Hakkı Göztaş, Celal Özdemir, ve Muzaffer Doğanbaş'ın Tarihî Su Yapıları Konferansı'ndaki (26-27 Haziran 2008-İzmir) "Amasya Roma Dönemi Ferhat Su Kanalı" başlıklı sunumlarından alınmıştır.

TANSEL, Fevziye Abdullah (1945). Ferhâd ile Şîrîn. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, C. 4, s. 565-566.

TANSEL, Fevziye Abdullah (1950). Nizâmî-Şeyhî Husrev ü Şîrîn Mukayesesi. İstanbul Üniv. Edb. Fak. Tarih Dergisi, İstanbul: 1(2), Mart 1950, s. 263-282.

TEZCAN, Nuran (2009). Bîsütun Dağı ve Husrev ü Şîrîn Hikâyesindeki İzdüşümleri. Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edb. Böl. Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu, 25-27 Nisan 2007 Erzurum, *Bildiriler-2*, (K-Z), Erzurum 2009, s. 1063-1074.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1952). Husrev ü Şirin” ve “Ferhad u Şirin” Yazan Şairlerimiz. *TD*, Ankara, 1(10), 07.1952, s. 15-21.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1958). Şeyhî'nin Husrev ü Şîrîn'i. *Jean Deny Armağanı*, Ankara, s. 335-348.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1959). Türk Edebiyatında “Husrev ü Şîrîn” ve “Ferhâd ü Şîrîn” Hikâyesi. İstanbul Üniv. Edb. Fak. *TDE Dergisi*, İstanbul, C. 9, 11.1959, s. 65-88.

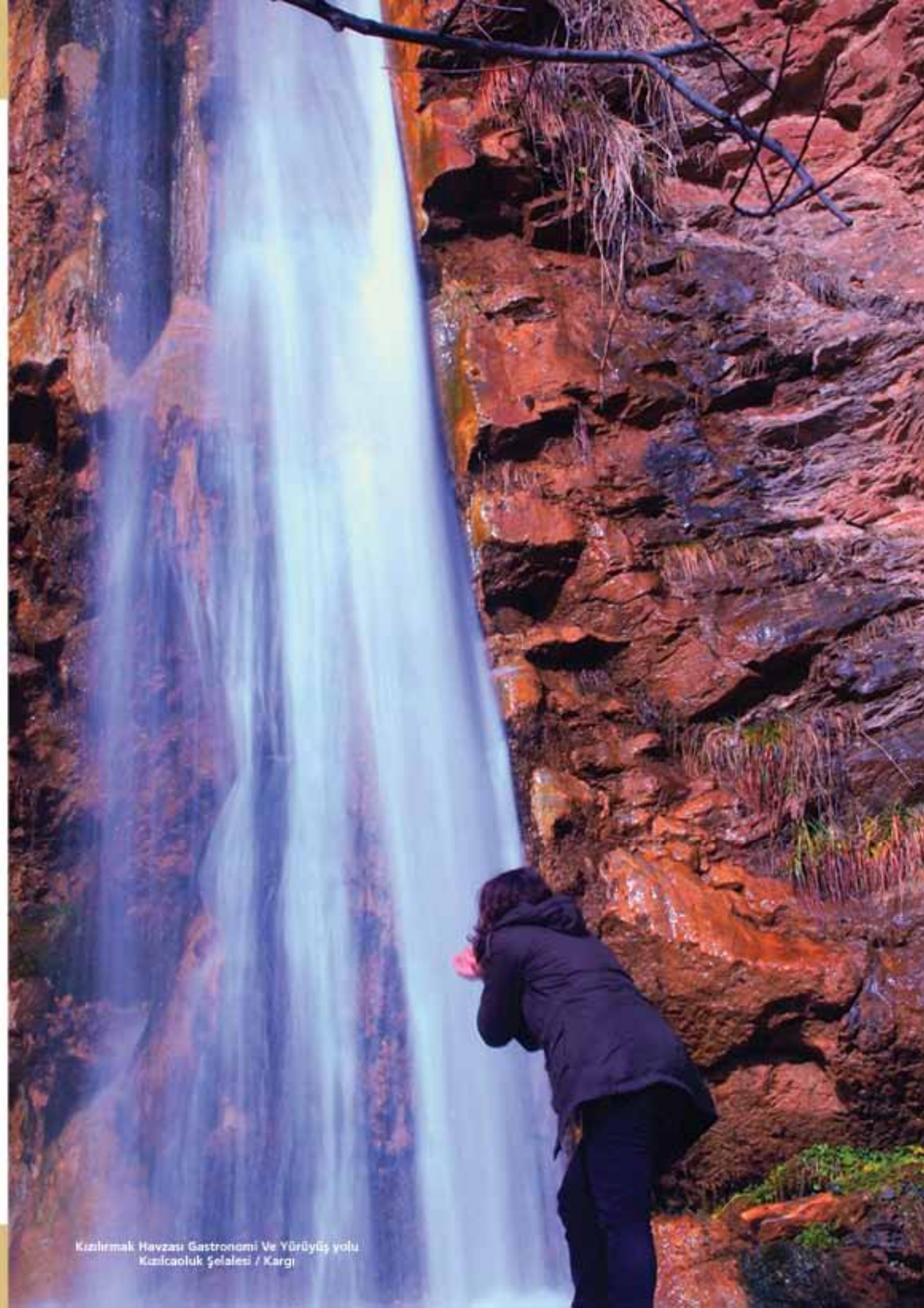
TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1961). İran Edebiyatında Husrev ü Şîrîn ve Ferhad ü Şirin Yazan Şairler. *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul (4), 1961, s. 73-86.

YÜCE, Ahmet (1998). Ferhat Su Kanalı 1997 Yılı Temizlik Çalışmaları ve Kurtarma Kazısı. IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 27-29 Nisan 1998 Antalya, 1999 Ankara, Ayı Basım.

fatmaozdirekiran.blogspot.com/2007/05/kermana...

<http://www.huseyinmenc.com/2011/01/ferhat-ile-sirin-efsanesi-efsanemizin.html>

<http://www.goktepeliler.com/forums/ferhat-ile-sirin-t3616.html>

Kızılırmak Havzası Gastronomi Ve Yürüyüş yolu
Kızılcaoluk Şelalesi / Kargı

